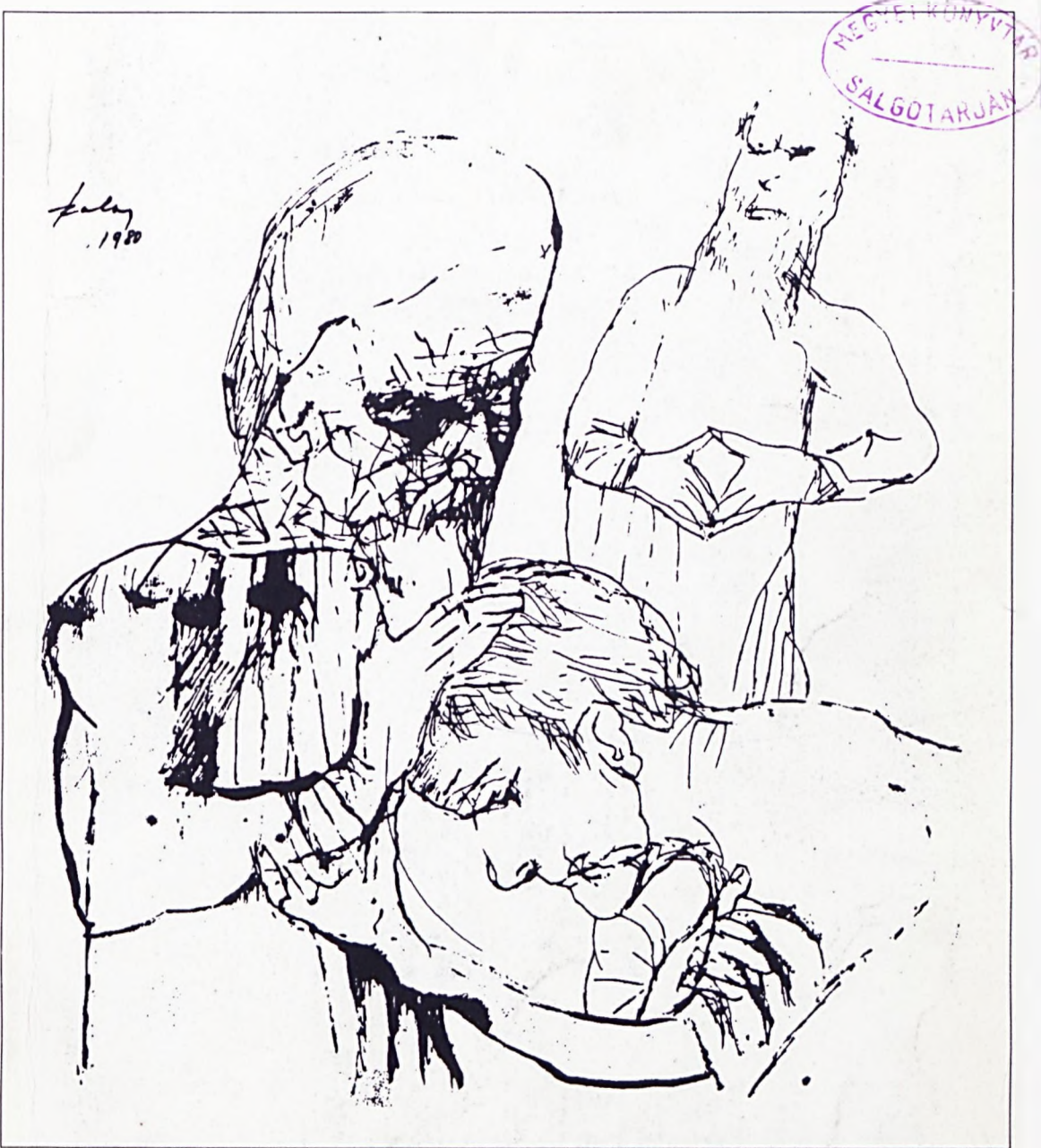

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 91/5.

XXV. évfolyam

szeptember-október

*Értesítjük
kedves egyéni
előfizetőinket, hogy
decemberi lapszámunk
megjelenésével egyidőben
szerkesztőségünk ünnep-köszöntő
szándékkal
a Mikszáth Kiadó
eddig megjelent köteteinek
egy-egy példányát díjmentesen
postázni fogja címükre!*

Tartalom

<i>Kontra Ferenc</i> Nem-nem. zet-zet	419
<i>Szepesi Attila</i> versei	421
<i>Krausz Tivadar</i> versei	423
<i>Szepesi József</i> kisprózái	425
<i>Tandori Dezső</i> Lóversenypályáim emlékezete II.	430
VITA	
<i>Baranyi Ferenc</i> Puzzle	439
<i>Király B. Izabella</i> Szubjektív elemzés a változásokról	442
<i>Bilecz Endre</i> Honnan jövünk – merre tartunk?	445
<i>Csongrády Béla</i> "Össztűzben"	449
<hr/>	
<i>Tímár Máté</i> A Vaskereszt (novella)	453
<i>Sarusi Mihály</i> Sámsonvár (regényrészlet)	457
<hr/>	
VALÓSÁGUNK	
<i>Gosztonyi Péter</i> Szubjektív nézeteim Kádár Jánosról (tanulmány)	471
<i>Horváth István</i> Salgótarján a településfejlődés sodrába (tanulmány)	477
<hr/>	
MŰHELY	
<i>Bódi Tóth Elemér</i> Arcunk az időben	485
<hr/>	
MÉRLEGEN	
<i>Tarján Tamás</i> Szemmagasságban I. (kritika)	487
<hr/>	
HAGYOMÁNY	
<i>Bozó Gyula</i> Diákok ötvenhatban (tanulmány)	492
<hr/>	
SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM	
<i>Szokács László</i> Lehetetlen, hogy mindig ők győzzenek... (interjú)	497
<i>Hasznos József</i> Kutyaszorítóban I. (visszaemlékezés)	507
<hr/>	
PALÓCFÖLD HIREK	
(leveleinkből)	513

Nógrád Megyei Közgyűlés
Művelődési Osztályának lapja.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:
Dr. Németh János igazgató

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi u. 192 sz.
Telefon: (32) 14-386 10-022
Levél cím:
3100 Salgótarján, I. Pf.: 270

Kiadja a Mikszáth Kiadó

Készült
a FOCUS Ipari és Szolgáltató
Kisszövetkezet Rétsági
Nyomdaüzemében.

A tipográfia és a szedés
Kalocsai Péter laptervének
felhasználásával
Girasek Károly
munkája

Szerkesztőségi fogadóórák:
szerdán 11-15 óráig
csütörtökön 11-16.30 óráig.
Számlasszám 750-011033.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Baranyi Ferenc költő (Budapest), Bilecz Endre országgyűlési képviselő (Balassagyarmat), Bódi Tóth Elemér költő (Salgótarján), Bozó Gyula tanár (Salgótarján) Csongrády Béla szerkesztő (Salgótarján) Gosztonyi Péter történész (Bern, Svájc), Hasznos József Máv-nyugdíjas (Salgótarján), Horváth István történész (Salgótarján), Király B. Izabella országgyűlési képviselő (Abony), Kontra Ferenc író (Ujvidék, Jugoszlávia), Krausz Tivadar költő (Budapest), Sarusi Mihály író (Békéscsaba), Szepesi Attila költő (Budapest), Szepesi József költő (Budapest) Szokács László szerkesztő (Budapest), Tandori Dezső író, költő, műfordító (Budapest), Tarján Tamás irodalomtörténész (Budapest), Tímár Máté író (Budapest)

* * *

E számunk illusztrációs anyagát a Balassi Bálint Nógrád Megyei Könyvtárban rendezett *Claire Szilard* festőművész (Izrael) kiállításának anyagából válogattuk. Címlapunkon *Szalay Lajos* grafikája látható. Fotó: *Buda László*.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, V. József Nádor tér 1. (1990) közvetlenül, vagy postautalványon valamint átutalással a HELIR 2155 96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 25 Ft, előfizetési díj fél évre 75 Ft, egy évre 150 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. ISSN: 0555-8867. Index 25-925

Kontra Ferenc

Nem-nem, zet-zet

Mint a visszhang, amelynek mindig mások adnak szót a szájába, úgy pergünk le folyamatosan az elénk húzott falról. Nekünk legalább kétfelé kellene szakadni és szót-fogadni: legyünk híd a romlás vizén. Nekünk szerepeket szántak, ha már ott rekedtünk. Mások adják a szánkba a dialógusokat.

Én minden népet félték attól, amitől félttem az enyémet, mondta Győri Dezső, viszont nem arról az országról beszélt, melynek kontúrjai egy pisztolyéhoz hasonlatosak. Mert a fegyver a legjellemzőbb éppen, sülyyedni látszik egy meghomlott birodalom. Csonkok maradtak az egykori fátklyás felvonulások helyén. Ennyi maradt testvériségből és egységből.

A rikácsolóbb igazság a hasznosabb. Az ellentétek lakomát ülnek egymás felett. Abból a kancsal nézetből indultunk ki, hogy testvérek vagyunk, miért ne szeretnénk egymást, holott azzal kellett volna kezdeni, hogy bizalmatlanok vagyunk egymás iránt. Mint a két hátracsavart kéz: a gúzsba kötést a lehetőségek törvénye szabályozza. Az ismételt csalódás miatt nem követünk egyetlen funkciódús neopolitikust sem. Hiszen az igazság meetingje, pláne a két igazságé, kudarchoz vezetett. Vajon ki híz megint gálat mindenféle atyafiságok közű? Hazugságországból nincs visszatérés. Ha valaki fele-felet ígér, csakis az egészre gondol, különösen akkor, ha a kezére játssza a törvényt. Derék dolog diadalmaskodni és marakodni a koncon. S aki éppen megkaparintotta, jóllakott tán?

A kisebbség többnyire "önként" mond le jogairól: aki aggat, önként megy sorban. Nem hiszünk a kádereknek most sem, bárminek nevezzék egyébként önmagukat. A korom nem tartozik a természetes csapadékok közé. Bennünket marhakereskedők terelgetnek egyik vásártól a másikig. Hadak vonulásakor átszabja lehetőségeit az ember: testvéreim, jöjjetek, legyünk mártírok, csak hosszú, tömött sorokban gyertek utánam; ha szakadék támad előtünk, én majd ellepek, ti meg menjetek csak tovább, én akkor is legalább három lépéssel mártírabb leszek, no meg lojálisabb a mindenkori hatalommal szemben. Az igazi ellenzéki káder pipacsként virít, bármilyen szűnű mezők váltakoznak alatta.

Folyton győzni kell! Minden hely foglalt a jő ügy oldalán. Az értekezletekre már csak a hólogató barátok hivatalosak. Az ünnep mégis elmarad, mert a kirekesztettek helyén gyümölcs nem terem. Az átszabott térképen fekélyek maradnak. Átok üli meg az elfuserált lakomát.

Aggódva néztük a közakarát választotta vezért, hogy fuldoklik az orgonailatban, miután maga köré válogatta a tavasz legszebb virágait, akik majd szentesítik mindazt, amit elkövetett. A lapokban csakis fényképestül nyilatkozott, lehetőleg címdoldalon az optimizmusról. Vajon kit ejtett rabul? Eljárt felette az idő.

Folt maradt a kép helyén. A füstös fal csak ott maradt fehér. A hálás hiány, hogy végre levették. Az a hely mindig a hallgatásra emlékeztet, amikor éppen nem illik beszélni, mert fölöttünk éppen szent tehenek csordája legel. Nem folytatódik a párbeszéd a Balkán Kávéház teraszán. Közel a kert, közel a park a bokrokkal. Az eső a földigiliszták langymeleg árvize. Egy nyálkás, rőzsaszűn példány araszol a terasz betonján. Vonszolja magát a pocsolya felé.

Véletlenül az egyik vendég ráteszi a széklábat, és kettévágja vele az igyekvő gilisztát. Vonaglik egyet, és bekövetkezik a szakadás. A giliszta mindig két lapra játszik, a kétéltű jelölt, amely valamelyik vonalon mindenképpen továbbkúszik. A Balkán Kávéházba hat tekintélyt parancsoló úr érkezett. Az időjósok esőt hoznak, a csapadék pedig gilisztákat. S ha a vendégek nem vigyáznak a székekkel, az osztódás beindul...

(1991. Jugoszlávia-Újvidék)

Szepesi Attila

A költészetről

Hová lettek fűszerei? A zöld szelek és kacagások? A lúdtollal írt fóliánsok? A szurok Á-k, a bíbor R-ek? Hová a kék tükör-szavak? A pille lángok, hófúvásban az óbor-ízű bandzsi rímek? A csuklások és dadogások. A pusztában ördögsekéren lovagló garabonciások? Remeték kakukkfű igéi? Szirmokból-csippentett szavak? Próféták baljós lázbeszéde? Hová a bukfencező múzsa, a vackorba-harapó múzsa? A szűzlány- és a kanca-múzsa? A tollseprűn-nyargaló múzsa? A lázbeteg igekötők? Bohócmaszkok, isteni lárvák? Karcos igék és kintornán-botló bolond remekművek? Dögöt-dícsérő sátánfattyak? Hová lett a suhanc-poéta, a hajnal-arcú girhes látnok, Istent kísértő görbe igric? S az éjféle sugallatok? Hová a lauruszos öreg, a hellén lantot pengető? Vala-valázó kocsmaköltő? Álmoskönyvek éjféle pókja – a jeleket ki fejté meg? A tünde csillagképeket? Fák és kövek konok magányát? Nem szól a szó, csupán csikordul. Pusztá a föld, zárva az ég. A vers deprezsiós borongás. Szósvatag, magánbeszéd.

Szepesi Attila

Fövény

Halsontvázak és kagylók ívei. Konzervdoboz,
köveken békanyál. Óvszer, hajpánt és cigarettacsikk.
Almacsutka, villamosjegy, kabátgomb. Légben-páرزó
türkiz szitakötők. És paskoló, vigasztalan habok.
És szertefutó madárlábnymok – kisebb-nagyobb: egy-egy
már eltűnőben, lilék, sirályok földi csillaga. Olaj-
tócsán vergődő rovarok. Paradicsom, görgő borospalack.
Faág, napszemüveg, csavarhúzó. Levágott hajtincs, el-
dobott levél – kék betűi olvashatatlanok. És hattyú-
tollak, rothadt nádcsomók. Söröskupakok tarka pöttyei.
Ürüléken csillámló zöld legyek. Üres flakon, nejlonha-
risnya, drót. Késpenge, övcsat, tekergő pióca. Gyufás-
doboz, csigahéj, félcipő. Veres szalag, narancshéj, zsi-
letpenge... Paskol a hullám, tovagörgeti kacatjait
ember-utáni éjben, ahol az éden zúgott valaha. És nem
tudni: az Isten vagy a Sátán nyála habzik e tenger lim-
lomon.

Krausz Tivadar

Ham ham hamingvaj

és az öreg halász előszedte kis elemózsiás batyuját
kicsomagolta az óceánt osztán egy derék bálnaszálkával
kipiszkálta odvas fogát s így szólott no hol van
az a hamingvaj - - - - -

áltató

miként a költő mongya agyunkba írva már a vég ám álmodok
álma gyúl s leszáll reánk az égnek csókjaként
a lázas örületmadár - - - rosszul mongya agyonütném
de nincs agya s nem is madár - - - s szól rágyújtok
magam is rágyújtom kormos seggét arcomba nyomja ó
éjegek - - - a rémálmodoknak nincs esélye félreverem
a bilit beveszem az áltatót - - - - -
reggel az üveghegyen innen immár irány az üvegmegváltó

kezdetben

kezdetben volt az igen és szembe jött velem a kise-
gér azt kérdezte hát te ki vagy elszédültem a szé-
gyentől ezeddig keresztyénnek véltem magam azoknak pe-
dig orcájukra írva a világ minden szenvedésének szépsé-
ge istennek saját képei ők !egéregéregééé! mint meg-
hasonlott elefánt egyik fülem afrikai a másik meg másik
és trombitáltam akár a megvadult stromboli iszonyú han-
gom még nagyobb rémülettel töltötte meg gATYÁM! csepp-
folyós lélekjelenlétem meleg nyelvként nyalta végig láb-
száramat egy vízióba ájultam a képernyő reklámot su-
gárzott asszonyóriás embertörpét tett tisztába aki
váratlanul rámkacsintott drága nadrágját kímélhette vol-

na de a big-beng pelenkát nem használotta mintúgyha
 halálból haha ébredtem vissza egeremnek elébe
 aki tévébemondónak festett de kimondottan s rámbízott
 egy varázsigét - - - socchamelet aítápelet nofelet
 óízívelet óicálukepskelet telekspekuláció televízió
 telefon telepátia telemacchos. - - -

idős kérdés

a jéggyárat hideglelés nem találja ki is importálna
 jégkorszak előtti mélyhűtött tudást minden pillanat
 minden pillanatot forrónak talál drágakövet evő boldog
 hotdogtalan fékezett habzású veszett kutyaidő s ebes évek
 szépséghibából kovácsolnak jellemerényt ez idős kérdés
 a válasz nemököl - - - tudatra bevitt ütés - - -
 egy távolságszakértő jönnek javallója romlás megjelentője
 nem értette meg jóslataim mely jelenben jelenről jelennek
 orrba vágott csannal tévesztette a zent de nem ezen evezem se emezen
 amazon az amazonon a stíluson a niluson se múlik hogy mikor jön az ár
 hogy mikor sztrájkol a szent szkarabeusz szaripari dolgozó
 arabozott nílus parton üdül szépilus színhús idol
 semmi pardon csak hamm egy krokodilisdílus ilyen a férfi szív
 készültségben nem kelleli magát összpontosított akarataradás
 meglepődhetsz ha zsákbamacska helyén kardfaszú bugrist találsz
 lehetsz kétszínű megszívod az ivarszivart a szivárványos
 időívet árva szívem le nem pipálhatod - - - - -

versz a szöröckéről

ő sze pösze cak egy kicit
 bőszi a söre ész azóta
 pálinkázik sz borozik
 borozik meg pálinkázik
 söre sarik ejnye hogy isz
 aha tehát szarra szörök
 iszik iszik viszik viszik

Szepesi József

Küszöbök

Amikor apja a gyászév eltelte után új asszonyt hozott a házhoz, Jószág az emberré válás küszöbe előtt állt. A küszöb fölött durva Krisztus-kereszt lógott, a plébános úr ajándéka. A fiú az egyik legszelídebb, legistenfélőbb báránya volt a helyi cigány egyházugyekezetnek. Akár egy békés jószág. Apja szerint anyja álszent természetét örökölte.

Mostohaanyja fiatal volt, csöcsös, faros és szokimondó, Jószág, ha csak meglátta, elpirult. Titokban mégis egyre gyakrabban legeltette rajta a szemét. Telt, ruganyos kancatompör formájában kerítette hatalmába az ördög. Teljesen észrevétlenül.

Jószág nem volt többé ura sem gondolatainak, sem cselekedeteinek. Sátán sugallta vágya azonban, hogy csinos mostohaanyját elcsábítsa, ravasz találékonyságra ösztönözte. Egy napon, miután gondosan kitervelt és előkészített mindent, így szólt a mostohaanyjához:

– Elmehtenék az erdőbe fáért. Apám úgyis csak este jön haza a kocsmából. Legalább lesz mivel megmelegíteni a vacsorát.

A fiatalasszony nem kis meglepéssel vette tudomásul, hogy végre kezd megjönni a gyerek esze, már nem csak a túlvilági dolgok foglalkoztatják. Így hát elindultak a közeli erdőbe. Jó ideje baktattak már a fák között, amikor a fiú hirtelen megtorpant egy bokor mellett és fülét az ég felé tartva hallgatózni kezdett.

– Pszt!... – suttogta szája elé téve a mutatóujját. – Az Istenke azt súgja nekem, hogy ebben a bokorban egy sült csirke van. A menyecske kényszeredetten vihogott. Mivel azonban meglehetősen kíváncsi természetű volt, akaratlanul bekukkantott a bokor alá. A látvány valószínűleg megbabonázta, mert percekig nem jutott szóhoz. Szemében hitetlenkedéssel vegyes félelem tükröződött. Ez persze csöppet sem akadályozta abban, hogy – Jószág unszolására – a “mennyei eledel” jelentős részét jó étvágyal elfogyassza.

Nem sokkal később, egy másik bokornál megismétlődött a jelenet. Az “isteni adomány” ezúttal jóféle vörösbor volt.

Jószág egy idő múlva fülét hegyezve újból hallgatózni kezdett.

– Nem! – rázta határozottan a fejét. – Ezt nem kívánhatod! Igaz, nem sokkal idősebb nálam, akár a nővérem is lehetne, de mégiscsak az apám felesége...

A menyecske – már-már szent áhítattal – imára kulcsolta a kezét.

– Jószágom – rebegte a túlbuzgó izgalomtól szinte fuldokolva –, csak nem megint a Magaságos Istennel beszélsz?!

– Bizony, hogy ővele – horgasztotta le az bűnbánóan a fejét. S merev tekintetét lopva az asszony gömbölyű csípőjének szegezte. – Azt mondja – folytatta kissé vontatottan –, hogy ma átléphetem az emberré válás küszöbét, de meg kell szentelnem előtte...

– Milyen titokzatos vagy! Nem beszélhetnél egy kicsit világosabban? – csóválta korholóan

a fejét a menyecske.

– Megmondhatom, ha nagyon kíváncsi vagy rá – húzta ki magát engedékenyen a fiú. – Isten szerint ennek a küszöbnek a te ágyéknak kell lennie...

Az asszony tágra kerekedett szemében huncut kis lángok pajzánkodtak:

– Az Isten akaratának engedelmeskedni kell.

A “szertartás” részletei később Jóság agyában elmosódtak. Bűnös testét a durva takaró alatt tetőtől talpig kiverte a veríték; csípős levében öntudatlanul vacogva pácolódott. Amikor végre nagy nehezen kinyitotta a szemét és tekintete a küszöb fölött a durva Krisztus-keresztre lobbant, hirtelen világossá vált előtte minden. Álmában öntudatlanul egy közkedvelt cigány népmese főhősével azonosult. Azaz, a gerincén “zongorázott” a Sátán. A végkifejlet mindazonáltal kézzelfoghatóan keménynek és sikamlósnak bizonyult, ezért kimondhatatlanul bűnösnek érezte magát.

– Szent Isten, mire vetemedtem, ha csak gondolatban is – nyögött fel szörnyülködve. De leginkább azt fájlalta, hogy vétékét (tett híján) meggyónnia sem lehet. Akkor hát miféle vezeklés által szabadulhat meg a bűntudattól?

Hasonló “vétség” miatt a mesehősnek – a cigány néphiedelem szerint – három évre kolostorba kell vonulnia s ez idő alatt nem szabad húst ennie, bort innia, nővel érintkeznie. Jóság, mielőtt újból lidércnyomásos álomba merült, göresösen megkapaszkodott ebben a lehetőségben. Ám lelke legmélyén nyálkás kéjfészket eszkábált a kétség. Vajon a Sátán mindenható-e, vagy mindenható a Sátán?

Az apáca főnökasszony már az első napon grillcsirkét süttetett a jó kiállítású “vezeklőnek”, s hallva kétségbeesett tiltakozását, mely szerint neki három évig nem szabad húst ennie, bort innia és nővel érintkeznie, nagyvonalúan kijelentette:

– Fiam, ez nem hús. Ez sült csirke.

A borivás iránt tanúsított ellenállását is hasonló módon gyúrte le:

– Nem bor ez, fiam. Ez szőlő leve.

Az ágyába pedig úgy csábította, hogy lefekvés előtt azzal érvelt: ő nem lány, nem asszony, ő csupán apáca.

– Ott éltem és “vezekeltem” három évig a kolostorban – mesélte szemében szokatlan tűzzel Jóság a megrökönyödött plébánosnak. – Szeretném átlépni végre tisztességgel az emberré válás küszöbét.

– Mindnyájan Isten kezében vagyunk – vetett keresztet elszántan a lelkipásztor, mintegy megrendszabályozva a gonoszt, aki nyilván ily módon tévelyítette el nyájától a jámbor bárányt. – Remélem – mennydörögte –, húst nem zabáltál a vezeklés ideje alatt?!

– Húst semmit – tiltakozott hevesen Jóság. – Én minden nap csak sült csirkét ettem.

– Csirkét?! Hiszen az hús – hüledezett a prédikátor. De aztán gyorsan hozzátette: – No persze, ez nem olyan súlyos véték, amit az úr kegyesen meg ne bocsátana. De remélem – vonta össze fenyegetően a szemöldökét –, bort egyszer sem vedeltél?

– Hova gondol, tisztelendő atyám – legyintett bosszúsan Jóság. – Ízlett nekem a szőlő leve is.

– Szőlő leve?! De hisz’ az bor – rogyott térdre az Isten szolgálja. Ám erőt vett magán és nagyot sóhajtva kijelentette: – Még ez sem olyan nagy bűn, amit a Jóisten kegyesen meg ne bocsátana. De bízást remélem – suttogta reszketve-reménykedve –, hogy nővel nem érintkez-tél a vezeklés ideje alatt?

– Ó, atyám, mit fel nem tételez rólam – kulcsolta imára a kezét áhítatosan Józság. – Higgye el nekem, én csak az apácával érintkeztem.

– Józság! – szökkent vérebként talpra a szolid lelkipásztor. – Te megbecstelenítetted az Isten lányát...!

A pap profán üvöltése (hála Istennek) felpattintotta a fiú szemét. S amint tekintete a küszöb fölött az elképedt Krisztus-keresztre lobbant, végképp világossá vált előtte minden.

– Pofa be, Sátán – sziszegte vészjóslóan. – Én Istennek a veje vagyok, te meg csak a szolgája.

Kuru és a derék obsitos

A képmagnó misztikus fénye olykor miszlikre kaszabolta a csehó füstös félhomályát; gránát robbant, s véres emberi végtagok röpködtek szerte a brutális képernyőn.

– Ez az igazi harc! – lelkendezett a derék obsitos. szúrós tekintetét nekem szegezve, mint egy orosz bajonettet. – Mi ehhez képest csak kismiskák vagyunk.

A háromtagú kommandó eközben az őserdőben halomra gyilkolt több tucat vietnamit, így hősiünk szeme csordultig megtelt őszinte rajongással.

– Tudod – vigyorgott átszellemülten, mint egy kirepedt szafaládé –, nekem már a Néphadseregben is az amerikai tengerészgyalogosok és kommandósok voltak a példaképeim. Nem rajtam múlt, hogy "nyulak" közé keveredtem.

– Ha voltál katona, megértesz szigorodott ültében vigyázzba néhány pillanatra a derék obsitos. – Én az újonctól legelőször mindig azt kérdeztem: mi a hadsereg? Aztán megmagyaráztam: a hadsereg a legszervezettebb szervezatlenség. A következő kérdésem az volt: miért kell a laktanya elé őrséget állítani? Azért, hogy kívül rekesszük a logikát. Ezt legtöbbször, persze, először nem értették. Ezeknek néhány napon keresztül kiképzés után két-három méter mély gödrög kellett ásniuk, gyalásóval, a leggazosabb, legkövesebb talajban. Ez jól bevált pedagógiai módszer volt az alakulatnál.

– A hadsereg nevelési törekvéseit kitűnően példázzák olyan esetek is, amikor civil polgár sérelmére elkövetett vétségért kell felelősségre vonni a katonát – bölcsekedtem.

– Számomra legemlékezetesebb az a cseresznyelopási ügy, melynek felgöngyölítésével megbíztak a feletteseim – fűzte tovább a szót a derék obsitos.

– Egy május végi hadgyakorlat során tett feljelentést a paraszt, panasolván, hogy a legterebélyesebb cseresznyefáját kopasztották meg a "kopaszok". A kár összegét ő természetesen a fa termésértékében mérte, mely alig volt több, mint háromszáz forint. Én nagyvonalúan ötszázat adtam neki. A paraszt már bőrből kibújni készült örömeiben, amikor elkezdtük kifűrészelni a fát...

– Hanem a gödörösásnál egyszer elémtoppant egy nyeszlett koromfekete legény, a nevét soha nem felejttem el, úgy hívták: Kuru. Jelentem, mondta csak úgy foghegyről, tisztelgés nélkül, én nem értem, minek ássuk ezeket a gödröket, ha úgylis be kell temetnünk!

– Csoda, hogy nem ért szélütés – töltöttem színültig sekély részvétellel újból a poharát. Mire a derék obsitos így folytatta:

– Ha voltál katona, megértesz. Olyan lett a búrám, mint egy izzó lámpareklám. Mit akar

maga érteni, bogárkám, taszajtsa valagba egy talicska majom! A magyar katonának nem az a dolga, hogy gondolkozzon. A katona feladata az, hogy a kapott parancsot maradéktalanul, a legjobb tudása szerint végrehajtsa.

– Egy parancs akkor is ésszerű, ha tótágast áll benne a logika? – vetettem közbe bátortalanul.

– Ha voltál katona, megértesz – hangsúlyozta a derék obsitos. – Az újonc számára például mire való az éjszaka? Én erre a kérdésre ma is azt felelem: az éjszaka arra való, hogy azt a feladatot, amit napközben nem tud a katona elvégezni, az éjszaka folyamán befejezze.

– Kurunak, a nyeszlet ürgeevőnek persze erről is megvolt a maga külön véleménye, nemdebár?

– Szerinte, jelentette ki, az a logikus, hogy éjszaka aludjon az ember. De nem a magyar katona, maga bárgyú tekintetű csimpánz! – törölte végig gyöngyöző homlokát vásott kabátujjával az együttérzésre szomjazó obsitos; tehát koccintottunk.

– A Kuru egészségére – nyögte két böffenés közt flegmatikusan. – Akinék akkora agyari voltak, hogy az őszi hadgyakorlatokon csövestől falta a kukoricát. De az még hagyján. Nyamvadt, rút ágyékát akkora hímिंगával szerelte fel a teremtó, hogy a közismerten prúd századparancsonokot is megbabonázta vele...

A történet lényege tulajdonképpen ez. Kuru, akit az őrzető elvtárs sorozatos tiszteletlenségéért századparancsnoki kihallgatásra vezényelt, a raport után anyaszült pucéran, vénuszpózban hevert a körletügyeletesi emelvényen. Ez a jelenet egy héten át, kiképzés után naponta megismétlődött, de nem ez a pláne. Kuru előtt elhaladva, rangjától és beosztásától függetlenül, a század minden tagjának tisztelegnie kellett. Még az őrzetőnek is.

Mindezt félelmetes tömörséggel okádta ki a derék obsitos. A három tagú kommandó eközben az őserdőben halomra gyilkolt újabb tucat vietnamit, és hősünk szeme csordultig megtelt gyilkos rajongással.

– Ha én kommandós volnék, napalmmal égetnék szénné minden Kuruhoz hasonló cigányt – sziszegte eszeveszetten. Majd minden átmenet nélkül, elkékült arccal fuldokolni kezdett.

Ma sem értem, hogy ujjaim hiú reptilként miként tekeredtek oly szorosan a derék obsitos nyakára.

Rácpörkölt

Pulyag mellett a cigányutcában lelassított egy tehergépkocsi és kiszólt belőle a pilóta.

– Szálljon be öreg, elviszem egy darabon, látom, sietős az útja.

Pulyag azonban tovább szaporázta lépteit az autó mellett és így förmedt az elképedt pilótára:

– Te gyerek, hagyjál engem békén. Nem érek rá veled viccelődni. Nem látod, hogy sietek?!

S ha lehet, még jobban megnyújtotta a lépteit.

Lolóék a régi "Népbüffe" mellett, egy szűk homályos kis udvarban laktak. Pulyag oda igyekezett. Loló apja, a nagyhírű cigányprímás, Botos Bandi nemrégiben halt meg s ősi cigány szokás szerint, az elhunyt hátrahagyott ruhaneműit potom áron kiárúsította a család. Pulyag ez okból zörgetett az ajtón.

– Isten hozott – nyitott ajtót a primás anyósa. – Kerülj beljebb. Mi járásban vagy?
 – Etelkém, az Isten nyugosztalja, volt a vejednek egy barna orkánkabátja, az nekem mindig nagyon tetszett... ha megvan, gondoltam, abban járhatnék muzsikálni... – hadarta sejpítve Pulyag.

– Megvan még, hogyne volna – mosolyodott el Etel. – Csak várj addig, amíg megetetem a gyerekeket. Utána felpróbálhatod.

A széles konyhaasztalra helyezett robusztus porcelántájból ínycsiklandó párák örvénylettek fel. "Rácpörkölt" – villant szinte azonnal Pulyag agyába a sóvár felismerés. S nyálmirigyei csöpögni kezdtek, mint ereszt alatt az olvadó jégcsapok. A gyerekek közben jóízűen falatozni kezdtek. Minden bizonyosan e látvány hatására keveredtek össze Pulyag agyában az orkánkabát-tal kapcsolatos fogalmak.

– Etelkém – motyogta sürgetően, két nyelés közt, már-már öntudatlanul –, az Isten áldjon meg, nem érek rá, muzsikálni kell mennem... Vedd már elő azt az orkánkabátot, hadd kóstolom meg!

Loló, a zongorista, később mint viccet, gyakran elmesélte az esetet. Szerinte azonban nem Pulyag, hanem a Gajdi akarta megvásárolni a szóbanforgó ruhadarabot. Ami végül mindegy, mert ő is zenész volt és valószínűleg a rácpörköltet is szerette.

Virrasztó

Délben még élt, huszonkét évesen, vidáman, szerelmesen. Nős volt. Egyszer elmesélte, hogy bevonulása előtt ismerte meg a feleségét, akinek vőlegénye akkor szintén katona volt. Megszerették egymást. A lány szakított jövődöbelijével, s a fiú – agyonlőtte magát.

És most: az őrnagy haját tépi, a katonák sírnak, a harckocsivezető elájult. Porlepte fűben, vérbefagyva hever, fegyverén nyálkás agyvelő. Borzasztó kép. Körben a "harcmező" – hatalmas róna – homoktengere ásít.

Gépkocsi fékez, sápadt ezredes jön, senki sem tiszteleg.

– Takarják le a hullát!

– Végrehajtni! – bölint a századparancsnok.

Előkerül egy ponyva.

Rövid tanácskozás után:

– Két önként jelentkező itmarad, a többiek harcjárműre!

Előrelépek. Követ a másik.

Eldübörögnek, s a néptelen tájra lassan leszáll az este. Már nem tudom, nap sütött, szél fúj, vagy esett az eső, csupán az ősze emlékezem. Már nem tudom, miért, s ki írta meg nekem a szabadságos levelet, csak azt tudom: utaztam.

Éjfélre járt. A vonat robogott és én a nyitott ablakon át belebámultam az éjszakába. Sötét volt. Olyan sötét, hogy kézzeltapintható, fekete függönynek látszott a levegő. Borzongva néztem ezt a "kézzeltapintható semmit". Arra gondoltam, hogy ez a koromfekete éjszaka talán nem más, mint gyászos szemfedő, halott emlékek sötét szemfedője. És abban a pillanatban úgy éreztem, hogy az én lelkem sötétebb minden szemfedőnél...

Tandori Dezső

Lóversenypályáim emlékezete/B

(2.)

Nincs cím, címző, címzett

*Nincs motto***Erővonalak**

Az utak jók, a fogadók rosszak, olvastam valahol, mondja Anarchist Aristocrat (v. St. Mondain?). Az utak rosszak, a fogdák is rosszak stb. A fogadók: nem okvetlenül az épületek. A lópályán a fogadók: emberek. Nem vagyunk jók. Nem jó a helyzetünk. olvastam valahol: a sakkban az a rossz, hogy ha ránk kerül a sor, lépniünk kell. olvastam: mindig akkor lépek, ha rám kerül a sor. olvastam: hogy végül semmi se marad, csak az angyalok s a lovak. De ezt is: hogy a lovasok, a lovasok a csatakos virradatban jönnek meg, s ott ezt az Apokalipszis Lovasaira értette a szerző. Másutt a Trieszti Öböl lovasa jön, üzenetet hoz a kétségbeesett fiúnak: Élj...

Mindez összekavarodik bennem. Legutóbb megpróbáltam "képet adni róla", milyen összekavarodás a cselekvés. A cselekvés előtt cselekedni vágyunk. Persze, Vincennes pályájához közeledve – a fogadó? ez az, ez az épület? hirtelen felnézünk, ott van; fejünkben egy viccet forgatunk, a Karinty-félét: A halak nem hazudnak. Ah, a lak...ezt érezzük. Nem hazudnak érzékeink stb. Nézzük a patakot, a fáknak lombjait stb., mint Szép Ernő, s mindig gondolkozunk. De amit gondolunk, úgy elszáll, mint a füst, elmegy, mint a felhő stb. S nem tudjuk megjegyezni egyetlen egy felhőnek hű arcképét. Sem. Ahogy megyünk, fogadókká válunk. Fogadónkbéli fogadóvá. Ez játék a szavakkal. De nem kell hozzá Murphy-féle lőtörvény, versenykáté, hogy tudjuk: ha nem így, hát amúgy mindenképp összekavarodik valami. A szójáték is: játék. A játék nem annyira "játék", hogy szó ne lenne. A szó nem játék. A szó: gondolat kifejezése...magunk kifejezése... élő lények vagyunk... ez nem játék... a játék sem játék, a játék élő lények kifejezése...ahogy a Lakot megpillantom, s bent a sok-sok zöld közt a fekete salakot, vagy salak-félét, életem képét látom. De nem tudom "emlékembe bevésni". Elmegy, mint a füst, a felhő, a víz – a Gravelle tó kis hídjá alatt, mely mintha Monet hídjainak egyike lenne, az ő híres birtokán, melynek képeit, variációkként, múzeumokban látjuk. Alig más és más egy-egy ilyen variáció. Egy egy versenylutató is, ha úgy akarom, alig különbözik a többitől. Maisons-Laffitte-ben például két kilométernél is hosszabb a pálya. Mondtam már ezt? Itt mondtam? Ha nem itt, hát másutt. Ha azt nem olvasta valaki, később még olvashatja. Akkor, ha erről valami emléke maradt, a kettő egymásramásolódik. Akkor ebből szövedék alakul, az illető, aki olvassa ezeket a dolgokat, ebben valami térhez jut. Abban él, léte töredék részéig. Ezt – is – jelenti valaminek az elmondása. Bárminek az elmondása, így, ha szerves, ha

nagyobb egésznek a része, mindegy, hogy ez a "nagyobb", a világi mércék s nevek szerint, merőben parányi, jelentéktelen, furcsa, szélső-pályás stb. – mindegy! –, ha valaminek az elmondása nem az elmondás-produkció kedvéért *van*, ha valami tulajdonképpen átfoghatatlannak marad, anyagként, a része, ilyen szervességgel él töredék mivoltában is, akkor...

Épp ez az: akkor...? Ezt az "akkor"-t érzem felszólításként, kérdésként, ahogy akár Vincennes pályája felé is haladok, s igen közel érkezem már. Ha van még időm, foglalkozom kicsit a tóval, fölmegek a gloriette-hez, visszapasszolok egy labdát, ahogy – mondjuk – egy arab a kisfiával játszik, és nem jut az eszembe a Camus-féle Idegen első részének – a könyvnek – záródörrenése. De néha sokallom, amit sokallok. A vincennes-i pálya tribünje alatti "fogadóhangár" például, ez tagadhatatlan, főleg férfiakkal van tele. Sokallok. Túl sok más-kontinensivel, hogyan mondjam. Azon kapom magam: sokallok őket. Aztán, hogy hazafelé tartok, betérek egy egy sörözőmbe, ott is "ők" vannak. Nem sokallok senkit, semmit. Másrészt egyik pillanatról a másikra megszűnik számomra, mondjuk, "a sör". Nem vennék ma gint Lingfieldben. Nem tudom, egy bécsi húsvét közönsége Freudenauban miféle "sokkal" – rossz szójáték – szórakoztat így. Bécsben volt, hogy a buszra, melyen fél órával előbb utaztam magam is, haza a pályáról, a versenynap után, szájkosár nélküli farkaskutyával akart felszállni valaki – szóváltás a sofőrrel, a valaki a sofőrre küldte a kutyát, a sofőr az ebet lelőtte, a valaki a sofőrt hasba szúrta, a sofőr a valakit szíven lőtte. Bécs, mondja szerkesztőm, egy újságnál, ezt írd meg, ez azért Bécs...ahogy Bécsben egy újságíró sokallja a francia versenyek pénzdíjait...s hogy nem indult el egy futamban annyi ló, itt, Vincennes-ben, ahány pénzdíj volt...és az újságíró akármilyen Rozinantén elindult volna azért a potom 10.000 franc-ért. Jó, innen jutott nekem eszembe a Cervantes-féle "út és fogadók". De mi történik Evryben – nem itt írtam? –, ahogy hazafelé tartok a gyorsvasúton? Evry: Párizs elővárosa, abszolút Európa, ezek szerint. Csak hát hogyan is van ez az "abszolút Európa"? Csak egyetlen kérdést: Szép Ernő európai volt-e? kelet-európai? közép-európai? És Kafka? Hogyan "integrálódott" az ő műve, mind a kérdéscíveivel, "felkérdezéseivel", és mikor? Vincennes-ben a kistaffírozás az "Európa"? A sok afrikai, török, balkáni – szó szerint értem, előjel nélkül – ember az Európa? Az evryi vonaton valaki engem is megkéséltetett volna történetesen, a kalapom kellett volna neki, részeg volt. Nem meséltem? Verekedjünk meg. Európa. Bécs. Evry. Mi marad? Mit állíthatunk, tényszerű elvontságként? Megtehetjük tétjeinket. Közeledünk, ez még lomb, víz, fatörzs, ezek még a patakban fürdő kutyák, kocogók...kevés a szemét...Európa...de bent, a fogadóhangárban, már sok a szemét. Fogadócédulák, papírpoharak. Viszont: a hangárban, a kicsit koszvatag téren, igaz, óriási térben, tavaly decemberben: előkarácsony. Egy hétvégén felvonultak az árusok, szerte Franciaországból jöttek, mindenfelé karácsonyfák álltak, frissen gyalult asztalok faanyagának illata szállt, bort mértek – Normandiából, Bretagne vidékéről, Dordogne-ból stb. –, kínálták "jövő nyarukat" az üdülőhelyek, prospektusokat hozhatott el az ember, hónapokig szép kastélyos képeslapokkal leveleztem itthon: onnét; vannak menetrend-leporellóim, tervezgethetek utakat, ha van rá módom – alig! –, mert tudom, mik a csatlakozások hova, mik az árak, mik a tájak, mi várhat, mit hol keressek. A vincennes-i lópálya tribünje alatti nagy fogadóhangárban volt ez az ácsolt előkarácsony, Szent József karácsonya, így neveztem el. Közben a magas-magas-magas üvegtető homályán át: a napfény, a decemberi. Porkévékkel. Üvöltözés, esélylatolgatás. Ellenszenves sokadalom. A helybeliek is ellenszenvesek tudnak lenni, kicsit udvariasabbak. A helybeli-de-idegenhon-eredetű ember általában törtetőbb, könyöklőbb, lábálépőbb. Ezt tapasztaltam. Aztán ez se igaz. Udvariaskodás megy sokszor velük is. Bankókötegek perdülnek...

megteszem fémes pendülésű tízfranc-os tétemet. Az én hibám. Miért nem tartok ott, ahol ők? Európa?

Tételek, módi modorban így mondható ez:

Miért nem elég a park, a vincennes-i erdő, a táj, miért nem elég a lópályán a nézgelődés?

Valami kimaradt az életemből, valami kimarad, a rendszertalálás most se történik meg?

Ilyen elemi, meghatározó erejű-e egyáltalán ez a "most"? Nincs-e nagyon is "menetben" már, "menetből" már, evidensen meghatározva már, ami történhet velem?

Nem az van-e, hogy nagyon is megszoktam a csak periferiális cselekvés lehetőségét? S akkor erre: zutty, de csak apró tételekkel... húha, de csak prospektusok, menetrend-leporellők, csatlakozások, melyekre sosem lesz szükségem, vonatok és buszok "elve", ami gyakorlattá nem válik a számomra soha, úgyse?

Beilleszthető, beillesztendő-e ez egyáltalán bármiféle rendszerfogalomba? Valaki, ha például több éves amerikai ösztöndíjas-utazását tervezi, vagy a lányának, vagy a nem-tudom-mi, nem él-e ez a valaki egy valósabb, világyszerűbb összefüggést? Nem élem-e én "túltság" is "a" Kafkától, "a" Szép Ernőtől? Időzőjelek; hiszen azt se tudom, ők "mit" éltek. Ugyanolyan ismeretlenségek ők, nekem, csak a múltba visszavetülve – én vetülök vissza a múltba miattuk; mert szükségem van rájuk, támaszaim; József Attila sokkal, Kosztolányi is sok mindennel – például: az, hogy éjszaka az alvó mellett...hogymire teszem föl életem...egy gyarló kis fujtatóra, gépkazánra, mely bármikor leáll, s akkor bebizonyosodik, hogyan reszketett Isten kezében életem, vagy "istenében" csak, vagy "kezébe", a költészethez az a rag kellett, hogy "kijöjjön az eredmény", s földre sújtható vagyok...s az vajon, hogy Szpéró, aki fehérült szárnyakkal halt meg éjszaka, s én azt hittem végül, reménnyel, hogy csak alszik, aztán nem, nem, és Szpéró adott át ennek, hogy "Krieau", "Vincennes", ahol startautó van fehér szárnyal, és nekivág a mezőny, és ahogy a Szpéró homlokán ott volt a fehér csillag, a toll-fakulás, a vincennes-i éjszakában, vagy télen, ahogy a délután már sötétségbe vált át az utolsó futamoknál, kigyúlnak a rettenetes fényözönű reflektorok – nem gond a fény; Európa? brr! hová vezet ez –, égtájtól és kontinenstől és lószínektől függetlenül árad ez a mezőnyrészeket megcsillagozó fény, mintha maga lenne "a" Fogadó, a fényhez címzett, és a fekete salakkal valami riadalmas színkeveréket ad, és a startautó elszárgul, és a mezőny robogva kijön a kanyarból...esetleg csak ülök, mert földre sújtva *vagyok*, ülök egy fa tövén, a szép parkban – Evry parkja, mondtam-e már, még szebb, Evry lópálya-parkja olyan, mint egy hegyvidéki szanatóriumé, magam teli áprilisi nyárban jártam ott, hát persze, de a nappali fény nélkül is...maguk a "dolgok", a szökőkutas medencék, a kis fényölgetek, a lugasok, a fehér padok, a mozaik-ki-berakások, azok olyanok, mind...és közben egy futam esélyeit kell latolgatni.

Átmegy, át "a másikba az egyik"...az, hogy az imént még elemi evidencia és kizárólagosság volt "a" természet, ha művi is, mert létesítményközeli már, mégis: patak, fa, a patakban kis piros tábla, mit szabad, mit nem, kecses tábla, takaros tábla, a csemeteültetvények gondosan elkerítve, senki abba ott bele ne taposson...aztán már a pálya...szeretted kis színes jegyeit, kocka marad belőle neked, elteszed, itthon már tucatnyi van, mind más árnyalat...belekerülsz a gépi természetességbe, aztán a hangár...a monitorok, színesek, már azért csak gépi világ, ez már csak az, az esélyek, számokba foglalva. De hát jobb-e, több-e, rosszabb-e, kevesebb-e az, mint hogy te az imént tételekbe foglaltál volna valamit? Átmegy, egyik a másikba át, átmenések vannak...te és a többiek, ti viziték az eleven anyagot a gépihez...akár a futamokéhoz is...csak hát a futamok is élő materiából adódnak, emberből, lóból, elképzelésből – hogy ilyesmi egyáltalán

“lehet”...hirtelen fölemel valami lendület, a park-víz-fa, séta-sietés-vágy állapotból átkerülsz a cselekvésébe. Ezt teheted: megtehetsz tíz franc-t, egy fontot. Benne vagy abban a kavargásban, melyről a múltkor szólni próbáltam. Benne, olyannyira, hogy Acapulco Dream küllemére is emlékszel, ahogy utolsónak maradt, egyedül, az enghieni bemutatókörben, és fizikai valóságára emlékszel a Felix Potin-féle borra, s bár most már hetek óta nem iszol egy kortyot sem, emlékszel a Felix Potin-féle borra, s hogy Enghienben megvan a lópálya közelében két padod is, te ott “szoktál” ülni, megvan a vincennes-i pályán a kőszegély, ahol száraz leveleket szedtél össze, míg két öklöd közé hajtott fejjel nem ültél a végén, befogva füled, hogy még a hangszórókat se halld...mert vége felé közeledett már a versenynap, és te – a sakkban az a rossz, hogy lépni kell! – léptél néhányat, és a jelek szerint rosszul, és most egy Voralberg, Valberga vagy Vigilano vagy Val Marianetto vagy Vidocq Mabon nevű ló gépies és mégis szerves és eleven “jóvoltából” akarsz legalább nulla-pontra visszatornászódni...és kimégy akkor, lásd a második kör végét legalább – már úgyse tudod, miről van szó, azt csak a nagy eredményjelző tábla közli majd veled, azt csak a pálya közeléből visszaáramló tömeg törmelék-hangjaiból hallhatod ki...milyen számokat hadarnak...azok jelentik a befutót, hát nyilván...a tribün ordít, ez viszolyogtat...de hát akkor miért vagy itt? Jó, a V-s ló bejött, nullán vagy, még egy búcsúfutam, óvatoskodsz...nyersz, most nyerhettél volna “nagyot”, négy napi szállásra valót, de tíz franc-nal? Miért vagy itt? A tömeg – számodra – idegen neveket ordít. A hajtók lénye idegen a számodra, ahogy közlő elnézed őket. A tulajdonosok...erre nem is mondasz semmit. A lovak maguk? Szpéró volt a lovacska. Szpéró, de körébe látod a fehér-salakfekete-szürke fényt, a megesillagozót a vincennes-i éjszakában, csakúgy, mint Kölnben, mikor ugyanezt a tévén láttad, távközvetítés, távfogadás, de neked az a “táj” is otthonos volt, mert egy olesó-bolt alagsorában a feleséged, mikor ő járt ott, kis drótlábú madarakat fedezett föl, hozott is haza négyet, aztán te utaztál, te is lementél a “Fundgrube”-mélybe, te is vettél négyet, veled vannak, szobádban ülnek, Kazinczka nevű medvéd körül, ágyad fejénél, ide térsz haza a fogadóirodából, éjszaka, még eszel a görögnél egy tányér sült krumplit, sült virslivel, mennyivel takarosabb, jobb a német kaja így, ezt gondolod, a párizsi sült krumplik kicsit vizesek maradnak, túl olajosak, vagy csak neked nincs szerencséd velük, a német lópályákon a koszt, az “imbisz” mennyivel olesóbb, a francia büfések ilyen helyeken lerabolnak, a francia fogadóirodáiban füst van és üzlet, írtad egyszer, semmi más, az angolok a maguk nagy versenynapjait közvetítik, vasárnap kivételével minden nap van nekik nagy versenynap, decentralizáltan megy ez náluk, kis városokban, nem “London”, “Manchester”, nem, hanem Uttoxeter, Kempton, Lingfield, Newbury, Cheltenham, Chepstow etc., és közvetítik önmagukat, az angolok, jók a fogadóirodáik, élhetőek, és a németek...? Ők gazdag-mivoltukat nem tagadják meg, széles kitekintésüket, s “lóban” az önbecsülésük, önértékelésük reális. A legjobb kétszáz európai galoppló közül száznyolcvan fut kb. Franciaországban, Angliában. Hát a németek angol és francia futamokat közvetítenek az irodáikban. Ez kifejezi három nemzet jellegkülönbségeit? Nem tudom.

Periférikus életre kényszerültél, ilyen pályákra, és ezt most sem akarod, tudod stb. megtagadni? “C” pontot is felsorolhatna egy ügyes kérdőív. Igen, amíg a pályához nem érkezel, amíg a hangárban – Vincennes-ben történetesen ilyen térben- a monitorok adatait “asszimilálva” át nem adod magad, kényszerűen, a...minek? játéknak? nem, a játék neked odahaza a Koala Kártyabajnokság...a lények: Kazinczkák és Samuék...a...hát minek adod át magad? Az idő eltelésének? Erőd levezetésének? Valami rendszerességnek? A pénznek nem adhatod magad,

mert nincs pénzed, és itt pénzből lesz a pénz. nem hazard jellegű elsődleg a lópályai játék, korántsem...emberiesíthető, egyéníthető, némely alapszempontok – addigi eredmények, esélyek stb. – figyelembevételével sok a tér...az egyéni megérvés tere, a kezdeményezése...mókás változatok vannak, kinek-kinek más alapokról, erről próbáltál már írni korábban...minek adod át magad? A minap olvastál valamit.

Az igazság pillanatáról. Magyar kommentátor furcsállta a "keleti" ember eme fölfogását. Hogy egy verseny győztesét "az igazság pillanatában" leledzőnek látta ez a keleti ember. Keleti ember volnék? Nem. Európai, keresztény kultúrán felnőtt, jobb-bal kavarcba ide-oda verődő ember vagyok. Itteni fogalmakkal. És mégis *Idegen*, az "ittenekekhez" képest idegen. *Ottan* – Kölnben, Lingfieldben, Vincennes-ben stb. – is idegen, sőt, ott idegenebb. A felszabadult idegenség-állapot az, ami a lópályára kivisz, ez az, amiért ott játszol? Ez is az "igazság" része lehet. Amelynek – az igazságnak, már ha van olyan, veti oda kommentátorunk – része ez, egésze ez, a rész-és-egész ugyanúgy nem boldogító osztás, mint az "igazságpillanat" egybeérző-jegye. De ahogy egy futam eredményével "egybeesel", vagyis ha te is "azt tippelted", valaminek a része vagy. Tagadhatatlan; jobban, mint ha elrontottad. Ha elrontottad, több eset van; nem is szagoltad, hogy ez lesz...eleve kívül esett hát a rendszeren – íme, rendszervágyad! –, lehet azonban, hogy közel jártál hozzá, mérlegelted, volt ilyen felfogásod, elképzelésed, szempontod...hogy például két N-betűs ló jön be, lonchamp-i galoppon, ahol nem ilyen ideglépcőn csupa V, csupa U, csupa A egy-egy mezőny név-sora-kezdeté...vagy a fő esély mellett nem volt módod, túl szegény voltál...hogy megjátszhasd, amit igazán reménytelinek gondolhattál amúgy. Ez mind az élet hasonlata? Nem tudom. Múló hasonlat-világ. Mert a versenynap végén, ahogy mégy visszafelé az erdőn, vagy már Auteuil után a Ranelagh téren, és fölszedsz egy nagy gesztenyelevél-tenyeret, már az itthoni gesztenyefáidat látod...talán; vagy nem akarod látni még, és elintézed a kérdést, hogy "közöd" van, ilyenekkel, esetleges levél-összeszedéssel...ha még iszol, mint ahogy a legközelebbi alkalommal, "például", nem fogsz inni, akkor a kávétablettá marad, akkor maga-a-verseny-bódulata marad...azzal se jutsz sem többre, sem kevesebbre...mégy a Ranelagh téren, már az számít: Párizson merre vágj át...még megvan, hogy az utolsó futam "siker" volt vagy "kudarc", de már megvan *az út*, elhagytad a rossz – vagy nem is olyan rossz? – fogadó világát, már ezt az Anarchist Aristocratot találod ki, már írást tervezel...közben az enghieni kenyérré gondolsz, milyen kenyeret vegyél, hogy a Guatemala tér után, a Szajnához a nagy támfalás házak alatt lefelé haladván, egy padra leülve, törj belőle, vegyél egy újabb üveg bort, megtaláltad, ahol a legolcsóbb, most nem ez a hét-nyolc franc megtakarítás számít – sok napon át: az is! –, hanem hogy maximumig mentél valamiben, a lópályán, fogadóként, a maximumot úgysem lelheted meg, otthonos a lópályán kívül vagy, igen, hát nyugodtan vállalhatsz egy-egy versenynapnyi idegenséget; igen, csak hogy ez fordítva is van: ha a világban csak szélső pályán, csak atomizáltan, csak kevés lehetőséggel "vagy", leledzel, visszagondolhatsz – szakszósítandó! – a versenypályára, mely diszkrét pályát, teret út ki neked, lásd Otlík, Medve Gábor, a lópálya a te ilyen matematikád, innen veszed hasonlataidat – *valahonnan* akarod venni, rájöttél, hogy nem beszélsz egészen azonos nyelvet a környezeteddel, a társadalmi, szociológiai, vallási, családi, anyagi stb. "beállítottságokkal" és "evidenciákkal", melyeket nem akarsz mint nem-is-oly-evidenseket bírálni, dehogy, kihatód magadnak a nagy többségtől elűtő pályát – bizony, az út –, mely egyben a "fogadó" is, sőt, ahol te fogadsz, tehát a jövőt firtatod stb., és van *miről* beszélned. Ó, nem...hát persze, hogy nem a lópályáról beszélsz – holott, ld. az előző dolgozat végét, nagyon szívesen beszélnél, mint valós

és pszichikai anyagszerúségről. *csak* arról is... nem, hát ez csak "vehiculum", kötőanyag...mert nem is érted meg, hogyan érintkezhetnek emberek utalászerűen, relációkkal...holott te igazán relációember vagy, de ha *érdemben* szólnál, ha *frnál*, ez van: meg kell maradnod a visszaválóságosított anyagnál, tehát hogy akkor Orallis eg 4500 méteres cross country futamban...és hogy La Monalisa Evryben, egy hatos vagy ötös futamban, igen, csak öt ló, kipreparálva látszik megannyi fejlemény... s *ezzel* nyilván *hasonlatot* is mondasz, ld. Goethe, de te vagy az, aki a legjobban tiltakoznál ellene: nem, dehogy hasonlat, itt ez: csak ez, és az meg; az, de akkor mire jutsz? Belemégy egy olyan viszonylatrendszerbe, ahol a "te" elemeidnek kis számú ismerőjére számíthatsz...no, de nem ezt csináltad végig, harminc éve már nem ezt csinálod? A lópálya mi újat jelent? Nem a lovakat, nem a pénzt, nem szakértelmet...az igazság pillanatát jelenti *történetesen* így, és kívülmaradás-cselekvést jelent, hiszen az, hogy Orallis: az a te sánta Alízod névhasznossága, és ezért mersz rátenni...lásd Kosztolányi...bármit is...hiszen az Alízra rátettél valami végtelenséget magaddal és magadból, az ő életére...igaz, most távol kell járnod tőle, mint Jékely apa-versében ama Hazulról Hiányzónak, ki is halszagú-köves "gót piacok" közein érzi meg a halál ki tudja, miféle suhintását...s Alíz alszik már, tudod, ahogy a Ranelagh téren, Monet képeitől –aluszna? – nem messze, kenyeret és bort venni, már egy gesztenyelevéllel mégy, Alíz gesztenyeleveleket látott otthon egész nap künn a Duna-parton az ablakon át...de hát Alíz nem ugyanoly csekély számú értő-érdeklődőre számíthatott s számíthat-e, mint hogy Maisons-Laffitte-ben ezt a bizonyos Orallist megtetted? Hol mindezeknek az "általánosa"? Kiben, miben bízol, hogy majd jön utánad, s elvisel, hogy anyagaidat kicsit fölemelje, azt mondja – ld. Szép Ernő – "szegény barátom", ki igazgatja el a takaródat, ki tanulja meg minden szót, ki lesi, álmodban mit beszélsz? Nem, ez addig csakugyan olyan álom-beszéd, árvabeszéd, és mint ilyen mégy ki a lópályára.

* * *

Ám ez is csak egy változat. Be se fejeztél, el se kötöttél az iméntiekben megannyi szálát. Elkötöttél...ó, He's A Steal jut az eszedbe, Elkötött Ló, Lopott Ló, Csórikám, tolvaj Csóró, nevezted már sokféleképpen. Mégy a Déli pályaudvar felé. Ott egy bolt, újságos. Ott szoktad – ingyen, mondjuk, egy-egy magyar napilap árának plusz-borravalójáért – megnézegetni olykor a külföldi lópályák eredményeit. The Times, Le Monde. Egyébként madaraidnak hozol eleséget stb, a környékről. Egyébként: miért 195.-Ft a The Times? Mikor csak 0.35 font, s ha egy font, mondjuk 140-150 forint, a The Times még mindig csak 50 forint lehetne. Hogy hogy 195.-Ft? Eljutsz ezzel a legkérdésesebb kérdésekig. Eljutsz...de hát ma is úgy élsz, sőt, ma úgy élsz, hogy kétfelől okból sem...hogy sem beszélhetsz arról, amit tudni vélsz és gondolsz...de azt elutasítod, hogy a "lópálya" hasonlat lenne, hogy rejtjel beszéd. Ebben nem hiszel. A szíved, hogy így mondd, "kisgyerek", s nem akarsz tagadást tagadással viszonztatni. Sőt, igenelni akarsz. De mit? A vincennes-i patakot igenelni: kevés. A nagy rendszereket: akár a lóversenyét is etc.: túl sok. Közben van egy járható sáv. Az út: mely a fogadóké. Ez a futurológia...ez a – nem pót! – cselekvés. Ez a kívülmaradásos cselekvés. Alakíthatod a magad mikro-sorsát. Rettentő dinamizmusodat, melyet – te voltál a "hibás"? – nem használhattak, nem használtak fel, nem akartak felhasználni stb., észre se vettek, félreértettek etc., kiéled azt az eléggé rettentő dinamizmust abban, hogy futamra futamra futam, hogy akkor elfáradsz, valamire jutsz, nyersz, kicsit vesztesz, túl is vagy már a sikerek összegezésén, nem tartod számon, "hol tartasz", 120 győzelem,

kétszáz? Nem érdekes. *Történik*. Kevés, hogy "város", hogy "könyv", hogy "kép"; a mozi kész termék, nem te csinálod. Egy versenynapot te csinálod meg enghienben, Evryben, Auteuilben stb. Hét futam, kilenc futam...várakozások, tanácsalanságok...összeomlások, remények, önvádak, ujjongások. Gondold meg, gondolja meg bárki, neked, aki "Hamletnek..." indultál, így, ilyen jegyben – igaz, a kötet eredeti címe, a hatvanas évek végén, ez lett volna: *Egyetlen*, de ezt *levették* róla, ez nem volt blikkfang, ezzel akkor, ki tudja, ugye, mit "fejeztél volna" ki, jókat mulatsz az ilyesmin, de másról van szó: neked, aki nehezen határozol, aki ezt vállaltad is, aki a változatok embere vagy, nem a "végsőké", neked nem is való a futrológia e fogadásos formája. Rettegsz a jövődölés tériszonyától. Nem volna "neked való", hogy akkor hát végérvénnyel dönts: "majd" ez lesz...meg ez...meg ez...túl sok további variációra nem futja. S ha futná is, mi értelme annak? Valami elvet, fölfogást kell képviselned hirtelen, félnapon át forogtad az agyadban...vonatkoztatod a szempontokat...gyors kilométereket veszel figyelembe, előző helyezéseket, lovas és ló kapcsolatát, meg hogy "eznap" az ilyen és ilyen rajtszám ennyit és ennyit nyerhet sorozatban? Vagy melyik ló eredménylistája ígér többet. De ha emezé, miért favorizálják a monitorra kivetített esélyszámok szerint mégis *amat*? Ha már ott vagy a hangárban, szinte lehetetlen *csak* a Szent József karácsonyával foglalkozni...képeslapokat, szórólappokat nézegetni, lacikonyhánál enni, bort mérteni magadnak francia belvidékekről. Elsősorban ezek a te számodra túlon túl borsos árak. De különben is. Azért jöttél, hogy hozzászólj a jövőhöz. Ennyiben tudsz hozzászólni. Applescott, Creative, Capitan's Kid, Richebourg II, Glorious Knight, Vogelpracht, Varenne, Alamo Boy, Cam Guile, Malicar. Most itt meg kell mondanod, ki nyer. Az idén ez a *jumelé placé*, vagyis hogy két lovat kell megadni, ugyanazért a tíz franc-ért, s a lényeg az, hogy a kettő bejőjön az első három hely valamelyikén, az idén ez a lehetőség a magadfajtájú kombinatív-bizonytalan alkatoknak igen kedvező! Játsszod is. Csak itt...most mi legyen? A múltkor Richebourg II-vel nyertél, meglepetés volt, de megmentett, kései futam, nulla fölé hozott megint. Vogelpracht – rég nem ugrasz be minden "madár"-nak. Alamo Boy régi, eléggé híres ló. Nincs nosztalgia! Creative-val egyszer jól jártál, még tavaly télen. Most mi legyen? Kicsit figyelmen kívül hagyod Applescottot, holott – szintén a múltkor – hallottál róla egy sűgást, követted is a tanácsot, jól jártál. Sajnos, Richebourg II-n vérezel el. A szobaszámod lett volna jó ide, a 211! Mert a befutó 2 – 1 – 3! Ilyen egyszerű. Na, most akkor ez tényleg egyszerű? Miért kényszeríted magad állandó döntésre? Tizenhárom nap során százkétszer, százháromszor?

Valami mégis, érzed, alakul. Rendben vagy ezzel, amit most írtál. Nem jutottál túlzásokig, s a múltkoriakra is visszavetíthető némely elem...racionális – egyebek közt racionális – lényed elégedettségére is történtek ebben a dolgozatban a dolgok. Ekképp, szóismétléssel. Ahogy Aintree-ben az idén a Seagram Nationalt, a Grandot egy Seagram nevű ló nyerte. Erről másutt meséltél már. Most, ahogy ezt írod, a "szívem, szívem kiújul" című Szép Ernő meghatározás is eleven. Emitt is, ott is emlegetsz dolgokat, hálót adnak, teret valakinek...ahogy neked teret ad korábbi futamok emléke, ahogy viszonyítási alapod van...a máskülönben reménytelen adathalmazban. Mely még csak nem is összevisszaság. Tizenöt lónév, tizenöt zsoké, és a többi. Teljesen kirekesztőleges, maradna a vak véletlen; nem sokszor jó. Ahogy befejezed ezt lassan, hullni kezd a tavalyi hó, Auteuil-é. Kiértél a pályára, korán volt, a monitorokon az előző versenynapot ismételték. Megvan neked egy-egy kimerevített kép a Paris Turfben is. Itt vannak ezek az újságok a lábadnál. Itt nyer, a korlát mellett, a pályának a tribün felőli szélén felhajrúza, Partagas. Amott Marquis de Coq. Samud, amikor rájöttél, szívelégtelensége van, azért liheg,

kétszeresen is Marquis de Coq volt. Vagy Kis Báلكirály. Longchamp-ból a Ballroy. Hideg volt, ugye, irtad, magad szaladoztál az egész tribünön, megtetted a Kis Báلكirályt, bejött, lehajtottad a fejed, szemed nem látott, Kis Báلكirály, mondtad, Kis Báلكirály. Auteuil-ben, egy héttel korábban, hogy te odaértél, hó hullt, sok hó, a közönség hóban taposva hagyta el a pálya környékét, mentek a büfékbe, nem tudod, hová, némelyek haza. Igen, az is van. Otthagyni a versenyt, mint Kafka, reménytelen, add fel. Vagy üres a pénztárca. Vagy ez tör rád, hirtelen. Add föl, add föl. Hajnalonta már minden tervemet feladom. Mindent abbahagyni, semmibe sem szabad fogni. Aztán: fürdőszoba, konyha, borotválkozás, kávé. Nem gépies elemek? Átváltozásod, hogy aztán megint "mégis" jön, nem ugyanannyi, mint ahogy a patak, a tó, a gloriette után; a tömeg, a hangár, a bárdolatlan üvöltözések, a neked idegen emberek...mégis, ebben a "közegben" kell valamit megvalósítanod. És újra meg újra. Mi valósul meg? Ha akarod, semmi. Ha eltúlzod, ez az írás lesz belőle a végén. De ha igazán pontos akarsz lenni: a kettő közt, a semmi fogadócédulák, eltöltött délutánok és az írás, a dolgozat hiú álmaradandósága közt ott van az út, a fogadó útja...mozgó laktér az üres levegő, melyhez csak állványzat kell: a verseny nap rendje, a futamok, a Paris Turf, vagy a Heat, a Racing Post, a Sport-Welt, a Galopp Zeitung, és máris...van hol laknia, van, a...

...egyszerre nem vagy oly teherrel önmagadra nehezédő!...

A tulajdonképpen nem-is-olyan-nagyon-van-kinek.

És ez az, amiért az egészet csinálod. A redukálva-megmaradásért. Ahogy magad összefogysz egy stilizációvá, mintha épp az életedhez elemi-fontos, különben általad kiszorított tér kezdene körülvenni, és kölesönviszonyotok szinte gyengéd, egyszerre Maga Az Aminek Értelme Van.

Aztán visszatér az elfogadottan értelmes értelmetlen – vagy "értelmes" –, például írsz, eléred a csatlakozást stb., és itthon vagy Alízékkel, Samuval...szívzorongásaiddal, hogy éljenek...bajlódásaiddal, hogy a cikkek, a fordítások...a laktérrel mi lesz, felment az ára a...bevezetik majd amazt az...És közben nézed. Az elő-karácsony egyik gyalult asztallába mellől emelted föl a kis naptárat, az 1991-es év francia versenyműsorát. És nézegeted. Ha itt egy tíz napos meghívásod ekkorra meg akkorra, ebbe a tíz napba beleesne három Auteuil, két St. Cloud, egy Enghien, sajnos, nem ügető, sajnos, ügető egyáltalán nem lesz, akadály és galopp lesz, nem baj, majd legalább összpontosítasz, és most hátha...Nem is tudod, mi lenne ez a "hátha", mi kéne "akkor" még. (Folyt. köv., az.)

Baranyi Ferenc

Puzzle

Van egy olasz gyerekkönyvem. *La felicità* – ez a címe. Harminc rajz és ugyanennyi mondat található benne a boldogságról. Ilyenek: boldogság egy meleg bundájú kiskutyát simogatni, boldogság ágyból nézni a kinti esőt, boldogság mezítláb járni a fűvön – és így tovább. Csupa aranyos megállapítás, még aranyosabb ábrákkal illusztrálva.

Engem az a kép ragadott meg legjobban, amelyen egy kisfiú puzzle kirakósjátékkal bíbelődik. Gyönyörűséges tájképet szeretne összehozni a megszámlálhatatlan színes szeletkéből. Tétován kiragad egyet (láthatóan a sokadikat már) a kupacból – s az arca szinte felfénylik az örömtől. A felfénylés pillanatát ábrázolja a kép. Mellette a szöveg: boldogság végre-valahára megtalálni azt a rózsaszín darabkát, amely az ég egy szögletét és a vitorlás csúcsát jelenti.

Azt hiszem, az a legnagyobb öröm a földön, amikor kiegészül valami, amikor tesz egy lépést a teljesség felé. Amikor megkerül a kicsorbult világmindenség egy darabja. A szerelemben is kiegészülünk: a másik által válunk kikerekült önmagunkká. Ezért boldogság megtalálni azt a Másikat, az egyetlen, akivel nem csupán megkettőzzük, de megsokszorozzuk esélyünket a teljességre.

S a költő, aki hetekig töpreng egy hiányzó jelzón, mit tesz vajon? Várja a csodát, a rátalálás boldogságát, felfénylő örömét, amely újabb szeletkével gazdagít egy állandóan alakuló, de el csak nagy sokára készülő mozaik-képet.

Bizony mondom néktek: az a legnagyobb boldogság, ha részt vehetünk a Mindenség elkészítésében.

Mi, az ötvenhatos földrengés után indult baloldali írók joggal hihetjük, hogy részt vettünk benne. Kerestük azt a rózsaszín darabkát, amely a demokráciát jelentette volna, hogy odaillesszük a részlegesen már kirakott

képhez. És ezer hiányzó darabkát kerestünk még, hiszen ez a kirakódi csakis folyamatos tevékenységként képzelhető el.

Ezért bőszi az a gyakorlat, amely lesöpörné az általunk felrakott szeletkéket, mert csak az újonnan meglelteket túri meg a palettán. Az elmúlt négy évtizedet egyetlen tömbként kezelni és mindenestől elvetni a legdurvább történelemhamisítás. Rákosi ötvenes éveit egybemosni Kádár hetvenes éveivel, a szocialista kísérlet korszakának értékeit át nem menteni – egész egyszerűen ostobaság. Későbbi korok megvetése vagy gúnymosolya jár majd érte, még jó, ha csak az előbbi...

Kik voltak itt a tisztességesebbek? Akik meglapultak vagy elpucoltak? Vagy mi, akik tettük, amit kellett – és amit lehetett? Tanultunk rendesen, lecsapoltuk a Hanságot, megágyaztunk a DCM-nek, fáradhatatlanok voltunk a falukutatásban, kiabáltunk az emberi jogokért, egyenlőtlen küzdelemben bocsátkoztunk az eszme vámszedőivel és a kiskirályokkal – és még ezerféle “aproságot” végeztünk

el. Olykor ügyetlenül, olykor – mint később kiderült – értelmetlenül. De mindig attól a pártatlan humanizmustól vezérelve, amely az újjáépítőket mozgatta negyvenötben. Van, aki – mint magam is – kommunistává cserződött a kíméletlen szelekben, és van, aki még ma is szélárnyékban érzi jobban magát. De mellett szegezünk mindnyájan a szélnek, mert nem akartuk, hogy az országot csupálja. Hazafiasabb dolog lett volna évekig siratni a levert forradalmat és dacosan nem tenni semmit a konszolidációért? Nem gondolnám.

Két évvel ezelőtt tekintélyes irodalmi díjjal tüntettek ki az itáliai Sabbionetában. Az átadási ünnepségen *Jim Graziano Maglia* előadásában számtalan olaszra fordított versem hangzott el. A műsor után a mantovai járás kulturális tanácsosának rövid zárszavában megütötte a fületem egy mondat:

– A hallott versekből is kitetszik, hogy Magyarországon már a hatvanas években is folyt a harc a szocialista demokráciáért.

Hogyan? Egy olasznak teljesen nyilvánvaló, ami itthon folyton-folyvást bizonyításra szorul? Hazaérve ugyanis azt kellett olvasnom a Fidesz kongresszusáról szóló tudósításokban, hogy egy tiszteletreméltó ifjú küldött kizárólag az ellenzéknek tulajdonítja “a negyvenéves diktatúra felszámolását”.

Szépen vagyunk.

Mint mondtam, mi, a türelmetlen nemzedék tagjai mindaddig abban a hitben éltünk, hogy megcselekedtük, amit megkövetelt a haza: ha kellett, fejjel mentünk a falnak harminc évvel ezelőtt is, bár tudván tudtuk, hogy nem törhetjük át. Legfeljebb porhanyíthatunk rajta. Ám a mi hajdani porhanyításaink nélkül nem sokra mennének a mostani faltörők, akár kosnak, akár buldózernek születtek eleve. És még csak nem is tetszelegtünk a bátor ember pózában, mert a fülünkben csengtek *Jevtusenko* szavai. “...volt egy furcsa kor, melyben a becsületességet bátorságnak nevezték”.

Nem voltunk tehát bátrak. De a tisztesség

günket nem vitathatja el senki. Igaz, mi érte – és nem ellene haragudtunk annak, amit – számomra változatlanul hiteles gyűjtőfogalommal – szocializmusnak neveztünk akkoriban. Ezzel köteleztük el magunkat, nem apparátusokkal. Nem lakájok voltunk, akik odavetett koncokért elzengték az udvar dícséretét, hanem kellemetlen alakok, akik nemszertem-perceket okoztak mind a felső, mind az alsó régiókban, amikor úgy hozta a sor. Nem fenyegetkedésből, hanem ezért, hogy a világ előbbre menjen. Kényelmetlenek voltunk, mint a lelkiismeret. No, az úgynevezett kulturális kormányzat nem is minket kényeztetett, sőt, jobbra mi kaptuk a szilenciumokat, a ravaszul álcázott mellőzéseket, a ledorongoló kioktatásokat, de az agyonhallgatásokat is, míg a hatalom előtt okosan riszálók a Kossuth-díjakat kapták. A Legfőbb Kulturális Potentát a fele királyságát odaadta volna egy-egy ellenzéki pózokban tetszelgő nevezetesség bágyadt, megenyhült mosolyáért...

Cenzúrára, eszmei terrorra mindig is a közezszer hivatkozik. Én Vácival értek egyet:

*Nem hittem én az elnyomott zsenikben:
ki tenni akart – az tehetett itten!*

Igen. A komoly formátumú alkotó a legkilátástalanabb körülmények között is megtalálja a módját annak, hogy a “mániáit” világga kiáltsa, hiszen – ahogy Goethe hirdette – csak korlátok között mutatkozik meg, ki a mester...

És mi nem nyávogtunk, hanem a perifériára szorítva is mondtuk a magunkét. Tíz-húsz-harminc évvel ezelőtti munkáink a bizonyítékok erre.

Szomorú, hogy most kell ezt fölemlgetnem. Most, amikor mindenki jól tudja, meg világosan látta, meg előre megmondta, meg időben figyelmeztetett, sőt: bátran szembe szállt. Korántsem ezeknek a számát akarom szaporítani jelen zsörtölődésemmel. Csak igazságot szeretnék, csupán az a vágyam, hogy a mindvégig becsületes baloldaliak

legalább annyi objektivitást kapjanak a saját honfitársaiktól, mint amennyi egy vadidegen, külföldi kultúrfunkcionáriustól Sabbionetá-

ban kijutott.

Ám a jelenlegi *Fesztsd meg!*-légkörben erre nem sok a remény.

Király B. Izabella

Szubjektív elemzés a változásokról

A jelenkori nagy változások bennem a történelem örök kérdését fogalmazzák újra: milyen szerepe van a nagy egyéniségeknek és mi a néptömegeknek a történelem alakításában? Kiszámítható-e, befolyásolható-e néhány kiemelkedő egyéniség által a világ folyása? A népek egymást követő nemzedékei a háborúk félelmeit örökítik-e tovább, vagy a szabadságvágyat? (Mert, ugye, hiába óvják az apák fiaikat, hiszen őket is hiába óvták az ő apáik!) Azok a politikusok, akik napjainkban befolyásolni igyekeznek a történelmet, vajon számoltak-e azzal, hogy milyen tapasztalatokat őriz és örökít a magyar nép kollektív emlékezete az 1956-ban (és történelmünkben végig!) tapasztalt nagyhatalmi politikáról? Vagy mit Afganisztán népe? Vagy a lengyel nép? Mekkora szerepe van a népeknek abban, hogy összeomlott a nagyhatalmak által olyan mívesen felépített legújabbkori világrend?

A mélyelemzésnek talán még nem jött el az ideje, de azt, hogy egy sóhajtás erejéig a Palócföldben zajló vitában résztvehetek, köszönöm.

Bár mindenki tudja; nem azért virrad, mert a kakas kukorékol, de a kakas kukorékol, merthogy virrad – mégis újra és újra el akarják hitetni az emberekkel: néhány isteni képességekkel megáldott politikai stratégia igazgatja a világot.

Hiába a látványos csődök, újra és újra összeülnek a nagy kerekasztalok, és a csalhatatlan politikusok előveszik piros ceruzáikat. Átrajzolják a térképet (földrajzi ismeretek nélkül), országokat, népeket emelnek vagy ejtenek (történelmi ismeretek nélkül) – közben megy a "negyedik hatalom" segítségével az agymosás.

Minden hiába! A világ, az ember és társadalma más Törvény szerint működik. A legokosabb ember, legyen bár politikus, vagy szakember, szívtében-hosszában átlátni képtelen, irányítani pedig, legyen bár kezében a legfejlettebb technika, csak ideig-óráig képes.

Ha valaki hitte is eddig, hogy a Szovjetú-

nióbeli változásokat az "isteni Gorbi" csinálta, s hogy a nyugati politikát csupa váteszi képességű szupemann igazgatja; el kell, hogy gondolkozzon.

Gorbacsovon – bár tagadhatatlanul ő volt az, aki észrevette, hogy hajnalodik és időben kezdett kukorékolni – túllépett a történelem. (Leningrád népe egy népszavazással úgy döntött, Leningrád ismét legyen Szentpétervár. Gorbacsov az utolsó pillanatig Lenin mellett agitált.)

S a Nyugat is ahelyett, hogy az elkerülhetetlen természeti-történelmi folyamatokat fölismerve politikáját alárendelné a Törvénynek, bukott rendszerek és tovább már tarthatatlan helyzetek konzerválására törekszik. Egyszerűen nem tudja hova tegye, hogyan reagáljon a szándéka ellenére bekövetkezett változásokra. Fáziskésésben van a közép- és kelet-európai népek önmozgásához képest. Zavarát képtelen leplezni, és elképzelése sincs hogyan

lehet ezt a helyzetet rövid és hosszú távon megoldani. Tétova és ügyetlen, ami érthető. Nehéz is felismerni, s aztán beletörődni: vége a nagyhatalmi politizálásnak, virrad a kis népek hajnala.

Nálunk is sokan akarták és akarják elhívni a néppel, hogy az egyetlen alkalmas és elhivatott politikus *Pozsgay Imre*. Neki köszönhetjük a szocializmus-kommunizmus bukását.

A kibontakozás is azért nem halad úgy, mint kellene, mert Pozsgay a margóra szorult. Hát ami igaz, igaz. Pozsgay tagadhatatlanul profi politikus és nagy taktikus. Észrevette, hogy hajnalodik, kukorékolni kezdett. De hát ő is beleesett a nagy hibába: elhitte, hogy ő csinálta a hajnalt.

Ennek a stratégiának volt a része az "56 népfelkelés" című fejezet is. Ezzel kezdődött 1956 reformkommunista kisajátításának "legújabbkori" nagy kísérlete. Valójában ez sem jött össze. Magyarországon milliók voltak, akik sose mondták, hogy "ellenforradalom", akik nem népfelkelést, hanem forradalmat és szabadságharcot őriztek a szívük mélyén. Őket a Pozsgay-féle nyilatkozat nem töltötte el örömmel, sokkal inkább megfosztott valamitől. Pozsgay a magyar nép bizalmából sose lesz köztársasági elnök, de még sikeres pártelnök sem. Pozsgayn is túllépett a történelem.

S aztán itt van a "négyesfogat"! (Bihari, Bíró, Király, Lengyel). Senki se legyen oly naív, hogy elhigye, a "négyek" eltávolítása az MSZMP-ből nem egy stratégia része volt. De bizony az volt. (A "tudatosság" a "négyek" részéről huszadrangú kérdés.) Bihari Mihály küldetett a Szociáldemokrata Párt megnyergelésére, Bíró Zoltán küldetett az MDF megnyergelésére, Király Zoltán a tömegkommunikáció, Lengyel László a pénzügyi-gazdasági folyamatok irányítására. A kibontakozó ellenzéki mozgalmak bizalmából maradjon reformkommunista (kommunista) kezekben minden hatalom! De hát Isten ujjá,

a Törvény nem úgy működött.

Mi történt a két választás idején, illetve között, sőt azóta Magyarországon? Egy biztos! Semmi sem úgy történt és történik, ahogy azt a nagy stratégek tervezték és szeretnék volna. A nagy propaganda és a nagy "fárasztás" ellenére a magyar népben volt annyi erő, hogy a legfelső politikai hatalomba juttatta 58 százalékkal a keresztény-népi-nemzeti koalíciót. Lehetőséget adott a "Kamikáze" akció végrehajtására. Ez az új felállás ugyanis végre fogja hajtani a rendszerváltás nagy attrakcióját, miközben egyenként és összességében talán belepusztul.

Az országgyűlési képviselőválasztások esetében a nép egy tőle *fizikailag távol álló* politikai intézményről döntött. Nem terhelte semmilyen egzisztenciális függőség.

Az önkormányzati választások idején a *hozzá fizikailag közelálló*, a mindennapi találkozásai színteréről szolgáló politikai intézményről döntött, egzisztenciális függőségektől terhelt viszonyok között. (A választások "titkossága" lényegtelen!)

Ha ezt a két választási végeredményt nézzük, be kell látnunk: egyedülálló a magyar nép kollektív bölcsessége. "Lehetőséget adtam nektek odafönn, de ideleenn – majd meglátjuk!" Ezt a végeredményt senki és semmi nem lehetett képes befolyásolni. Itt nincs helye se a *mea culpa*-nak, se a melldőngetésnek!

Aki ma Magyarországon sikeres politikát kíván folytatni, annak nem a közvéleményt manipulálni kívánó közvéleménykutatói adatokra, nem a közvélemény hangját kisajátító sajtóra, és különösen nem a viszonyainkat illetően teljesen tájékozatlan külföldi politikusokra, vagy szakemberekre kell bízni magát. S főleg nem azokra a magyar szociológus-politológus-pénzügyes és egyéb szakemberekre, akik szemmel láthatóan elvesztették szakértelmüket akkor, amikor a számukra elfogadhatatlan választási eredmények megszülettek. (Amit ma Kéri László, Lengyel László,

Petschnig Mária Zita és társai összeszakemberkednek, egyszerűen megmosolyogni való.)

Aki ma Magyarországon sikeres politikát kíván folytatni, annak a magyar történelmet és a magyar nép lelkét kell ismernie.

Ami most nálunk történik, arra nincsen példa és nincsen magyarázat. Helyesebben van példa, de csak a magyar múltban és magyarázat a magyar néplelekben.

Aki ismeri a magyar népet nem mondja, aki nem ismeri, az nem mondhatja, hogy a magyar nép rózsaszínű, vörös vagy gyáva! És

senki se engedheti meg magának, hogy azt mondja: "megérdemli a sorsát!"

A magyar nép nem úgy táncol, ahogy füttyülnek neki. A magyar nép teszi a dolgát önnön törvényei szerint.

Bárki legyen is, ha a közélet dolgaiba ártotta magát, egy lépést se tehet tovább. Előbb gondolkozzon el: egyéni karriert akart-e csupán, vagy népe-nemzete érdekeit képviselni! Ha az utóbbi a célja, tegye fel a kérdést magának: ismeri-e, tudja-e ki az a nép, akinek a képviselőjére vállalkozik, s akinek a nevében beszél. Innen indulhat az újabb fejezet.

Bilecz Endre

Honnan jövünk – merre tartunk?

(Az elhúzódó rendszerváltás gyötrelmei)

Tisztelt szerkesztő Úr!

Őszintén sajnálom, amiért én – némely hozzászólókkal ellentétben – még *nem tudom* átfogó elméleti fogalmakkal a mostani magyar társadalmi átalakulás jellegét és irányát minősíteni. Akkor miért vállalkozom ezzel a válasszal a vita továbbgörgetésére? Elsősorban talán azért, mert érzésem szerint nagyon sok politikával foglalkozó magyar értelmiséginek (és nem értelmiséginek) kellene kibeszélnie magából a múltat, hogy nyugodtabb lélekkel, tisztább szemmel tekinthessen a borús közeljövőre. Eddigi életem úgy alakult, hogy ennek a kínos-keserves történelmi változásnak számos lényeges eseményénél jelen lehettem, pár összefüggést megfigyelhettem és néha bele is avatkoztam a folyamatokba.

Honnan érkezett társadalmunk ebbe az *átmeneti* állapotba, honnan indultak a mostani politikai közszereplők? – ez az első nagy kérdés. A történet a hatvanas-hetvenes évtized fordulójától indítható. Ekkortól kezdődhetett meg a “létező szocializmus” kényszerburkában egy *felemás polgárosodás*. A munkásnak *pénzért* lehetett túlórázni, fusizni, a tsz-tag a háztájjal *többletjövédelmet* szerezhetett. Sokan lettek az állami szektor perifériáján megtúrt kisvállalkozók. Az értelmiség szabadban beszélhetett, utazhatott, tájékozódhatott. Picike volt ez a szabadság, az életszínvonal érezhető emelkedését hatalmas nyugati kölcsönök fedezték – mégis a szocialista láger legvidámabb barakkjának lakóiként éltük meg a hetvenes éveket. Gyakorlatilag mindenki elfogadta Kádár rendszerét ebben az országban, mert kapott valamit vagy reménykedhetett valamiben. Én huszonhárom évesen – 1972-ben – lettem az MSZMP tagja. Részen azért, mert húszéves koromban pici és

naív demokratikus diákmozgalom szervezéséért csendes határozottsággal eltávolítatván az egyetemről, ötvenhatos múltú tanárain nyomatókos tanácsára beléptem: a legilletékesebb “szervek” komoly érdeklődését másképp nem védhetem ki. A fontosabb ok azonban más volt: csak a marxista nézeteket ismerhettem akkoriban és néhány évig elhittem, elfogadtam, hogy a szocializmus a társadalmi igazságosság, az egyenlőségi eszme megvalósítója. Aztán a pártban jórészt a hirdetett célok ellenkezőjét tapasztaltam a gyakorlatban. Most is hangsúlyoznom kell, legalább annyi politikai képmutatást, elvtelen alkalmazkodást, hazudozást láttam a párton kívül is. Ilyen volt a korszak, a társadalom. Cserébe az alkalmazkodásért a hatalom békében hagyta az emberek magánéletét, nem törte ketté tömegével a szakmai pályafutásokat. Taníthattam én is vidéki főiskolákon és komolyan képezhettem magam, tájékozódhattam a szakmámban, a politikában. Így ismertem

meg a hetvenes évek közepén – *könyvekből!* – 1956 valódi történetét; az alakuló ellenzéki mozgalmak gondolatait, az ország valóságos gazdasági helyzetét. *És ez volt a döntő:* a kiszabadulás a hivatalos gondolkodásból, a szellemi függetlenség, a korszerű tájékozottság megszerzése! Ugyanakkor ismerje be mindenki: néhány ezer értelmiségi – tudományos kutató, gazdasági vezető, nyugatjáró újságíró – juthatott hozzá ezekhez az ismeretekhez, válhatott igazán tájékozottá. Mindössze néhány százunkat vitt el a felismerés, az erkölcsi felháborodás, a “létező szocializmus” történelmi csődjének belátása, az ellenzéki tettek, a kezdődő elszigetelt szervezkedések vállalásáig. 1980 körül volt ebben az országban pár ezernyi elkötelezett reformértelmiségi és néhány száz *elszigetelt* ellenzéki. Azért hangsúlyozom ezt, mert *csepp voltunk* a magyar társadalom tengerében! Még az értelmiség százazrei sem szerezhettek – *önhibájukon kívül!* – kellő mélységű információkat, nem vállalhatták józan ésszel a majdnem teljes kiszolgáltatottságot. Akár párton belüli reformernek, akár ellenzékinek minősített valakit a hatalom, könnyen repülhetett az állásából, megtörhetett a pályája. Számomra ennél is kellemetlenebb volt a beszorítottság, a tehetetlenség elkésérítő érzése. Gondoljunk vissza őszintén, hogyan fogadta 1980/81-ben a manipulált magyar közvélemény a lengyel válságot, a Szolidaritás mozgalmának megjelenését... A hivatalos propaganda hazudott rendületlenül, s szinte mindenki szem volt a láncban, mert más nem is lehetett...

Külön személyes szerencsémnek tartom utólag, hogy 1979-ben megismerhettem *Donáth Ferencet*, *Bibó Istvánt* (róla írtam doktori tanulmányomat), 1980-ban *Vörös Vincét*, *Antall Józsefet*, 1981-ben *Kis Jánost*, *Szilágyi Sándort*, aztán *Szabó Miklóst* meg az egész Mozgó Világ nemzedéket *Kulintól Elek Istvánig*, *Csengey*től *Csordás Gáborig*. Nagyon lehangolóan kevesen voltunk – viszont sok

megfigyelő, jelentgető élt belőlünk. Én akkoriban is (azóta is) leginkább *Bibóval*, *Donáthtal*, *Vásárhelyi Miklóssal* értettem egyet: minden ellenzéki irányzatnak össze kell fognia a demokratikus Magyarország érdekében, különben soha nem érünk el valódi változásokat. Őszintén együtt is működtem a reformer értelmiségiekkel; azóta sem váltam feledékennyé: nem vagyok antiszocialista, nem “kommunistázok”, nekem senkitől nincsen számonkérnivalóm. Viszont máig sem tudtam magamban feldolgozni a magyar ellenzéki mozgalom idő előtti, értelmetlen szétszaggatását 1987-től. Mindenkinek van ebben bizonyos részfelelőssége. Ki írói “löttyös nagy indulatból”, ki személyes politikai számításból, ki pedig doktriner meggyőződésből vetette el a monori egyetértést, *Bibó és Donáth* összefogásra intó hagyatékát. A demokratikus parlamentben máig is ez a legkiábrándítóbb: mindenki öncélú gyűlölködése mindenki ellen. Egy ország látja és ítéli el ezt a kiábrándító stílust. Én négy éve érzékelem ezt a képtelenséget, hogy a magyar demokrácia vezető szellemei mindenkinél kevesebbre becsülik – egymást.

Mit láthatott, mit tudhatott mindebből az emberek óriási többsége, maga a társadalom? Édeskeveset, legföljebb sejtette minden gondolkodó elme, hogy a Kádár-hatalom békés háborúvesztését, az ország gazdasági össze-roppanását, a nagy hazudozások, becsapások, megtévesztések árát tízmillió kisember fogja megfizetni. Ne csodálkozzunk hát a nép indulatán, amikor a mostani demokrácián kéri számon a munkanélküliséget, az előkúszó szegénységet, a fenyegető bizonytalanságot! Ez a békés átalakulás egyik keserves ára. – *Nógrádban* különösen *megkésve* indult be 1987/88-ban a kikerülhetetlen politikai és gazdasági átalakulási folyamat. Abban már akkor is biztos voltam: a nehéziparból élő családok súlyos helyzetbe kerülnek, mert az országos és megyei vezetés tragikusan

keveset tett évtizedekig a versenyképtelen (ezért leépítésre kárhoztatott) bányászati, kohászati nagyvállalatok átalakításáért, más foglalkozási ágak meghonosításáért. Évtizedek bűnös gazdasági hibáit pedig lehetetlen egy-két év alatt pótolni. Különösen elkeserített, amikor 1989 őszén a megyei pártértekezleten néhány helyi politikus még *Grósz Károlyt* is megdicsőítette. Mit hitt vajon ez a néhány ember? Ők is jól tudták (akárcsak én), hogy a Szovjetunió feladja Közép-Európát, a szocialista gazdaság összeomlott magától, a nógrádi ipar átalakítását azonnal el kellene kezdeni, különben évtizedes szegénység vár itt negyedmillió vértlen emberre. Ekkor "ragadtattam" magam egy keményebb hangú politikai nyilatkozatra (*Samu István*nal közösen) az akkori Nógrád újságban. Ez valamikor 1989 decemberében lehetett. A helyi rendszerváltás mesterséges késleltetésének, visszafogásának árát semmiért sem felelős munkanélküli-jelöltek fogják kinyögni. Azóta sem bántam meg ezt a nyilatkozatomat. Egyébiránt meggyőződésem, hogy az országban s Nógrádban mindmáig nem ment végbe hangozó vagy csendes forradalom. *Napjainkban is felülről vezérelt politikai-gazdasági rendszerváltás zajlik.* Tényként szögezem le ezt, nem értékelésként vagy magáncsalódásként mondom. Ennél többre józanul aligha számíthattunk. Azért is fontos ezt kimondanunk, mert a legkárosabb önbecsapás lenne valamilyen forradalmi helyzet mesterséges előállítás, szimulálása. Úgy döntöttek a nagyhatalmak 1989-ben és úgy döntöf az ország népe két választáson 1990-ben, hogy a magyar átalakulás fokozatosan, kisebb, heveny-megrázkódtatással, szélesebb társadalmi együttműködéssel menjen végbe. Aki ezt nem veszi akár szélsőbalról, akár jobboldalról tudomásul, az akarva-akaratlanul a világgal s az országgal kerül szembe. A szocialista "visszarendeződés" külső-belső esélyei nem léteznek gyakorlatilag. Ha invalidusok, veteránusok,

becsületből kitartók, szociálisan elkeseredettek erről nosztalgáznak, türelmesen kell vitatkoznunk velük. Veszélyesebb játéknak tartom a "jobboldali" igazságosztás torzult próbálkozásait. Hová vezet a fehér könyvek összeállítása, mit eredményez a spontán szobordöntögetés, a kivonulás napjának harangzúgásos ünnepeltetése? Sehová, mert a haragot, az indulatokat fölkarvarhatjuk ilyenfajta akciókkal, mégsem lesz belőle semmi a jövő számára.

Más irányba kell elindulnunk – *de hová, merre tartunk?* Először is merre mehetünk? Nógrád számára különösen szűk az előrejutás ösvénye. A térség egész gazdasági szerkezete végzetesen eltorzított. Májig nincs, legjobb tudomásom szerint, általunk elkészített, helyben összehangolt gazdasági kibontakozási javaslat a termelési szerkezet átforgalmazására. Ilyen munkát nem végezhet el sem néhány vállalati menedzser, sem a megyei szakigazgatási apparátus, sem a pártok, önkormányzatok vezetői, sem a parlamenti képviselők. Nógrád átalakításának, megmentésének koncepcióját az *egész nógrádi értelmiség* közös szellemi vállalkozásban dolgozhatja ki.

Szerencsére pártcsatákban, kenyérharcokban, önző gyűlölködésekben nem veszett még össze annyira ennek a kis megyének a pótolhatatlan, lecserélhetetlen értelmisége, hogy hiányozna belőlünk a kölcsönös bizalom csírája. A bizalmatlanság, a közöny, a közéletből való kivonulás értelmiségi fényűzése annál inkább elterjedt a Börzsönytől a Mátúráig, a Karancstól a Naszályig. Ha ez megmarad, akkor megbukunk az emberek előtt és Nógrád gazdasága, társadalma is felbomlik. Politikában forgolódo helyi értelmiségiként az a *meggyőződés*em, hogy a nógrádi értelmiség cselekvő fellépése, egymás közötti józan kompromisszuma, nagyon komoly szakmai együttműködése nélkül kívülről, felülről senki nem vált meg minket. Elsősorban önmagunk erejében, szellemében bízunk, hisz enélkül nem

várhatjuk a kormányok, pártok, egyházak, tőkések, vállalkozók érdemi támogatását.

A hallgató, passzív Nógrádra komolyan senki sem kíváncsi – ezt tapasztalom.

Természetesen ettől még megmaradnak az érdekkülönbségeink, eltérnek az értékeink, más-más lehet a hitünk. Mindebben biztosan lesz vita és verseny. Csak ne várjunk négy évig folyamatosan választási pártesatákat – és ne is vonuljunk félre a magánélet nyugalmas öbleibe. Ma én ezt tartom a legfontosabbnak.

Ehhez képest még tényleg nem tudom megmondani posztkommunista vagy prekapitalista-e pillanatnyilag a magyar társadalom. Jómagam vagy tizenöt éve egyik nagy világrendszer átvételét sem tartom ránk nézve üdvösnek. Leginkább a társadalmi összeverődésben, a szolidaritásban és az egyén szabadságösztönében hiszek. A nagy átalakulás közben az országban is, Nógrádban is talpon kellene maradnunk – "mindössze" ennyi a feladat.

Csongrády Béla

“Össztűzben”

Még nem számoltam meg – hisz eddig igazán érdektelen lett volna – de az elmúlt bő negyedszázad során több tucat írásom jelent meg a Palócföld hasábjain. Az első 1963-ban *Rimay János* pályaképéről, az utolsó az idei évfolyam harmadik számában *A rejtélyes Orwell* címmel. Közben volt mindenféle más – recenzió, kritika, tanulmány, jegyzet, stb. – ilyen-olyan témában, tőlem tellett színvonalon. Mindez csupán azért érdekes, mert a közel harminc esztendőnyi “termésnek” összesen nem volt olyan visszhangja, mint a folyóirat körkérdésére *Túlparton* címen adott, meglehetősen szubjektív hangvételűre sikeredett válasznak, amely a lap ez év január-februári számában látott napvilágot.

Kár, hogy nem jegyeztem pontosan, hányan szólítottak meg az utcán, de telefonon és levélben is sokan reagáltak. Többen – ellentétes pártállásúak is! – tetszésüknek adtak hangot, megérezvén törekvésem lényegét, az önvizsgálat őszinteségét. Mások “jó, de...” jellegű megjegyzéseket tettek, s voltak olyanok is szép számmal – főleg rokonai, baráti körből –, akik szerint nem lett volna szabad ilyen ilyen pőrre vetköznöm és szókimondva kiszolgáltatnom magam a nyilvánosság kénye-kezdvének. “Az ördög nem alszik” – tették hozzá féltőn, gondolva – az azóta sajnos erősödő, friss példákkal is igazolható –, az elszámolást emlegető, de leszámolásnak mutatkozó tendenciákra.

Mi tagadás alaposan elgondolkodtattak a különböző vélemények, de soha egy pillanatra sem bántam meg, hogy vállalkoztam a válaszadásra és politikai önéletrajz-szerűen fogalmaztam meg álláspontomat a “Mi történt itt...?”-ügyben. Meggyőződésem, hogy sem magamnak, sem másoknak, sem a nehezen talpra álló baloldali mozgalomnak nem

ártottam kitarulkozásommal. Pártállami múltam, tevékenységem – melyet a tévesnek bizonyult eszméken túl, a “világtörténelmi csapdán” kívül, melybe sokadmagammal én is besétáltam, nincs személyes okom restellini – e térségben egyébként is köztudott, így legfeljebb árnyaltabb kép alakulhatott ki az olvasókban egy volt funkcionárius erkölcsi, politikai, világnézeti felfogásáról, metamorfózisairól, a rendszerváltozás makrofolyamatait “leképező” magánemberi gyötrelmeiről.

Természetesen néhányan felfigyeltek írásomra a vita keretében megszólaltak közül is, komoly kritikai ellenvetésektől sem riadva vissza. Persze nem csináltak mást, mint éltek a lehetőséggel, hogy utánam, mondandóm ismeretében szólhattak. Azt mindenestre megnyugvással konstatáltam, hogy kivétel nélkül korrekten, kultúráltnak – ha nem tűnne hangzatosnak, legszívesebben azt mondanám: európai módon – fejtették ki fenntartásaikat. Ugyanezt szeretném tenni most én is, amikor – kapva-kapván a szerkesztőség gesztusán –

reflektálhatok az engem – bocsánat: nézeti-
met! – ért bírálatokra.

Leghosszabb "üzenetemet" értelemszerűen
Speidl Zoltánnak címzem, aki legtüzetesebb
kritikusomnak bizonyult (Palócföld
1991/3.sz. 223-228. old.). Az egyszerűség
kedvéért sorba veszem megállapításait, már
amelyikkel kapcsolatban akad megjegyezni-
valóm.

Mindenekelőtt köszönöm, hogy nem von-
ta kétségbe az önmagáról leírtak tisztas-
szándékát. Bár sok kérdésben feltűnően
egyetértünk – ami az azonos falak között
szerzett diplománkat, hasonló társadalmi,
szakmai érdeklődésünket, s politikai múltunk
egyik lényeges közös vonását, az MSZMP
tagságot tekintve talán nem is annyira megle-
pő – a részletekben viszont –, s ez már az
1989 őszi "pártrobbanást" követő útválasztá-
sunk különbözőségéből fakad – jócskán van
nézeteltérésünk.

Én továbbra is kitarok amellett, hogy *Ká-
dár János* – mint nagy formátumú személyi-
ség, mint ember – feltétlenül kiérdemelte a
végtisztességet, akkor is, ha politikusként va-
lóban vétett helyrehozhatatlan hibákat, s meg-
bocsájjhatatlan bűnöket is elkövetett. A külső
nyomás, a nemzetközi függőség, a történelmi
szituáció nem menti, számomra azonban ma-
gyarázza a *Nagy Imre* ügyben tanúsított ma-
gátartását, amit a mai tudásunk birtokában, a
mára kialakult világhelyzet alapján könnyű
"hivatásos állami hóhér szintjére süllyedti"
cselekedetnek minősíteni.

Az átmenet békés jellegéhez hozzájárult
személyiségek megítélésében – mondanom
sem kell – *Horpácsi Sándorral* értek egyet,
aki ekképp fogalmazott: "Az a paradox, a tör-
ténelemben ritka helyzet állt elő, hogy a vál-
tozást maga a hatalmi elit jobban akarta, mint
maguk a tömegek hitték". (Palócföld, 1991/3.
sz. 229-233. old.) Speidl Zoltánnal szemben
az én értékrendem szerint mit sem számít,
hogy XY jelenleg már nem tagja a szocialista

pártnak, és esetleg független képviselő, vagy
visszatért eredeti szakmájához. Egy más par-
lamenti padsorba való "átülés", vagy a man-
dátumról való lemondás visszafelé nem minő-
sítheti akkori tevékenységüket. Jelentheti vi-
szont csalódásukat abban, ami azóta történt.
De, hogy konkrét is legyek. Én azért, mert
Németh Miklós már nem képviselő, továbbra
is az ő nevével fémjelzett kabinetet tartom a
legjobbnek az általam ismertek – tehát az
utóbbi negyven évben voltak – közül. Sajnos
– s ezzel egy másik ponton cáfolom Speidl
Zoltánt – éppen nekik adatott kevés idő
"szakértelmük felmutatására". Hála tényleg
nem jár nekik – a politika egyébként sem
ismeri ezt a kategóriát –, de a realitásérzék
igenis multhatatlan érdemük!

Speidl Zoltán úgy kommentálja a szocia-
listák általam könyörtelennek és igazságtal-
lannak nevezett választási eredményét, hogy
az "könyörtelen sem volt, igazságtalan pedig
semmiképp. Ami történt, a történelem logiká-
ja szerint történt." Ez utóbbi mondattal nincs
mit vitáznom, az előbbit azonban nem tudom
elfogadni, hisz – feltehetően – mindketten sok
példát ismerünk arra, hogy a történelem logi-
kája alkalmasint könyörtelen és nem feltétle-
nül igazságos. Én mindenesetre a messzibb
távlatból is úgy látom, hogy a választók nem
tettek különbséget a kétségkívül alapjaiban
megújult, szociáldemokrata értékeket valló
MSZP és a korábbi állampárt között és keser-
veiket minden olyan párton elverték, amelyik
nevében hordozza a "szociál..." jelző bármely
változatát.

Ugyancsak a választásokra – de már az
önkormányzatiakra – vonatkozott az a meg-
jegyzésem, mely szerint bíztam abban, "hogy
ekkor majd *jobban* figyelembe véteik a
felkészültség, az egyéni kvalitás, az egyenes
jellem". Sajnálom, hogy vitapartnerem idéz-
vén ezt a mondatot kifejejtette a "jobban"
szócskát, s így jogot formálhatott megkérdez-
ni: "...ezek szerint, mi volt a nem szocialista

oldalon? Felkészületlenség?...” (stb...). Ehhez még annyit: nem kell messzire menni annak bizonyítására, hogy a pártérdekek miként toltak mindenféle egyéb szempontok elé. Ennél fogva én igazán nem felejtettem el, hogy a választást “nem a magát lejáratott régi-újbaloldal nyerte meg”, ahogyan Speidl Zoltán cikkének egy más helyén feltételezi. Azt azonban nehezményezem, hogy a régi és újbaloldalt egybemossa, még akkor is, ha az új még – ahogyan írja – “csírájában is alig léteznek”.

Speidl Zoltán abba a kijelentésembbe, hogy az “emberek döntő többsége differenciálatlanul elveti az elmúlt negyven évet” némi önkénnel saját olvasatát magyarázza bele. Én nem arra gondoltam csupán, hogy sokminden épült – bárcsak időarányos töredékét látnám manapság körvonalazódni – hanem arra is, hogy valamennyien – akarva-akaratlan – az előző rendszer “köpönyegéből bújtunk ki”, ennek minden következményével együtt.

Igen, ismétlem meg újra: az igazi demokrácia már számos ismerve fellelhető ma ebben az országban. Hiányzik azonban a *civil társadalom*, hiányoznak – a gyakorlati politikára befolyással bíró – *állampolgári önszerveződések*. “Csupán az zavar – írja Speidl -, amikor onnét érkezik a kritika, ahol nemrég még hallani sem akartak civil társadalomról, az állampolgárok alulról való, önkéntes, éppen ezért demokratikus szerveződéséről”. Ilyen alapon bizony nagyon sok embernek – köztük neki sem lenne joga a más előjelű politizálásra. Ráadásul – legalábbis szerintem – a pártállammal nem az volt a baj, hogy hallani sem akart egyesületekről, társaságokról és egyéb alakulatokról (lásd a szocialista demokrácia hangzatos ismerveit, jelszavait!), hanem az, hogy csak papíron és deklarációkban hangoztatta szerepüket, a valóságban átnézett felettük, nélkülük, helyettük döntött. Sajnos az új rendszerben is találkozni az állampolgárok ki-rekesztésével történő politizálás jeleivel.

Örülök, hogy Speidl Zoltán is elismeri a nacionalista és sovíniszta hangok felerősödését. Nem tudom viszont mivel érdemeltem ki azt a képtelen vádját, hogy nem vagyok képes különbséget tenni a nacionalizmus és a sovínizmus között. Egyébiránt azt sem állítom – sem akkor, sem most, pedig azóta jóval több okom is lenne rá-, hogy a nacionalizmus és egyéb kárhóztatandó diszkrimináció Magyarországon uralkodó jelenség lenne. Egyelőre ugyanis a józan ész még meggátolja, hogy így legyen. S e képesség szerencsére nem csupán a kormánykoalíció ellenoldalán felsorakozókban lakozik. Az ugyanis nem vigasz, hogy a környező országokban jóval drasztikusabb megnyilvánulásai vannak e nem kívánatos, sőt üldözendő izmusoknak, és mi csak “viszonozzuk” ezeket. Abban viszont egyetértünk, hogy ez egy bonyolult, “összetett kérdés”, melyet még nagyon sokáig fogunk vitatni és nemcsak mi, egy jóhiszemű polémia résztvevői.

Miután nem sikerült egyértelművé tennem – erre utal, hogy Speidl Zoltán nem jött rá – engedtessek meg, hogy e helyütt kifejtessem: én konzervatív erőknél azokat tartom, melyek egy “tegnapelőtti”, szó szerint “levitézett” rendszert kísérlelnek meg újjáéleszteni a huszadik század végi modern polgárosodás helyett. Hogy ez reális veszély, azt Speidl is elismeri, amikor így fogalmaz. “Még a kormánykoalícióban is kisebbségben vannak, akik “keresztény-nemzeti kurzust akarnának a fogalom Cs.B. által is idézett értelmében.” Tehát vannak ilyenek, akik remélem soha nem is lesznek többségben.

Én mindig is – most aztán miért tennék másként – a vallási tolerancia híve voltam, és senkinek a jogát nem vitatom lelkiismereti meggyőződésének képviselőtére, gyakorlására. Azt azonban felettébb furesállom, hogy – csakúgy, mint a joggal elítelt pártállami szisztémában – egyfajta világnézet látszik kanonizálódni, s az államiság túl sok szálon fonódik

össze az egyházak működésével, tevékenységével.

Jólesik megemlítenem, hogy cikkem befejező gondolatáról – amely a magyarság életéjét feltételezi – Speidl Zoltán egyetértően nyilatkozik. Ez jó, biztató alapot jelenthet a közös célok különböző úton, “másik parton” való eléréséhez is.

Ifj. *Fekete Gyula* szintén foglalkozik írással (Palócföld, 1991/4.sz. 336-342. old.), s – tekintve, hogy ő budapesti országgyűlési képviselő – ez önmagában is megtisztelő számomra. Helyesen látja – nincs okom tagadni –, hogy a “sodródó állapot” engem is megérintett és csak szereplője, semmint alakítója voltam a történelemnek. Ez bizonyos vonatkozásban akár érdemem is lehetne, de közel sem fogom fel így. El kell fogadnom azt is, amit a szocialista párt “felemásságáról” ír *Fekete Gyula*. A parlament által hozott törvények, határozatok számának, a törvénykezés gyors ütemének felsorolásával – mint a mundér becsületét védő indoklással – azonban nem tudok mit kezdeni. Hisz az embereket nem ez érdekli. Számukra az a meghatározó, amit változás címén a mindennapi életben tapasztalnak. Az pedig helyenként elkeserítő, de legalábbis elgondolkodtató.

Fekete Gyula konkrét példája a marosvásárhelyi pogrommal, a Vatra módszereivel kapcsolatban helytálló, elítélendő, de semmi köze a sajtószabadság magyarországi helyzetéhez, a hatalmon lévő erők manipulatív törekvéseihez. Ugyancsak túlértékelni látszik szerény véleményemet *Fekete Gyula*, amikor engem oktat ki azért, mert az ellenzéki pártok, egyes lapok másként vélekednek a Szovjetunióval való kapcsolat elhidegüléséről. Bár kétségtelen, hogy én is szóvá tettem ezt, s most csak azért nem szólok róla részletesebben, mert úgy vélem, hogy a gyökeresen megváltozott konstelláció ismeretében felesleges taglalni, hogy a kormány mit csinált és mit nem tavaly május óta.

Végezetül annak szeretnék hangot adni, hogy a Palócföldben zajló disputa – amely a visszazólás lehetőségével immár végérvényesen igaz vitává vált – engem reménnyel tölt el és arra indít, hogy egyetértsek *Vitányi Ivánnal* (Palócföld, 1991/4.sz. 333-335. old.), aki szerint az elmúlt évek történései kiváltottak ugyan némi szkepszist a szerves fejlődés esélyeit illetően, “de nem hoztak semmi olyant, aminek alapján a bizalmat meg kellene tudni.”

A hazai rendszerváltással kapcsolatos VITÁ-ban eddig szerzőink voltak:
Kerékyártó T. István, Brunda Gusztáv, Csongrády Béla, Erdős István, Borsos Árpád, Speidl Zoltán, Horpácsi Sndor, Simor András, Petronyák László, Rákos Csaba, Németh János István, Vitányi Iván, Fekete Gyula.

Tímár Máté

A Vaskereszt (Jani János zeneszerző naplójából)

Krisztus Urunk születésének 1944. esztendejében, az egykori Monarchia Galícia tartományában Sztryj, Delatin, Nadvorna, Kolomea térségében, a Pruth és a Fekete-Beszterce folyók közén, melyre a Hoverla és a Pietrosz 2000 méteres csúcsai vigyáznak, olyan szégyenlősen somfordált elő a tavasz, ahogy a zárdaszüzeket kísérti meg az első szerelem. A csúcsokon még a máramarosi mőcök piszkos-fehér kucsmáihoz hasonlóan tartotta egyeduralmát a hó. A folyóvizeket minden reggel szeszélyes mintákkal díszített jégabrosz fedte. De Murulyka cigány már hóvirággal ékesítette honvéd-sapkája piros-fehér-zöld gombrózsáját s a ragyabunkó ábrázatán is megszépült tőle a torz hóhérmosoly, az-feletti örömeiben, hogy a hurokkal fogott róka irháját a felesége tábori lapon az ötödik kis Murulyka világrajjöttének bejelentésével nyugtázta. Nékem kottafejekbe kívánczó melódiákat dudorászott a szél, s Dinics Vaszil, a vereckei ruszin favágó, a zászlóalj legkiválóbb puskapucolója és páncélróm-lőszerelem, olyan szépen szomorú népdalt énekelt aknatelepítés, azaz testi megkönnyebbülés közben, a bozontos ciheresben, hogy nemcsak lekottáztam, de le is fordítottam félórán bévül.

Imigyen:

Odafenn az égen
csillag ing ezüst fényben,
s alant, lenn a mélyben
nyugszik az anyám régen.
Ott nyugszik csendben,
hideg sír bőlesejében,
s nem mondja már nékem:
Ébredj, kiscselédem!

El is érzékenyedtem felette, mert a saját szülőanyámat láttam félig lefüggönyözött szempilláimon átal, akitől két hete vettem búcsút a sikeres páncélelhárító tanfolyamot beszélő ötnapos jutalomszabadság végén.

S éppen ezért ünneprontásként hatott reám Tállai János szolgálatvezető őrmesterünk őrző-gése, bizonyos karpaszományos urak trehánységát illetően (őkélme bezzeg szarkapományosoknak tisztelt bennünket).akik az egy-két nyavalyás érettségijükkel csak huszonegyeznek bakanapucolás helyett, mintha máris tiszték lennének, pedig csak fekélyek a hadsereg füttyülőjén. Azután legyintettem. Így szokott ez lenni, ha zupásokat megcsapja a közeli támadás szele, melyet a kanklimaxos, különben sokkal emberségesebb Szedő főtörzsőrmester is igazolni látszott, kutyamosójához intézett szózatával:

– Pakolj össze mindent, Dani! Megint eszi a fene a tyúkszemem, tehát jön a rugalmas német

visszavonulás, és bennünket úgy benne hagynak a saját szaharánkba, hogy csak az orrunk hegye látszik ki belőle!

Mert bizony teljes bizonytalanságban éltünk, a lomhácska tavasz küszöbén. Dolfi gerincét ugyancsak ropogtatta Jóska s olykor nekünk is jutott belőle ezen az átjáróházhoz hasonlatos galíciai tájon, ahol a vegyes lengyel, ukrán, és gorál őslakossággal bizonyos se-hideg-se-meleg, se jó-se-rossz társbérletben éltünk. Az öregek némelyike még őrizte a Ferenc József ábrázatával díszes, első világháborús Szolgálati időm emlékére képet, a fiatalok elegyedtek ruszínjainkkal, szlovákjainkkal, a londoni lengyel emigráns kormány partizánjaival pedig löszert cseréberéltünk cujkáért. Az ukránok inkább a Honvéd cigarettáért köszöntek vissza, a gorálok pedig inasnak állottak a kacorbicskával pávafarkú galambokat, hátulról szerelmeskedő figurákat faricskáló székelyeinkhez, hogy fellendítsék a háziipart, mert a nyálfolyós németektől néha doboz konzerveket kaphattak érte. Közben azonban az ezrednek tisztelt egységünk foghíjas zászlóaljacskává apadt s háziasszonyunk, Maruszja mama főlőszerkereskedő Sztaniszlávja szerint Dolina és Szaniszlau felől úgy feketéllettek előfelé a szovjet T-34-esek, mint a szoptatós szukakutya hóna alól a bolhák. Már a fenyesek szúrte dübörgésüket is hallottuk, olykor a föld is megrendült alattunk, s amikor az említett napon, úgy tíz felé, Szedő főtörzs szappanozás nélkül megberetváltatott, hogy az atyaistenünk, Lóth ezredes úr elé vezessen, már azt sem tudtam honfiúi lelkesedésemben, a fűtyülőském ázalog-é, vagy a combom töve izzad.

Az öles ezredes – akit a háta mögött Heródesnek nevezünk –, szokatlanul szelíd volt, s vélem majdnemhogy vicssorgósan kedves. Nevem nyomán egyszer reá kérdezett a még születésem előtt elhunyt nagybátyámra, akivel együtt szolgált a Plavénál s bár úgy ítélte a kapcarongya is többet ért nálam, ezúttal is reám mosolygott az "alázatos" jelentkezésem után.

– Ni, te cigánykurva, félkatoná! Meddig tudod páncéllhárító rajoddal visszatartani a ruszki tankokat, miközben mi visszavonulunk?

Pihenjbe lágyulva gyors számvetést tettem a halálfélelem párkáival viaskodó fejemben: Négy páncélrómes irányzó, két-két adagoló lőszeressel, nyole-nyole rakétácskával a fordított V-alakú lövészgödörben, négy-négy fausztozzal, ugyanannyi páncéllököllel, a lövészkaták fenekén. Töltés, célzás, élesítés, irányzás, lövés. Mindezek néhányszor elbotlottak az agytekervénycim között, mielőtt kimondtam:

– Alázatosan jelentem, legfeljebb egy félóra!

Azt elfelejtettem hozzájelenteni, ha egy gyászhuszárom se veszi futásra a dolgot, ha egyetlen tölte sem robbantja fel éppen a gazdáját, mint legutóbb s a sztálini csimbumosok sem kapnak úgy irányzékhegyre, mint legutóbb az ungváriakat, akikből mindösze egy kéz, egy láb, egy Tűzkereszt, meg egy zacskó puliszkaliszt maradt, negyedóra múltán.

– Baklitty félóra! Másfél! – S mintha ott sem lettem volna már Szedőnek rendelkezett: – Ásassa meg a gödreiket, kútjaikat! Teljes menetkészültség! Zöld rakétára: Raktárakat felgyújtani, vörösre visszavonulás!

Ma sem tudom, mint kerültem ki a harcálláspont-erdészház tomácára. Csak az öreg Szedő pályinkáskulacsára válekszem: "No, titeket is ugyan jó prédára vetnek, fiaim!" S a többi úgy összekeveredett bennem, ahogy a fenyőtuskó paraszán a tüdő-, a máj, meg a hajdinakása.

Mintha vezérlőszeresem, Murulyka is fenyőlelkével biztatott volna s ezért a visszavonuló szakaszokat századoknak, a távolból előtűnő négy-öt T-34-est a tízszeresének láttam. Mintha kürtszó is harsant volna s máris ott cserélgettem lábaimat a legelső fordított V-gödörben, vállamon a páncélrém "kályhaesővével", melybe hóvirágos ragyabunkóm az első rakétácskát

dugta, dugajocskáját csatlakoztatta. Pater noster – kezdtem a Miatyánkot, hogy az ördög közbekanalazzon: Hol az az istenverte elsütőszerkezet?! Lereszketett róla az ujjam! Pedig az első harcokosi ott legénykedett már legjobb cimborám, Józsa Mócsi orbai tanító gödre fölött s kicsit előlve-hátrázva kente az anyaföldbe. Gyekiczki Ondró, a tótkomlói páncélfőlkös kiugrott a kútjából, és egy gépfegyversorozat úgy lekaszált, mint a mezőőr az árokparti bogáncsot. S az én ítéletem is közeledett. Recés hernyótalpai úgy festettek alulról-felfelé nézve, mint a halál pofáján a vigyor, az ágyúja pedig egyre ugatott.

Reszkető kezem végre az elsütő szerkezetre talált: bumm! A rakétácska repült, odacsapódott a tanktorony alá, ahol az a harcokositesttel találkozik, sisteregve lyukat égetett rajta s ezután már csak a sült emberi hús édeskés szaga facsarta az orromat s Murulyka "bazdmeg"-jei keresték a fületem: Töltve! Tűz!

Innen, onnan páncélfőlköl pukkanások hallatszottak, káromkodás, davaj, majd óriási német Királytigrisek dübörögték elő a hátunk mögül, s úgy lőtték egymást a hátrázó T 34-esekkel, mintha fellázadt volna a pokol.

S azután csend lett és az összeguzsolt erdő fái között előmerészkedett volna a koratavas. Zümmögő rovarok keresték az útközű ibolyabimbókat s harkály kopácsolt oly nyugodtan, mintha nem történt volna semmi. Félbetört fenyőről vedlő mókus kormányozta át magát a bozontos farkával egy épenmaradottra. Mátyásmadár rikoltozott, talán azt, hogy: Élet! S vagy húsz méterrel előttem felesapódott egy Királytigris teteje. Nagyranőtt fekete német magasodott fel belőle s úgy ordította, mintha legalábbis Keitel-nek hívták volna:

– Kameraden! Kommen Sie her!

Murulyka is orrbabókott a cujkáskulaccsal:

– Húzza meg, gazdám, hátha svábul is megtanul tőle!

Járni tanított inkább az a szesz. Kimászni a gödörből, odatántorogni az acélszőmyeteghez s jelentkezni: Herr Oberst! (Pedig lehet, hogy csak hadnagy volt), a magyar páncélelhárító raj parancsnoka zum Befehl stehe vor, parancsára megjelentem. Nem buktatott meg sem a kiejtésért, sem a grammatikáért, hanem büntetésből meg kellett hallgatnom, hogy mekkora Held-ek, hősök vagyunk s megköszönni, míg a mellemre tűzi az EK-2-t, a másodosztályú Vaskeresztet, melyre azonnal hitelesítő pecsétet ütött a szilánktól megsebesült bal nagyujjam vére. Mindezek végeztével kutyagolhattunk Lóth ezredesék után, s útközben azt találgattam mi olyan bűdös körülöttem s mivel van tele az ülepem. Sikerült megfejtennem, mire vállamat veregetve ezt kérdezte tőlem:

– No, te cigánykurva, félkatona! Mit kérsz? Konyakot? Rumot?

S ezt feleltem:

– Alázatosan jelentem, ha lehet, egy lavór vizet, és egy tiszta gatyát!

Hát így történt s nyilván feledem az egészet, ha a múltkoriban, rendezgetvén íróasztalom fiókjában a kezembe nem kerül a Vaskereszt szalagja, az envérem pecsétjével rajta. A képernyő Allah-őrültje, Komeini halálbakergetett ifjait mutatta, míg az erkély alatt ott rúgta a labdát a két fiam. S az érettük való felelősség újra felszakította azt a belső sebet, melyet a mai napig a szíveinkben-felkeinkben hordozunk. Legalább őket kerülje el ez az átok!

A Vaskeresztet beejtettem a többi fiók-kacat közé s kottafejekbe dűnnyögtem a Dinics Vaszil nótáját:

Odafenn az égen
csillag ing ezüst fényben,

s alant, lenn a mélyben
nyugszik az anyám régen.
Ott nyugoszik csendben,
hideg sír bölcséjében,
s nem mondja már nékem:
Ébredj, kiscselédem!

S esett szomorúsággal az édesanyám fényképére néztem...

Sarusi Mihály

Sámsonvár

(Részlet az *Eszterberke című regényből*)

Azóta, míg Sámson él, nincs nyugta a töröknek. Beszorul Gyulába, mert aki kiteszi a lábát, Sámson miatt egy lépést nem tehet kedvire.

Sámson rendet vág a törökben.

Öli.

A török a gyulai szancsákban sámsonjárásnak nevezi ezt a kort. Az erdélyiek sem lelkesednek e csavargókért: zavarják a nagypolitikát. Sámson és bandája rendre figyelmen kívül hagyja a magosabb szempontokat.

Csak pusztítja a pogányt.

Azt mondják:

– Halál a hódútóra!

És ahol érik.

Mert Sámson nem sokáig maradt egyedül.

A legszívesebben minden kislíú beállna a csapatába. A békési, bihari, zarándi fattyak példaképe: Sámson. A töröknek: réme!

– Vigyázz, mert elvisz Sámson!

Az anyák Gyulában ezzel ijesztik a kis török s rác porontyokat.

Sámson.

A nevét sem merik kiejteni.

– Megint Ő volt az?

Ajaj.

Bethlen Gábor a végén azt írja a portára: semmi köze ezekhez a rablógyilkosokhoz, a kurvafia körösközi hajdúk a német bérencei! Mert a török avval gyanúsítja a nagy fejedelmet, hogy ő küldi a népi ellenállókat. Még ilyet, még hogy a szövetségésünket, a törököt aprítsák ezek a csavargók?!

Ha Sámsonékon múlik, nem 1696-ban szabadul föl Gyula.

S mondom, ha Sámsonékon múlik, idegen segítség nélkül verjük ki a pogányt. Hogy senkinek sem lehessen ürügy a felszabadítás a megszállás folytatására. Folytatás más lobogó alatt. Folytatás más eszme nevében. Folytatás más hitharcért. Más erőltetve a népre.

Előbb se lehetett biztos a dolgában a pogány, ha kitétte a lábát Gyulából, eddig is volt miért izgulnia, mert ellenálló piszkos magyar mindég akadt. Aki elkeseredésében fegyvert ragadt, s ott vágta őket, ahol tudta. Egyszer-egyszer már Sámson is átsegített egy-két barbarust a másvilágra, de az más volt. Azt lehet mondani: alkalmi szabadságharc.

Most valami más kezdődött.

Akkora, hogy még a magyar úri politikát is megzavarta. Magyar volt az is, a népért volt, de: más volt. Okosabb, messzebb tekintő, a világpolitikai helyzetre ügyelő. Emez, Sámsonéké: elkeseredett, mindenre kész, meggondolatlan, vad, szívet tépő, nem kegyelmező, megalkuvást nem ismerő, nem taktikázó, keserves, szinte a törökmódihoz hasonlatosan már-már pogány.

Mert a keresztény: megbocsát. Nem üt vissza, nem öli azt, aki meg akarja őtet gyilkolni. Megköszöni a gyilkosnak, hogy őtet ölni akarja! Nem, ez más lett.

Másféle.

Sámson azt mondja: magyar!

Nem biztos. Ez csak elkeseredés.

Szalmaláng?

Szalmaláng lobogásának mondható-é, ha egy nép fölkelését a vaspatájú ellenfél két nap leforgása alatt eltörjé? S nem engedi, hogy a nép szabaddá váljon.

Sámson azzal kezdte, hogy rájuk gyújtotta a kastélyt. Egymaga! És ahogy menekült ki az Eszter-gyilkos nép Törökszállásról, egyenként lötte le őket. Tatár-módrá: nyíllal. Azt hihette a Kücsük-népség: itt a tatár!

Nem, csak Sámson.

Kücsük túl mélyen aludhatott, mert ő bennégette a kastélyában. Legalábbis Sámson nem látta kiugrani az ablakon.

Gyulán azt rebesgetik, hogy a sarkadiak voltak. A basa megparancsolja:

– Aki rémhíreket terjeszt, karón száradjon el!

A török város török polgára is. Bár ők még nem tudják, mi az: polgár!

A polgár: szabad ember. Majdnem olyan szabad, mint a nemes. Csak éppen: valamennyi.

Némríg járt itt a temesvári beglerbég embere, őtöle tudja a basa: most nem szabad háborút kezdeni, nem torolhatja meg Kücsük halálát. Békesség van, áldott béke a Részekben. De a sarkadiaknak ezt nem felejtí el.

Honnan tudta volna a basa, hogy ezt egy ember követte el?

Mit tud a betolakodó a megszállt népről? Soha semmit. Annyit, amennyit a renegátoktól hall. Ám a renegát annyit mond el urának, amennyi az érdekeit szolgálja. A pribék, a kalauz, az idegenvezető, a janicsárrá vált volt magyar, ál-magyar, hazaáruló briganti, törökös Tar Matyi hogy merné ura elé támi, hogy a nép szerint ez csakis Sámson lehetett?

Ő tudja, de ha a basája is rájön, még az ő fejét üti le. Amiezt nem szólott időben.

Tar Matyi se sejtette, mi készül. Hallott erről a dologról, Eszter haláláról, de hát a magyar ember mindig túloz, nem hitte el teljesen. Hogyne, rágalmaztak! Rágalmaz a gyáva nép. Befeketíti felszabadítóinkat.

– Tartsd a pófád!

Úgyhogy a körösközi nép mélyen hallgat, ha úgy érzi, ninesen magában. Ha idegenszapot érez. És az idegenszapot az idegenvezetőn is észreveszi. Valahogy lerí a renegátról, hogy nem igaz ember. A nézéséről, a buzgalmáról, a: minden mozdulatáról.

– Ez is eladta a lelkét az ördögnek!

Ez el. Úgy, hogy.

Sámson mellé áll fél Tiszántúl szabad legénye. A szegény legény. Akinek ninesen semmije, csak két jó erős karja. Meg az az olthatatlan gyűlölet.

Olyan emberek ők, akiknek a családját kiirtotta ez az új rendszer. Akiknek ninesen veszteni valójuk. Akik a sátánnal is lepaktálnának a betolakodók ellen.

Bármire készek.

És akkor egyszer csak eléáll ez az igazi hős, Sámson. A dobozi taltos bíró, akinek a szerelmével ezt tette a török. Aki egymaga elbánt.

Ez már döfi, így már más.

Korábban is kerül Jónéhány csavargó a békési, bihari, zarándi erdőkben, réteken. Eddig is akadt mindenre elszánt fickó a Körösök mentében, nem egy pogány bánta. Hány idegen harapott miattuk a fűbe!

Am ez más.

Eddig: egymagukban csavarogtak, magukban, magukra hagyatva vívták harcukat. Néha ez, néha amaz segítette őket, segíti valamennyit a nép, hogyne, de: fél. Tart a bosszútól.

Ám most: csapatba áll a sok-sok szegény legény. Seregbe szerveződik az ellenálló. Valahány, fel Váradig, Aradig, Szolnokig, Szegedig, A Tiszaig retteg tőlük a pogány.

Mert amikor az ellenállás ilyen esodákra képes, a nép is megbátorodik. Most már nemcsak titokban segíti a magyar fiúkat.

– Magyar gyerekek.

– Csakis azok lehettek.

– A mieink!

És a Körösök közének népe már a szabadulásról álmodik.

Pedig hajaj, hol van az még.

Sámson akkor este ért haza, sok volt a dolga a faluban.

A várban; Eszter sehol.

– Eszter!

Semmi. Csak az erdő. Meg a víz. Zúg, csobog. Susog, locsog. Éjre készülődik, az égen már a Hold. Köd mögül a fény.

Eszter!

Eszter sehol.

Sámson körbejár. Jár körbe. Majd vissza, megint.

– Hol.

– Hol vagy?!

S már be is ugrott a hajójába.

Soha senkinek nem mondta el, hogy volt tovább. Csak a népek kitalálták.

Gondolta, csakis az apjánál lehet. Töröknek semmi nyoma, nem rabolhatták el.

Mintha fényesebb lenne az ég alja. Ha a köd nem zavamá.

Mi ég. Sarkad. Gyula?

Annak nagyobb a lángja.

Füstjét este hogy láthatná. Amúgy is: köd. Pára ereszkedik a tájra.

Sebesen halad ár ellen, ám nem kell sietnie, Eszter elébe jön.

Már jön.

Az örvényből épp kifele.

A forgó nemrég dobhatta ki.

Jaj.

Mi az ott?

– Mi?

Már magában beszél.

Utána veti magát.

Odaevezhetne, de nincs hozzá ereje.

Csak bele a vízbe.

Nem igaz.

Valamit hoz a víz. Mintha. Ember lenne? Ember a vízben!

Mozdulatlan, s milyen fehér. A pendelye ráragadt, mint egy. Mintha.

Akár ő is lehetne.

Fiatal nő.

Sámson már ordít.

A szája tele vízzel. Még jó, hogy nem fullad meg.

A halottat lassan hozza a víz. Mellén mély seb, kezében tör.

A török nem tudta kivenni a markából. Hagyta, hadd el, vigye magával a sírba.

Legyen meg neki az utolsó akarata.

A török ilyen megértő.

Sámson! Sámson!

– E.

Már megint majdnem megfulladt.

Pedig olyan könnyű a leány teste. A víz még könnyebbé teszi, vagy Sámson táltosodik meg?

Mégis: majdnem összeroppan a teher alatt.

Ez nem lehet.

– Eszter!

Sikolt, amikor a partra kihúzza. Leteríti a gyepre.

Odafekszik mellé.

Ki tudja, meddig.

Tán már pirkad.

Pitymallik.

Eszter megszépül. Még szebb. Ki gondolná, hogy ez a nő gyilkolni képes?

A kést kiveszi Eszter kezéből.

Szűre ujjába teszi.

– Ébredj!

Ki tudja, hanyadszor kéri.

Ébredj.

Ébredj, Sámson!

Mert rá is ráférne egy kis ébredezés.

Kücsük és hét katonája nem tudja, mi vár rá. Különben nem eresztenék szélnek az alkalmi leányrabló hordát.

Vagy huszan jöttek Jankónak segíteni. Persze semmi szükség nem volt rájuk, csak hát Kücsük ilyen óvatos duhaj.

Tartott Kücsük Sámsontól, azért szedte össze a csapatot. De most már hazamehetnek. Nem sikerült. És hát ő erről nem tehet.

Kücsük a holdfénynél megtörli izzadt, görgödinnye simaságú fejét. Megvárja, míg a ködből előjön a Hold. Úgy már igen.

Hogy Eszter miért nem tudta szeretni? Igaz, nem volt rá ideje. Nem engedte, hogy Kücsük megszerettesse magát.

Szegény lány.

Kücsük.

Sámson a gáton. Visszament a halászházhoz. A szállás már porig égett. A gáton, gát szélén. Odáig vonszolta magát az öreg.

Ott érte.

Vagy emitt, a kunyhó ajtaja előtt?

Kideríthetetlen.

Nem mindegy?

Nem.

– Nem!

– Nem!

– Soha!

A legszívesebben idecipelte volna Esztert is.

Az öregnek jó mély gödröt ás, ne tudják a vadak kikaparni. Fejéhez fejfát ácsol.

Nem, így.

– Mit tegyek.

Oda-vissza az út erre jó: végiggondolni.

Miért hagyta magára. Így: ő is hibás.

Mindenki, aki él. Aki nem szúrja le az első pillanatban az első betolakodót. Mert mindnek ez jár.

Szurokba mártja a nyíl hegyét, meggyújtja s így lövi a pogány-ház zsindegyébe. Sámson jól felkészül. Már itt készül.

Mostohájától örökölte az íjat. Eddig alig használta, nem élt vele. Csak ha vadászott. Azt is inkább játékból, hisz megvan a betévő falatja. Csak hogy el ne feledje.

Túl hosszú az íj, nehéz elrejteni. A magafajta jobban teszi, ha nem mutatkozik ekkora gyilkos fegyverrel. Úgy levágja a török, hogy észre sem veszi, s már.

Fordult a kocka.

– Ébredj!

Ezt már inkább magának mondja. Belemártja az arcát a hús Körösbe.

Mosakszik. Eszterhez készül.

Mert Eszter nem akart feléledni. Nem és nem! Sámson hiába csókolta, a legszívesebben elszaladt volna azért a vén boszorkáért, aki a Nagy-Körös Bokránál él, hogy varázsolja vissza az életbe az ő kicsi párját, dehát. Ismer az elég füvet, balzsamot, tán életvizet is tudna keríteni. Életre kelthetné!

Ha neki se sikerül. Mert Sámson hiába csókolta ott a fővenyen, Mindhiába.

A földvár egyik mély árkába rejtette. Úgy, hogy az árok egyik végébe Esztert temette, jó erős sírboltba rejtette: erős fagerendákkal védte Esztert a földtől. Oda, e földből és fából való sírba rejtí a világ elől. Ajtót nem hagy rajta. Ám ha később úgy gondolja, megnyithatja.

Mert a sírbolt mellé magának épít otthont. A föld alá.

Az árok maradék részét aládúcolja, reá föld. Arra gypet rak, hogy senki rá ne jöjjön, ha holnap erre jár. Ne tudja, hová telepedett.

Se ajtaja, se ablaka.

Jó kis vár.

Sámson: élve eltemeti magát.

Mert: nincsen kijárat. Nemhogy kijárat, bejárat sem.

Magára húzta az utolsó fatörzset.

Jó erős, sokat megbír.

Ezt: soha senki nem fogja fölfedezni.

Itt tán békén hagyják Eszterrel.

Ámen.

Esztert levitte a vár legmélyére, s a sírba fektette. Jó puha sírt készített neki. Kibélelte bőrökkel, feje alá vánkosul subáját hajtja. A saját ruháival béleli ki Eszter nyughelyét. Hogy könnyebb legyen neki. S hogy ne fázzék.

– Bosszú?

A legjobb lenne, ha magával takarná be.

– Ezt még visszakapjátok.

Rákanyarítja szűrét.

A kést nem teszi mellé.

Hadd maradjon emlékbe. Hogy átjárjon néhány.

Ahol bosszút áll, ennek a törnek a rajzát hagyja a porban.

Fában.

Kőben.

Téglában.

Mészben.

Vérben.

Ha addig él, bosszulatlan nem hagyja. Eszter vére.

Vérbosszú?

Véres bosszú.

Ami jár.

Mert mi mást lehet itten tenni?

Sámson nem tud gyászénekre gyújtani, torkán akad. Csak a vén fák morgása, madár riadása.

Jaj, nekik.

Mert: jaj, neki.

Sámsonnak.

Sámson pedig befészkelte magát az ősrégi várba, bosszút esküdött a török ellen. Rabló lett. Ami kincset, drágaságot a töröktől elvett, az mind a várba vándorolt, le a föld mélyébe, a sír mellé hordta. Társak is szegődtek lassanként hozzá, akikkel a töröknek ostora lett. A másik legjelesebbet Istibundi, Csavarga, Pakulár Varga Miskának hívták a magyarok. A törökök sehoggy sem hívták, hanem kergették, mint a farkast az oláhok odaát a Kárpátokon túli hazájukban.

A mellészegődőkkel megerősíti a várat. Magasítják a falakat, s reá, szinte az égig, legalábbis a fák tetejéig élősvényt fonnak. Madár se ki, se be Sámsonék tudta nélkül. Kapuja sincs, csak az égből: köitelhágcsón, kötelen, fán, faderékon, iszalagon felkúszva ér az ember a vár fokára. onnan ugyanis be a várba.

Se ki, se be.

Még Sámsonnak sem.

Azért neki van még egy bejárata. Amelyről a legjobb cimborája sem tud.

Gyanítják, dehát. Jobb hallgatni, mint a sír.

Sámsonnal nem jó kukoricázni.

Néha úgy eltűnik, hogy a pajtásai sem értik, hová mehetett. A csapat legifjabb harcosa hamar megtanulja, hogy hiába kérdezősködik; legföljebb később magától rájön.

Erről ők sem tudhatnak.

Sámson egy öreg fűz ágai közt szokott eltűnni. Mintha a föld nyelte volna el. Hajójával odaér, beér a fűz ágai alá, már szinte ezzel nyomaveszett, de ez még semmi! Ha utánamerész-kedsz, üresen találsz a hajóját.

– Sámson!

– Elhallgass, te fattyú!

És ilyenkor jól kupán vágják a kérdezősködőt. Szinte ez az avatás a Sámson-csapatban. Ilyenkor jól elrakják a gyereket.

Többé biztos nem kíváncsiskodik, eztet megemlegeti.

Az odúba bújjik, onnan le, leereszkedik a palotájába. Gyakran ott is hál. Néha az embereivel a vár gyepén, az ott vert sátorban, az ott emelt kunyhó falai közt, vagy a vár épen maradt termében, ha már kívül túlzottan dühöng a tél. A föld alatt leheveredik kedvese sírja mellé.

Talán mert úgy érzi, neki itt a helye. Máshol: esetleg még a pogány elleni ütközetben.

Meg tábortűz mellett a többiekkel.

Néha odébbállnak, másik hunvárbá, szigetre húzódnak. De ide mindig visszatérnek. Sámson hazahozza őket.

A rablók már úgy garázdálkodnak, hogy török egymaga nem teszi ki a lábát a városból. Csapatban is igen óvatosan jár a gyulai törökje.

– Megáll az eszem! – sír a basa. – A saját országunkban ne legyen nyugalmunk!

Megáll az esze nekije.

– Aki azt meri mondani, hogy ez Törökország, halál fia!

Szinte jelszóként terjed a nép között. Még a hazaáruló is előbb szétnéz, ki hallja, ha azt akarja mondani, hogy itten a török birodalomban. Neki különösen van miért óvatoskodnia.

– Elszemtelenedtek a magyarok!

El, a bitangok.

Egyre több helyen verik meg a török martalócokat. Nem a rablók, maga a falusi nép!

Még csak ez hiányzott. Hiába, a rossz példa. Le kell tömi őket, különben megnézhetjük magunk. Így a gyulai basa.

Törökszállás elpusztítását a hajdúkra foghatták, ám hogy egyre több hitharcosnak veszett nyoma a dobozi rengetegben, a marói makkosban, a békési rosszerdőben, a pósteleki, az ölyvedi, a hajlási és a Hosszú-erdőben, a Csaika s a kisdobozi erdőben, nem is beszélve a mindenféle berkekről, annyian tűntek el nyomtalanul, hogy az már nem lehetett véletlen.

– Valami rém garázdálkodik a mi Külánk körül!

– Allah, Küla bajban!

Gyula.

Gyula nincsen, csak Küla.

Az adórovó, adószedő is csak katonasággal mert a falvakba menni. A török földesúr nem mer a falujába kirándulni, egy kis jó levegőt szívni.

A török beszorul Gyulába.

Úgy kell neki. Minek jött.

– De ha ezt a Sámson elkapom.

A gyulai törökök basája később rájött, hogy ki fenyegeti a padisah körösközi hatalmát.

– Aki elfogja és nekem átadja, száz arany úti a markát!

Elég sok pénz. Túl sok. Mit ér vele a magyarja, a tarisznya arany úgysis elárulná. Legföljebb ha odébbáll.

– Amilyenek ezek a magyar gyerekek, megnézhetném magam!

Így sóhajt a török kedvenc kalauza. Most az egyszer nem tartja a markát. Isten ments. Sámson túl erős.

Még a végén megsúgja a renegátja Sámsonnak, mikor tud végezni a gyulai basával a legkönnyebben.

Ilyen az árulója. Ahogy fordul a széljárás.

– Élni kell, gyerekek! Valahogy megmaradni.

Túl hangosan azért nem mondja. Csak magának. Meg Gyulán a török komájának. Amikor a gyulai török ór magyar szolgája nem hallja.

– Erdélyiek vagytok? – kérdé a török a magyar fegyveresektől.

– Magyarok!

Erre a török levágja őket. Csak Gyulán tudják meg, hogy szövetségeseiket vágják le. A városi nép megismeri a foglyokat. Merthogy most a sarkadiak is a törökkel cimborálnak.

Sámson jobban teszi, ha a sarkadiaknak sem mutatkozik.

Sámson jobbkeze az első időkben Török Jóska. Őkelme Bizáncha került rabként, s ahogy meséli: egyszer a gazdája írással menesztette a borbélyhoz, aki alaposan megvárakoztatta, majd egy csomó népet odaesődítve körülmetélte. Józsi, akit a török Juszuftnak keresztelt, Sámsonnál is jobban fenekedik a törökre. Aki az ő kezébe kerül, Isten irgalmazzon.

Józsi Erdélybe szökött, ott mesélték neki a Leánymezőn: a pogány itt szokta foglyai közül a hasznavehetetleneket kiválasztani s meggyilkolni. A rablányokkal táncol, majd meggyalazza őket. Reggelre kelvén rosszkedvében leöldösi a gyengéjét.

Táborút mellett viszketni kezd az ember tenyere.

Mese, mese.

Ám ha egyszer az a való?

Mit lehet akkor tenni.

Azt mondják, Sámsonék banditák! Rablók, útonállók, csavargók, martalócok!

Tehetnek mást?

Mondj jobbat.

Joga van-e az embernek leszúmi azt, aki őt elevenen akarja megenni? Aki ki akarja tépni a szivét, hogy a parázspan megsüsse?

Túlzók! Azt mondja a higgadtabb magyarja: ez, fiúk, túlzás! Az efféle küzdőmódor nem vezet semmire.

Választhat-é harcmodort az, aki örül, ha levágja magát a rabszíjról, akit vérebekekkel új a rabszolgahajcsár? Tehet-e mást, ha élni akar?

Bűn-e élni akarni?

Mert másképp nem lehet megmaradni.

Persze, ha az ember olyan lenne, hogy boldogságában csak nyálná, nyalogatná anyja gyilkosának a mancsát. Akad ilyen is. Nem sok, de egy-kettő. Országunként kettő, három.

Nyár végén rendszeresen megjön a faluba a török. Éjjel váratlanul érkezik. Minden tar kipányvazza a lovát egy ház elé, s a küszöb előtt keresztbe fekszik, hogy ha a gazda kijön, észrevegye.

Hajnalra kelvén aztán azzal kezdik:

– Gazduram! Hány a jószág, mije termett, mi van az erszéyben?

S: fuss, vagy fizess!

Ha a gazda nem akar fizetni, a török ráköltözik: lovát beköti a magyar óljába, eteti a gazdájából, maga beveszi magát a házba, gazda ágyába. A magyar eresz alá, földre, ólba költözik. Csak szabadulni tőle! Ha meg agyon találunk verni egy török rablót: a határban elássák, a szomszéd határba hurcolják, hogy ne az ő földjükön találja meg a kádi a holtat. A község száz aranyat is fizethetett vérdíj gyanánt. A falu ilyenkor hajlandó eltagadni a határ részét, mert képesek a megszállók egy törökért tíz marhát elhajtani a gulyából.

Igen megkedvelte már a maradék nép a betolakodókat. Azt lehet mondani.

A békési határban. Ibrámfoknál a török adószedő tisztet egy parasztleány egyetlen ökölcsapással üti agyon. A basa követeli: Békés vagy adja ki a gyilkost, aki már rég Sámsonéknál van, a békésiek többé nem látják, vagy fizessen váltságot. Mivel a békésieknek nincs pénzüik, bírójuk állítja:

– Esküszöm az élő Istenre, hogy az a föld nem a miénk, hanem a doboziaké!

Ha megfogják: szemét kitolnák, nyelvét kivágnák, karját lefűrészelnek, megnyúznák, úgy vonnák nyársra, s csak akkor vágnák le a fejét, amikor már úgysis túl van a lelke árkon, bokron.

– Ilyen latrok állanak banditának!

Igen, ilyenek kezdik védeni magukat.

Ahogy túlfelől: azok állnak be töröknek, akiket a magyar hóhér bárdja vár.

A dobozi erdőbe ettől kezdve egy török sem teheti a lábát, mert különben halálfia.

– Halál fia, aki ide beteszi a lábát!

– Ez itt: a szabad Magyarország.

Erdő Békéstől a Makra aljáiig, Váradig.

– Halál vagy győzelem!

Ilyen túlzást.

Sámson így szól:

– Akkor Esztervárbán!

Legényei magukban: Sámsonvárbán.

A bújosók Esztervára: a berek. A szegény népé: a Gyula s Doboz közti mocsárvilág. Eszter-ere. Eszter-ó berke.

A sorsával elégedetlen szpáhival is gyakorta megeskik, hogy tímár-birtoka elértéktelenedvén rablóvá válik. Ám őt védi a törvény.

– A magyar időkben ez nem így volt.

– Jó, hogy.

Két pohár víz egy pohárba bele nem fér.

– Ember, a jó asszonynál csak a jó ló jobb!

S a bitang csavargók már lóháton nyargalásznak.

Lesre mennek: arra túl, Törökországba, Gyula alá; a Géczy-halomnál vágnak a török elé. Tatársüvegben lepik meg az Aradnak tartókat:

– Jézus!

Ellen harci kiáltásra, Allah!-ra nem jut idejük a gyulaiaknak.

Az ki féltében meghal, fínggal harangoznak neki.

Micsoda hajdúbeszéd.

A parasztból egykönnyen hajdúkatona válik. Csak öld meg a családját. Próbáld ki!

A keskeny maró-erdei ösvényt eltorlaszolja: kivágott fát döntenek keresztbe. Más útra kényszerítik az ellenséget: farkasvermek felé terelik a gyulaiakat. Erős vár a zöld erdő!

Útállás, leshányás, csatázás. Lesvetés, száguldás, mezei dolog.

A komáromi hajdúk Székesfehérvár tövében leselkedtek a törökre. A fehérvári, Usztolni-Belgirad-i ifjú bég a menyasszonyát várta, jött is kellő kísérettel. A hajdúk a vár tövében, a török vőlegény orra előtt elfogták a menyecskének valót, és a zsákmányt magukkal vitték, a bégnek pedig elküldték a menyasszonyt kísérő vén banyát.

– Bruhaha!

Úgyhogy ott a példa. Némi virtus nem is árt.

Lesre készülnek. Egész télen ezt tervezik. Aztán hogy eljön az ideje: éjjel indulnak, nappal pihennek, éjjel mennek tovább, s éjszaka támadnak. Elhagyott helyeken vonulnak, hogy ne legyen nyomuk. A martalék csalja lesre a pogányt.

Így a hajdú. A Sámson-féle fattyú még olyanabb.

– Én mondom, rosszabb, mint a hajdú.

Pedig a hajdú sem szent.

Annak is maga felé hajlik a keze.

Csak a saját szabadsága érdekli.

– Üsd, vágd, nem apád!

Nagy nyári melegben nincs útállás, mert a tömérdek légy és szúnyog miatt lehetetlen napokig csöndben, egy helyen állniok. Tavasszal, ősszel.

Új basa jön Gyulára, hozza magával, fényes kísérettel egész vagyont. Mindazt, amit eddig képes volt összeharócsolni. Kincseit, marháit, öszvéreit, puputevéit, pénzét menti Gyulába. S hozza a katonák zsoldját, hogy jól kezdődjék a kapitánysága.

A Sámson-csapat segédhada, a sarkadi portya az erdélyiek s törökök frigyére fittyet hányva így csiripel:

– Hozzá, vitézek! Hozzá!

A szabad legényeké csak mint a farkasüvöltés.

Akár a farkas:

– Huj! Huj! Rá!

Ha a harcban a lovat élve akarják elfogni, elvágják a ló inait, s a vitéznek le kell szállnia, gyalog vívhat tovább. Les után a mieink a magyart eltemetik, sírjára kopját tűznek, a török fejeket törökmódra karóba igazítják. A muszlim a levágott magyar fejeket kocsiderékba gyűjti, a kocsi oldalán néhány boton, karón, láncsavégen magyar koponya. Ha sietni kell, napokig a mezőn rothadnak a hadfiak. S oly egyre megy, melyik halott bűzét érzed.

Csata, vagy más veszedelem előtt háromszor kell mondani, de nehogy elhibázd:

Úr Istennek mondom Izzparancsolatját,

Boldogasszonynak hét szent íge mondásával.

Valaki a mi urunk Jézus Krisztusnál nagyobb urat uralhat.

Asszonyunk Szűz Máriánál nagyobb asszonyt asszonyolhat,

Az magas egeknél magasabbat ismerhet,

Az fekete földnél nehezebbet nyomhat –

Az árthasson, vétkezzen

Az mai nap énnekem.

Aztán elmondasz még egy imát, s nincs az a kard, mely megvágna.

Azért néha télen is bolondítja a pogányt a Sámson-csapat: az elfogott törököt hóban, fagyban ingben-gatyában hagyja ott az útfélen kifosztva.

Bethlen Gábris írja a fehérhegyi csata hajdúiról:

– Egy magyar sem vített, hanem csak mind elfutott. Harmada sem volt jelen, mind kurva anyjokban voltak akkor is praedálni.

A hatalmas mocsári, mocsárszéli tölgy ágaira a banditák a törökök turbánjait biggyeszti pogányijesztőnek, hogy egy martalóc se merészkedjék a közelükbe.

Erdélyi deáktól tanulja Sámson, ez lesz a kedvenc nótája.

*Hidegen fájnak a szelek,
Azok nem jót jelentenek.*

*Szabad élet, szabad madár,
Jaj, de szép, ki szabadon jár.*

*Járnék én is, ha járhatnék,
Ha magammal szabad lennék.*

*Nem vagyok magammal szabad,
Kezemen, lábamon lakat.*

*Hidegen fájnak a szelek,
Azok nem jót jelentenek.*

Krisztus után 1619-ben a királyi végváriak idáig száguldanak, s a gyulai béget hatvan katonájával együtt levágják. Ellenben a gyulai háborúságszerető török az erdélyi Belényes vidékét dülja.

Addig panaszkodnak a gyulai basára az erdélyiek, mígnem egy napon a szultán le nem váltja őtet meg a temesvári parancsnokot. Ám a helyzet ettől alig lesz jobb, a gyulaiak tovább pusztítják a határszéli falvakat. Mondván: ők csak behajtják a behajthatatlan, de mindenképpen jogos adót.

Kállaiak? Ónodiak? Szendreiak? Fülekiek? Valakik voltak.

Sarkad főterén asnap kivégzik azt az árulót, aki a minap elárulta a hazáját. A renegát testének darabjait négy utca végén karóra tűzték.

– Ósapáink a német papok elől menekültek ide, Attila várába táltosaik vezetésével. Aztán Batu kán hordái elől. Mi most a legújabb ázsiai pogányság elől húzódnak ide.

Kücsük után Czáför béget ültetik a dobozi magyarok nyakába. Ám Czáföré nem csak Doboz; Békés. Gyula is. Így aztán a falu megússza valamennyire. Legalábbis a Törökszállás nem épül föl újra.

Nem is merne.

– Ha Sámson a bíránk, nem nekünk kell megfizetnünk Ibrahim aga után a vérdíjat!

Sámson bizonyosan túljárt volna a békésiek meg a török eszén. Ám Sámsontól akkor, Eszter halála után ők is szabadulni akartak. A falu felgyújtásától féltek.

Emlőstöly neve újabban Verebes. Mert nemrégiben a békésiek, miután a saját határukban megölték a törököt, átvitték a doboziaknak. Mint utóbb kiderült, a pogány hitharcos rablófajzát Verebnek hívták. A török hatvan forint emberdíját kéri a doboziaktól. Czáfor bégé Doboz a Fancsal-fokáig.

Láperdő, lápi füzes, száraz tölgyes, szil-, kőrís-, tölgyliget, gyertyános. Éger. Hamvas éger magában, vagy kőrissel. Erdőszélen kutyabenge. A hajtásait szedik, lehántják, szárítják. Az ebből főtt víz: bűdös! Jó évig tárolják, csak aztán ihatod: hashajtó, máj- és epeorvosság.

Ilyen víz, olyan víz. Hárs-vize. A műveltebb nyelveken is értők azt mondják: tea.

Az éger kergéből sárga festéket főznek, fájának szene puszkapor-készítésnél használatos. A korhadásnak jól ellenáll, ezért a lápos réten a pásztorszállás kunyhóinak tartóoszlopai égerfából készülnek. A gyepen: lápi páfrány, nyári tőzike, itt-ott a nád; békaliliummal. A gyepen Sámson darócköpnöyege. A köpenyen Sámson nagy bajsza, alább bocskora. Maga Sámson zsíros, kopott, foltos dolmányban, ingben, gatyában. Kapcáját kiterítette, süvegét a bokorba vágta. A farkasbőr melegebb.

Magukat kúrálják, leginkább főtt vízzel. Mert a virágvíz a legjobb orvosság. Rutavíz hányás ellen, violavíz gyomorégésre, izsópvíz hurutot szüneteliet, fülzúgást csöndesít, zsályavize aszalódástól szabadít, rozmarinvíz ájulás ellen, rózsavíz, epervíz, petrezselyemvíz, liliumvíz, hársfavirágvíz. A víz gyakran fertőzött, sok nyavalya oka. Halott emberrel teli víz.

– Bihari hajdúk is forognak a fejedelem seregében! A süvem meséli, hogy Csehországban, Morvában, Bécsországban is szétnéznek!

– Órát nem hozott?

– Haha! Ha ezt Kücsük hallaná!

Az a tar fejű, borotvált képű, bőrbajszú.

Magyar ezt csak akkor teszi, ha bajban van, ha menekülnie kell: megberetválkozik.

A gyöngyvirág-ecet gutatütés, főfájás elleni orvosság, nyavalyatorós gerincét kenegetik vele, gyöngyvirág pora fázáskor: tüsszentő! Salamonpecsét kiássák, összetörik, s a vert testrészt, úgy mint balfenék, kenegetésére való. A gyepen nyúlárnyék, fiatal hajtása vértisztító, a férfiakat tenyészőkke teszi. Így aztán a szabad legényeknek nincsen reá szükségük. Nefelejs az ingovány partján.

Sámsonvár. Hunvár korában, amikor először járt erre a tatár, Béla király idejében a nép ide húzódott. Kevés lisztjét hamuval keverte, úgy ette. Földből csináltak egy jó nagy pogácsát, kiégették, s egy öreg fára felhúzza mutatták a tatároknak. Kik látván, hogy őket kiéheztetni nem lehet, mert még lám mennyi lisztjük van, hogy olyan mahomet egy pogácsát süthetnek, fölszedték a sátorfát s tovább mentek.

Redves csonka fűz. Sámson pincéjének kapuja.

A bég kivezetteti a magyar urat, foglyát a mezőre. Ekét hozat, jármot vet a férfi nyakába, s befogatja egy rabszolgájával, kedvenc tevehajász szerencsenjével együtt az eketalyigába. Ostorával rácsap:

– Húzzad! Ki tudja, meddig húzhatod!

A csőcselék roppant jól mulat. Jó kis gyulai látványosság.

Az úr: egy lépést sem, akárhogy is üti a bég. Aki erre kifogatja.

– Ötvenet a seggére!

S így mégis csak föl kell azt a földdarabot szántania.

Ha nagyobb úr lenne, úgy bánna vele, mint a hímes tojással. Ki tudja, tán harmincezer jó

magyar forintot is kaphatna érte.

Ez csak: ennek csak a kardja. Meg a nagy szája. Elszegényedett föld, falu, birtok, jobbágy nélkül maradt aradi magyar úr.

A dobozi boszorkány gyógyítja Sámsonvárbán. Ide szökött az uraság. Sámson gyulai kémje segítette szabad magyar földre.

Czáfor bég figyelmét azzal tereli el, hogy három kazal szénát gyűjt meg egy csavargó a Békés és Gyula közti országúton, amikor áthalad az ér fahídján az egyik hazafelé tartó aga. A gyulaiak látják a tüzet, s azt is gyanítják, ezt most nem ők csinálták. Nosza, rajta!

A csavargók a tűz világosánál levágják az agát és kiséretét, aztán uccu neki, vesd el magad! Mire Czáforék odaérnek, nekik már hűlt helyük.

Otthon meg hűlt helye a magyar úrnak.

Valami Kassai Márton.

A csavargó, amielőtt nyugodni térne, lemossa magáról a vért Fatnyi-ere vizében. Valamikor gazdag görög fulladt bele. Azt hitte, semmi ez a kicsike víz! Mit neki Körös köze.

Hiába, aki idegen földre lép.

Ki idejön. ...

Gosztonyi Péter

Szubjektív nézeteim Kádár Jánosról

1988-ban lett volna alkalmam személyesen szót váltani Kádár Jánossal. Ez az agg pártfőtitkár élete utolsó szakaszában, az állampárt MSZMP Munkácsy Mihály utcai Külügyi szállója éttermi részében történt volna. Közvetítő útján, spontán módon és így nem hivatalos helyen lett volna a találkozás. A történész számára kecsegtető lehetőséggel azonban – őszintén bevallom! – nem éltem. Hivatástudatom most az egyszerű, mintha hajótörést szenvedett volna. Ezerkilencszázötvenhat kortanúja győzedelmeskedett bennem. A gyarló ember, aki ha az évtizedek múlásával és a történelmi háttérinformációk jobb megismerésével is 56 nemzeti drámája sötét fejezeteit esetleg ma már árnyaltabban tudja megérteni, mégis úgy érzi: vannak Kádárnál mozzanatok, amelyekre még 1991-ben sincs mentség, nincs történelmi felmentés!

Kádár János 1956. november elsejei – a mai napig titoktól övezett – cselekedetét, *Nagy Imre* és a forradalom elárulását, egy későbbi objektív történetírás meg fogja próbálni magyarázat tárgyává tenni. Higgadt érvek jönnek: az 1956-os nemzetközi helyzet, a szovjet birodalmi érdek, a nyugati – washingtoni – Kelet-Európával szembeni árulás, nem adott lehetőséget a forradalmi Magyarország kiválásához a Jaltában összeácsolt Táborból. Hruscsov a Kremlben ötödmagával dönthette el végsősoron a "magyar kérdést". Nagy hatalmak vezetői szájából ugyan mit számítanak a tegnapi ígéretek? Reálpolitika van csak és hatalmi érdek! *Nagy Imre*? A "mi emberünk", Moszkvában neveltük. Ha szükségünk van rá, pattintunk ujjunkkal – azonnal csatlakozik hozzánk. Münnich a fontos és ez a – hogy is hívják? – Kádár, Tito marsall kegyeltje – hiszen nekünk (így Hruscsov) mindennél fontosabb a Békettábor egysége Pekingtől – Belgrádig. Legyen Münnich helyett Kádár a "főnök": úgy is az történik Magyarországon,

amit mi diktálunk. Konyev marsall novemberben három nap alatt "rendet csinál" a magyaroknál! Az október 31-i raporiton ezt ígérte. S miért kételkedünk szavában? A dicsőséges Vörös Hadsereg, mint macska az egeret – így tovább Hruscsov – eszi majd meg a magyar *lázadókat* ("Mjátezs": lázadás. Így hívta a szovjet sajtó az 1956-os "magyarországi ellenforradalmat").

Most már csak szervezési kérdések adtak problémát. Andropov szólt *Apró Antalnak* a Parlament lépcsőjén november 1-én 11 órakor, hogy hívja Münnichet a Bajza utcai követségre. Münnich (ez az ős-komintern ügynök, a szovjetek "barátja" testestől-lelkestől), 14 órakor a szovjet nagykövet íróasztala előtt nyugtázta a moszkvai ukázt, majd visszahajtott a Parlamentbe, hogy "sétakocsizásra" hívja meg Kádárt, akit a szovjetek az új "Gauléitermek" kívántak. Ezzel kezdődött meg Kádár János kálváriajárása. Bajza utca, csepeli szovjet bázis, repülőút Kárpátaljára – egyesek szerint Moszkvába –, ahol Brezsnyev

és Szuszlov vették kezelésbe. Mit ígértek neki, mivel fenyegették meg, mi adta meg számára a végső döntést, hogy vállalja a magyarsággal szembeni *árulást* – nem tudjuk. Csak annyit: november 4-én Kádár újra Magyarországon volt. Szovjet helikopter hozta őt és Szuszlovot a helyi repülőtérrel a szolnoki szovjet kaszárnya udvarába. Híveinek 1989 áprilisában, a Fehér Házban tartott utolsó pártértekezletén (ott, ahol azt a zavaros beszédet mondta el) erről ilyen félmondatokat mondott. "Tudják, amikor engem a szovjetek november 4-én a Szolnokon *szabadon engedtek...*" (Vagyis: fogolynak érezte magát "barátai" őrzetében).

De ezek részletek. A lényeg. Ha fenntartásokkal is, de elvállalta a forradalmi Magyarországgal szembeni szovjet helytartói szerepet. S álmában nem hitte, hogy ezen munkakör ellátása micsoda kísérvjelenségekkel jár. A szovjetek meg voltak győződve arról, hogy a Nyugat asszisztálása mellett, *hetek* alatt politikai konszolidációt teremtenek az ellenük – természetesen imperialista uszítás következtében – kitört lázadáson. "Mindenről" jóelőre történt gondoskodás. Ebben a szovjetek nagymesterek voltak. Nagy Imrét híveivel együtt becsalták a jugoszláv követségre, ahol a szerencsétlenek saját magukat izolálták a politikától. A magyar hadsereg vezérkarát hamis ígérettel és a nemzetközi törvények semmibevevésével Tökölön – tárgyalás ürügyén, amit ők kezdeményeztek – lefoglalták, a *népet* – "az istenadta népet", amelyet, úgy hitték, szabadon befolyásolnak – mindenféle maszlaggal, ígéretekkel (személygépkocsigyártás lesz Magyarországon, ingyen ki lehet váltani a "zaciból" az oda berakott ágy- és ruhaneműt, "majd" lehet később Nyugatra is utazni; elmennek tőlünk később a szovjet katonák, stb.) magukhoz édesgethetik. *Tévedtek*. A "nép legjobbainak", a "munkásosztály élcsapatának", a kommunistáknak most megint nem volt fogalma az igazi népi gondolkodásról.

Kádár és hattagú politikai klikkjének (a "Forradalmi Munkás Paraszt Kormány" elnevezésű asztaltársaság) 1956 novemberétől több hónapos kemény passzív ellenállással kellett számolnia. Konyev marsall katonái túlerejükkel ugyan kicsavarták a fegyvert a "lázdók" kezéből, de a rezisztenciát nem törték meg. Az értelmiség legjava, az írók és művészek és maga a munkás-"osztály", olyan vezetőikkel, mint *Bali Sándor* és *Rácz Sándor* (hogy csak két nevet említsék) állták a sarat még 1957 első negyedében is Kádárék, az oroszok és a rossz emléké párt "hadsereg", a janicsár had, a "puffajkásokkal" szemben.

Nagy Imre undorral utasított vissza minden közeledést az oroszokhoz és a júdás Kádárhoz. Pedig tudta, hogy ezzel golgotajárása – és az út a bitóhoz – kezdetét vette. Kádár mellett most már csak a régi Rákosi-hívők, illetve a moszkvai káderek és a BM válogatott vezetőgárdája, a forradalom alatt szégyenteljesen szétfutott AVH-s tisztek tartottak ki. Kádár Jánosnak sikerült valóban 1957-ben a Nagy Magyar Egységet (mindaddig egy fikció) megvalósítani. Maga ellen. És politikája ellen. Nem volt Magyarországon ezidőben gyűlöltebb ember mint Kádár – esetleg még *Buci Gyuri*, a renegát *Marosán György*, akinek édesanyja – Marosán saját elbeszélése szerint – összecsapta kezeit és sírva fakadt, amikor a rádióból értesült, hogy fiából Kádár mellett miniszter lett. – "Szegény Magyarországnak", mondotta a becsületes munkásasszony, aki aztán igazán ismerhette munkakerülő pékfiát.

Kádár – ma már tudjuk – Moszkvában 1957 márciusában megkötötte a szovjetekkel az új hűbéri szerződést. Hogy Rákosi visszatérését a hatalomba mindenképpen megakadályozza, a szovjetek minden követelését teljesítette. És ennél is többet. Most lett aztán igazán szovjet gyarmat Magyarország! (lásd 1957. május 27-i magyar-szovjet katonai szerződés).

Rendhagyó leszek és szubjektív. Nem felejtem el és bizonyos mértékig elismerem, hogy Kádár János három évtizedes helytartóskodása alatt Magyarországon bizonyos népszerűsége tette szert. Hogy Nyugaton is – azt csak regisztrálok és nem kommentálok. A nyugati médiák naív "kelet-képe" – hogy elegánsan fejezzem ki magam -, az ostobaság határát súrolta. Nekik már az is pozitívum, ha a Vörös Vezetőnek – lám! – két szeme és egy orra van, s tárgyalás közben emberi szükségletét végezni a WC-be megy. Szóval: volt idő, amikor Magyarország tényleg a "béketábor" legvidámabb barakkja lett (*barakkja!*), és Magyarországon megvalósult a "gulyáskommunizmus". Vagyis egy "kommunista aranykor", egy 12 éves gazdasági fellendülés, amire a ma már nyugdíjban élő kádárista vezetők a maguk részéről még büszkéek is. Megkérdezőm közülük az egyik legértelmesebbet (és számomra a legszimpatikusabbat), magánbeszélgetésen elmondta: a hatvanas évek második felétől számítja az "aranykort". Igen ám, vettem ellen, ha "aranykor" lehetett ez a többi európai (szürke és kietlen) népi demokráciák fejlődéséhez viszonyítva, de hadd szabadjon Magyarország felemelkedésének mércéjét a szomszédos Ausztriához viszonyítani. Tudja-e Ön, hogy 1968-tól kezdve milyen iramú volt az osztrák gazdasági és politikai fejlődés, amelynek alapítója mégiscsak a liberális gazdaság és az 1955-ben kivívott függetlenség volt?! Mire beszélgetőpartnerem csak a vállát vonhatta meg: "Uram, Jaltában minket úgy-e a Keletnek osztottak ki..." Amire viszont én maradtam adós a válasszal.

Ami azonban a kádári "Aranykorszakot" illeti, említsük itt meg, hogy mindezt a Munkás-Paraszt-Forradalmi Kormány nem saját erejéből, hanem nyugati kölcsönök segítségével (és elherdálásával) hozta létre. Olyan kölcsönöket vettek fel az ország terhére, amelyeknek visszafizetésére nem is gondoltak, hiszen a hatvanas évek kommunista központi

vezetőségének agyában még feszesen ült az ideológiai alaptétel: a kapitalista világ a végórát éli. Őt, esetleg tíz esztendő és aztán ott is győz a proletárforradalom. "Lóttek" a konsternek világának. Javukra monható, bizonyos válságjelek a Fehér Ház lakóinak ideológiáját erősíthette: a párizsi diákbarrakádok (1968); olajválság (1973) a Portugáliai "Szekfű forradalom", Kuba délamerikai sikerei... Aztán mégsem úgy történtek a dolgok, ahogy azt Brezsnyevék elvárták volna. A bolsevik dogma a kapitalista világ végzetes válságáról Andersen meséjévé vált. 1975 után – a többi népi demokráciák uszályában – a Kádár rezsim is megindult a gazdasági lejtőn. Az agónia tíz évig tartott. Amíg nem Gorbacsov lett a "főnök" a Birodalomban. Aki megszüntette a Nagy Testvér támogató adományait és arra intette kelet-európai partnereit, hogy itt az idő, álljanak ki ők egyenest az elkövetett hibákért. További támogatás nincs. Páncélosok sem állnak már rendelkezésre a helyi hatalom megvédésére. A Birodalom szegény. Az elvtársak nézzék, hogy birkóznak meg maguk a problémákkal...

1988/89-re beérett a magyar kommunisták csődje: a totális gazdasági, politikai és etikai válság! Miként 1919 júliusa végén – épp olyan "hőstelenül", szegénységben és gyaláztatban végződött a Rákosi-Kádár féle diktatúra Magyarországon.

Kádár János – Isten malmait lassan, de *örölnék!* – szerencsénkre megérte rezsimje pusztulását. Még azt is, hogy Nagy Imrét és hősi társait a nép és a társadalom ünnepélyesen rehabilitálja. Egyes hívei szerették volna a Hősök-téri 1989. június 16-i Nagy-temetés TV által is közölt képeitől Kádárt tehermentesíteni. Azt ajánlották neki, aki akkor már "nyugdíjas pártmunkás"-ként tengette napjait, utazzon Prágába vagy Havannába, ahol ezidőben még "igazi" kommunizmus honolt. Kádár, önmarcangolóan, leintette "tanácsadóit". Maradt Pesten. Bezárkózott

rózsadombi villájába és leeresztett zsalus ablakok mögött – úgy mondják – végignézte egyik áldozatának, Nagy Imrének Hősök-téri ünnepélyes végtisztességét. Nem sokkal rá kórházba került és még július folyamán meghalt.

En egy könnyeseppet sem ejtettem halála hírére! A politikus Kádárnak – annyi évtized nem könnyű kormányzási módozatai után talán tudtam volna – történészként – felmentéssel szolgálni. A gyilkos Kádárnak – nem és SOHA! Mert Kádár János uralmához majd félszáz fiatal szabadságharcos kivégzése tapad. Ferenc József, Horthy, Szálasi és az 1945 utáni Magyar Köztársaság népbírói nem küldtek annyi magyart *összesen* a bitóra, mint a Kádár-Münnich-Marosán klikk tette azt 1956 december közepétől 1961-ig! *S itt a felelősség egyértelműen Kádár Jánosé.* Akinek módja lett volna – ha akarata, ha bátorsága, ha magyarsága erre sarkallta volna! – *megakadályozni* a "magyar" csekkisták (Rajnai, Kardos, Hollós – folytassam?) – *véres* és hosszú bosszúhadjáratait – a szabadságharcosok ellen.

A legutóbbi időkben alkalmam volt magyarországi belügyi és más hasonló jellegű levéltárakban kutatni. Nyomozati jegyzőkönyvek kerültek előm 1957-től 1960-ig. Szomorú, tragikus embersorsok homlottak ki előttem a papírokon. Fiatal munkásembereke, akiket a népi demokrácia nevelt és akik most a népi demokrácia tömlőceiben saját bőrükön tanulták meg mi is a "szocialista humanizmus", ez az ázsiai típusú, saját politikai elveit is megtapasztaló frazeológiai gyakorlat. A munkásosztály "élesapata"-nak "vasökle" munkásfiatalokat juttatott a bitóra. A Széna téri, az Újpesti, a Tompa utcai, a Schmidt kastélybeli, a Corvin közű, a csepeli, stb. felkelőcsoportok lefogottjai és kihallgatottjai 80 százalékban 20 és 27 év közötti fiatal volt. Köztük túlnyomó többségében kétezri munkás emberek. Tízezrek kerültek Kádár börtöneibe – jöreszt

mondvacsinált vádak alapján vagy olyan ügyekért, amelyekért Kádár János "ünnepélyes" november 4-e utáni ígérete értelmében "kegyelem" járt volna. Hiszen ama híres-nevezetes szolnoki kormányprogramban, a "Forradalmi-Munkás-Paraszt-Kormány" november 4-i Szózatában, a harmadik pontban mindjárt ott állt az *Ígélet*: A kormány nem fogja eltűnti, hogy a dolgozókat, akik az 1956. október 23-át követő népmozgalomban valamely vonatkozásban is résztvettek, rendőri szervek bármilyen oknál fogva zaklassák, üldözzék...

Szép ígélet, nemde?

Csakhogy Kádár János fütyült erre az egészre. És ezzel a magatartásával *bitófuerdőt* ültetett Magyarországon.

Az 1956-ot követő megtorlások "vérbosszú" jellegűek voltak. Párthű jogászok (pár nevet azért felsorolok, ne menjenek feledésbe: *Vida Ferenc, Domonkos József, Neszvál Ferenc, Grátz Endre, Gyepes István*) 1956 december közepétől 1961 őszéig hivatalos adatok szerint 22 000 személyt juttattak börtönbe. A bitóra kb. 500 embert küldtek, köztük tíz fiatal lányt. A legidősebb kivégzett 1894-ben, a legfiatalabb 1941-ben született. Még 1961 őszén is akasztottak Budapesten 56-ért.

S minderről Kádár János nem tudott?

K. András, aki 1990-ben egy Kádár életrajzot jelentetett meg, s akinek alkalmá volt még az agg és a szenilitás határán mozgó volt pártfőtitkarral 1989 elején hosszabban elbeszélgetni (elvtársi alapon), elmondta: Kádár nem szerette a Belügyet. 1957 elején ottani látogatása során megdöbbenve tapasztalta, hogy szembe vele, az előadóval, az első sorban, ugyanazon belügyesek ültek, akik 1951 és 1952-ben őt kínozták meg. Így nem is ment sokáig a belügy környékére, a belügy "napi munkájával" nem sokat törődött. Csak 1962-ben szánta rá magát a BM "usztogatására". Igen későn – mert addigra a magyar csekkisták

a "piszkos munkát" már elvégezték. Kéjjel és nagy odaadással.

Míndez Kádár bűnét a kivégzett, meghurcolt szabadságharcosok ügyében nem kisebbíti. Ő volt az ország felelős vezetője (már-mint a szovjetek szemében); ő intézkedhetett volna a büntetések mértékéről és egyáltalában – ismerve a "céget", hiszen ő maga is foglya volt az intézménynek – gondját viselhette volna "jó János királyként" a vasrács mögé került osztályos társainak – annál is inkább, hiszen 1956. november 1-ig Kádár maga is, mint Nagy Imre híve, 1956 eszméinek hűségese követőjeként adta ki magát.

Nem tette. Az 1963. március 21-i nagy amnesztiát is csak fogsíkorgatva írta alá. Nem saját jószántából. Szovjet nyomásra, egy szovjet-amerikai "deal" megkönnyítése érdekében. (Erről külön írunk még egyszer.) S a "nagy amnesztiá" után is elújírt, hogy még százak maradjanak a börtönökben – rablógylkosoknak nem jár amnesztiá, intették le azokat a nyugati érdeklődőket, akik ez ellen kifogással éltek. Persze: a Kádár-féle "bolsik" számára rablógylkos volt az a fiatal szabadságharcos, aki az 1956-os harcok során közértes borosüvegből benzinpalackot csinált, ezzel a "Molotov-Coctailal" harcolt az intervenciós páncélosok ellen és utána elvette a halot ellenfél fegyvereit. Tudunk fiatalokról (Puchert János, Dalmadi Jenő, stb.), akiket Kádár börtöneiből – mivel "kegyelemből" csak 15 évre ítéltek el őket – a hetvenes évek elején engedték ki!

És akiket szabadlábra helyeztek – amnesztiával vagy anélkül -, azok "szabadlábon" is a népköztársaság "páriái" maradtak: harmadrendű, megtúrt állampolgárok. Szakmai képességeiktől függetlenül évtizedekig csak alantas munkákat végezhettek. Bányába, útépitésre "delegálta" őket a párt. Jogászok még harmadrendű vidéki TSZCS jogtanácsosi állásait sem foglalhatták el! Lefokozott néphadseregbeli törzstisztek (Ambrus Örnagy

pl. Mosonmagyaróvárról) kocsikísérőként tengette évtizedeken keresztül életét és megrokknva került nyugdíjba. A gyerekeik nem járhattak egyetemekre; lakáskiutalást csak kivételes helyzetben kaphattak. A népi demokrácia börtöneiből szabadultak külföldi utakra nem jelentkeztek. Még a nyolcvanas években is "kegy" volt, ha engedték őket a volt Felvidékre, Szlovákiába utazni. Vagyis: "Kuss" volt a nevük az országban! Kölesey Himnuszának sorai jutnak eszembe: "Bújt az Üldözött, s felé Kard nyúl barlangjában: Szerzte nézett, nem lelé Honját a hazában..."

Míndezekről Kádár János tudott! Vagy ha nem tudott, akkor "jó János királyunk" már a hetvenes évek elején szén volt.

Büszke vagyok, hogy amikor a hetvenes évek második felében Nyugaton "divat" lett Kádár Jánosról esupa jót írni, benne a "sikeres" politikust "fellédezn", a Willy Brandt-féle individuumokkal való barátságát (és a többiekét) fitogtatni, akkor én sem németül, sem magyarul nem álltam be a hozsannát hirdető cikkírók közé...

Kádár János számomra – haláláig – 1956 forradalma és szabadságharc kiskatonáinak, a "pesti srácoknak" (hogy Pongráz Gergelyt idézzem), illetve a forradalom kommunista és nem kommunista vezetőinek hőhéra volt és marad. Olyan személy, aki pozíciójából adódóan és különleges helyzetben Moszkva vonatkozásában – ha akarta volna – megakadályozhatta volna a belügyesek és az "igazságszolgáltató" apparátus vérengzését. *Ahogy 1968 után Husák is megtette Csehszlovákiában.* Kádár számára azonban csak az ideológia volt a fontos. És a hatalom gyakorlása. Nem hiszem, hogy olvasta volna Haynau császári-királyi tábornagy 1849 augusztusában Radetzky marsallhoz írt levelét, amelyben az akkori szabadságharc idegen származású hóhéra azt írta itáliai atyai barátjának, az agg marsallnak: "Úgy rendet teremtek én itt, hogy a rebellis magyarok 100

évig nem memek a császári Ház ellen kezét emelni!” Kádár is valami ilyesmit csinált 1957 után Magyarországon – csak akkor az “Udvar” nem Bécsben, hanem Moszkvában székel.

Ezért is örülök utólag, hogy ama 1988-as márciusi napfényes budapesti délutánon, ott a párt Külügyi Szállója éttermében, elhessegettem magamtól a lehetőséget, hogy szembeálljak Kádár Jánossal, Kádárral, aki az étte-

rem Andrássy útra nyíló különszobájában egymagában fogyasztotta el ebédjét, s ahová B.J. invitált volna be. Mert ha vendéglátóm bemutatott volna a párt főtitkárának – mint “külföldről hazalátogatott neves történészt” – kézfogása elől nem húzódtam volna el. És Nagy Imre. *Angyal István, Földes Gábor, Maléter Pál, Mecséri János* vagy *Szilágyi József* “gyilkosával” kezét szorítani? – Nem, ezt nem vállaltam!

Horváth István

Salgótarján a településfejlődés sodrában

A VÁROS FOGALMA

A várost a településföldrajz kutatói modern, összetetten működő társadalmi rendszernek tekintik. Sokan úgy vélekednek, fogalmi meghatározása éppen ezért nehéz. A szerzők jelentős része azt állítja: kritériumait abban kell látnunk, hogy mekkora a település lélekszáma és hogy a lakosság többsége iparral és kereskedelemmel foglalkozzék, valamint abban, hogy a hatókörzetében is intenzívebb, magasabbszintű kulturális élet domináljon, hogy legyen vásárjoga, legyenek közintézményei és végül "a város lakói egymást már személyesen nem mind" ismerik. *Teleki Pál* végülis leszögezte: "A város minden korban, a földnek minden részén, minden államban viszonylagos fogalom".¹ Brunhes francia geográfus szerint: "Várossal van dolgunk, valahányszor valamely helység lakócai életük legnagyobb részét a település helyén belül töltik, és azon belül végzik mindennapi munkájukat."²

Teleki az előző meghatározáshoz hozzáteszi, hogy a város a politikai hatalom, a hitélet központja. A társadalmi tevékenységek közül a vásár, a bánya, a művelődés együttes jelenléte, hatása szükséges a városhoz. A felsorolt elemek közül elegendő az egyik megléte is, az odavonzza a még hiányzó részt.³

Mendöl Tibor is a város fogalmi meghatározhatóságának nehézségeit veszi szemügyre. A sokrétűség miatt "sokféle tudomány terjeszti ki rá érdeklődését, s ezek mindegyike mást ragad meg sokféle jellemző jegye közül." A jogi szemlélet a szervezetet kutatja, a statisztikus a lélekszámot elemzi, a műszaki felfogást képviselő a technikai felszerelést vizsgálja. Mindezek mellett az őstermelői jelleg, az élelem és nyersanyag behozatal, a zártabb építkezésmód, a forgalom megléte és minősége sem hagyható figyelmen kívül a fogalmi körüljárás során.⁴

Ugyanezen dolgozatában a várost úgy határozza meg a szerző, miszerint: "A város két-

ségtelenül az állandó település egyik fajtája." A lakóhely és a munkahely általában meglévő egységét hangsúlyozza, és e viszonylatban lényeges elem a "berendezés", amelyet a "hajlék" tesz rendeltetésszerű használatra alkalmassá.⁵

Hangsúlyozza továbbá, hogy: "A város termőtalaja és terméke is a színműveltségnek, alanya a gazdasági és szellemi tevékenységek bonyolultabb formáinak és azok színhelye is, kohója a társadalmi fejlődésnek, de maga is egy darab erősen differenciált társadalom: sokrétű emberi életközösség tehát, de egyben kerete is annak. Keret jogi és műszaki értelemben, fejlett közigazgatási szervezet, amely jogszabályokhoz köti az életet, és építmények viszonylag tökéletes technikával berendezett együttese, amely hajlékot nyújt az életnek."⁶

Sokféle városmeghatározás létezik még. Ezek közül elegendő, ha korunk két tudós megállapítását idézzük, amely új elemmel gazdagítja az eddigieket.

Granasztói Pál szerint a táji tényezők, mint: a klíma, az építőanyagok, a terep, a folyók sem elhanyagolhatóak, sőt városalakító tényezőként veendőek számításba.⁷

Lewis Mumford szempontjai közül figyelemre érdemesnek tartom azokat, amelyek "a várost... nem a kereskedelem, a kormányzás székhelyének, hanem az új típusú személyiség, az osztatlan világú ember kifejezésére és aktivizálására szolgáló organizmusnak" tekintette.⁸

A fogalmi meghatározások körét így vélttem teljesnek, és hasznosíthatónak. E gondolatkör teljessége érdekében mondandónkhoz hozzá kell kapcsolnunk azt a szempontsört, amely települések – így a városok – elemzéséhez használandók. Az alaktani (falusias, városias), a funkcionális (központi szerepkörű), az alaprajz szerinti (utcahálózat, telekbeosztás), egyedi és összehasonlító vizsgálat éppenúgy szükséges a hiteles városkép felrajzolásához, mint az emberi tevékenységet (agrár, ipari), a topográfiai fekvést (építőanyagok, a helyi energia), a forgalmi fekvést (a közlekedés, a vásár), a vonzásterületet és a szerepkört (ipari, kereskedelmi) leíró összefüggések látatása.⁹

VÁROS AZ IDŐ SÍKJÁN

A városiasodást a társadalom általános fejlődésének részeként kell elfogadnunk és vizsgálnunk. Az emberiség kultúrfejlődésének korai szakaszában is tapasztalhatunk várossá válási jeleket, eseteket. A modern értelemben felfogott város azonban Európában jött létre. A középkor – a XVI.sz. – végére, a Franciaországban keletkezett igazi, európai típusú város szervezetiének alapja a céhszerűség. Az észak-olasz város a vidéki szabadok szövetsége volt, amelyben az antik társadalmiszervezet, a városállam néhány tulajdonsága is tetten érhető. A XVIII. századtól a munkaszervezet helyett a vagyoni és a politikai hatalom szerint tagozódott a társadalom.

Az európai fejlődés törzsét a német társadalom polgárisította, amelyben a várostípusok sokfélesége teremtődött meg. A német Rajna mentén autonóm városszervezet alakult ki, a dél-német vidéken a városok vezetője a patriaciusság, keleten a mesterséges, kolonizációs alapítások uralkodtak. Ez a formáció terjedt el Lengyelországban és Magyarországon is. Északon a Hanza városok hatalma érvényesült. Hollandiában a városszerveződéés alapja a szakszerű kereskedelem, Angliában a vagyoni polgárjogra felépült önkormányzati, gazdasági város típusa honosodott meg.

A XVIII. századtól a felsorolt földrajzi tájon fejlődő városok a korábbi időszakhoz képest minőségi változáson mentek át, amely során a legfontosabb az volt, hogy kialakult, általánossá vált a polgári osztály, a települést körülvevő fal elveszítette az addig meglévő jelentőségét. Az adómentesség, a városi privilégiumok kialakulása az új típusú városlakóknak kedvezett.¹⁰

E nagyarányú városfejlődési hullám azonban elcsendesedett. Újra a XIX. században beköszöntött ipari forradalom hatására vett lendületet. Ennek jellegzetessége, hogy: "Az egyes városok rendszerint más jellegű kisebb településekből – falvaktól, várakból, vásárhelyből – nőnek várossá". Ezek elsősorban nem politikai góccokká, hanem ipari városokká váltak. Létrejöttükben meghatározó szereppel bírt a nyersanyag.¹¹

Forrásunkkal egyetértően le kell szögeznünk, hogy a várost alakító sok tényező közül: "A népvándorlás utáni Európa egyik legrégebbi és legerősebb telepítő ereje a bányászat" volt.¹² Az így kialakult települések népesége abban az értelemben azonos vonású – Kaliforniától, Dél-Afrikán, Ausztrálián át a magyar iparvidékekig -, hogy azok "összeve-rődött, minden tradíció nélkül" valók voltak.¹³

A magyar, vagy a Kárpát medencében végbement városfejlődés a XIX. században

elindult folyamathoz köthető. A városok alapításában a korai századokban beköltözött népességnek nagy szerepe volt.¹⁴ A XIX. század elejétől-közepétől a városná válásban a piac-központi funkció, a közlekedési csomópont hatás, a gazdasági-politikai, szellemi vonzáskörzet elve hangsúlyosan érvényesült.¹⁵

E hatások, valamint a társadalmi, termelési cselekvés által meghatározottan jöttek létre azok a városok, amelyek a magyar viszonyokat jellemezték. Közöttük nagy súllyal vannak jelen az alföldi tanyás településű városok, amelyek között az úgynevezett alföldi peremvidéken (Pécs, Nagyvárad) a városiasodás mértéke és minősége mélyebb. *Erdei Ferenc* tanulmányában az e típusú települést elemezte, amelynek alapegysége a város, a tanya, és amelyben az ősi magyar szálláselv gyakorlata élt tovább. Megállapította, hogy az "alföldi városok igenis igazi városok"¹⁶, amelyek ugyanakkor jelentős mértékben eltértek a nyugati fejlődésmentől. *Erdei* könyvében megkülönbözteti az Alföld, a Dunántul, és a magyar Felvidék városait. Ez utóbbiak szerinte több nyugati fejlődési jellegzetességgel bírnak. *Teleki Pál* a bányavárosokat nyomatékosan említette, aholis a só, az ércbányászat játszott szerepet, és egyúttal e települések "korai művelődési központok" is voltak. A nyersanyag kitermelésére szerveződő városok és felvidéki települések ott virágoztak, "ahol a vas és szén symbiosisban fejlődhetnek". Példaként az erdélyi resicai, az aninai, a salgótarjáni széntelepet, a gömör-szepeesi, a rudabányai vasat említette.¹⁷ Az erdélyi városfejlődésben az intenzív piaci élet, a nagyüzemi termelés felgyorsulása okozott látványos előrehaladást Temesvár, Arad, Nagyszében, Brassó és más települések esetében.¹⁸

A magyar városok XIX. századi fejlődésének nemcsak a termelési, a gazdasági élet alakításában volt jelentőségük. Hatásuk kiterjedt

és figyelemre érdemes a társadalmi élet, a nemzeti lét, a kultúra irányába is. Az ipari fellendüléshez kapcsolódó nagy népességvándorlás kibontakozásával "többé-kevésbé lehulltak a városi társadalom sorompói" is. A szabadelvűség, a magyar szabadság-eszme, a polgárosodás, a művelődés és a technika fejlődése nagyjából egyidőben bontakozott ki, és egymásra hatóan alakították az új társadalom új követelményei szerint, az általános és a mindennapi életet is. A különböző társadalmi csoportok nemzeti eredetük szerint egymástól eltérő indítatással, de összességében egyirányba ható erővonalak mentén éltek meg és dolgozták fel identitásukat, tudatuk alakulását. A városok "nyitott kapuikkal és messzesugárzó vonzó hatásukkal valóságos keverőkemencék", amelyekben "a népi kiegyenlítődésnek hatékony tényezői működnek". Az új korszak termékeiként teremtették meg a "népi gyökerű világ" mellett az "anyagelvű" és "nemzetközi társadalomszemlélet" életterét is.¹⁹

VÁROSFEJLŐDÉS NÓGRÁDBAN

Nógrád megye településtípusainak kialakulását, fejlődését, belső erőinek mozgását hosszú ideig nem vizsgálták a tudományok. Maga a történettudomány sem. Napjainkban a történeti statisztika szempontjából Nógrád mezővárosainak társadalma került a kutatóvizsgáló górcső alá. A szerző – *Pálmány Béla* – a XIX. század második harmadának jellegzetességeit foglalta össze. A nógrádi mezővárosok társadalmának fejlődése a polgárosodás irányába lassan bontakozott ki, és azt elsősorban Losonc, illetve Balassagyarmat esetében mutatta ki a szerző. Értelemszerűen nem vizsgálta részletesen a századforduló és a XX. század idején tapasztalt településátalakulásokat, társadalmi mozgásokat.²⁰

A XIX. század második felében az ország belső területén – belső-Magyarországon – a peremvidéket meghaladó népsűrűség jött

létre. Ez a társadalmi tekintetben is érzékelhető feszültség oldódott abban, hogy a hegyvidékeken új termelési tevékenység, új iparosodás kezdődött. Általa az élet újraindult, amely elsősorban a fellendülő bányászkozásban és hatásában, települések fellendülésében, új városok keletkezésében jelentkezett. Mendöl Tibor megállapítása szerint “a vas és a szén most az igazi nagy érték”, a kapcsolódó faiparral együttesen olyan súlyt képezett, amely a települések fejlődésével, és hangsúlyosan a városiasodás folyamatának újraindulásával, kiteljesedésével is jellemezhető. A társadalom átalakulását eredményező, bonyolult folyamatban továbbra is mindennapi életüket élték a Szepesség régi arany, ezüst bányászatára alapozó, kialakult, de ekkorra már “álomba merült” városkái. Másrészt viszont az új folyamatok a szénre, vagy a vasra támaszkodó bánya, vagy nehézipari településeit: Petrozsényt és Salgótarjánt érintették és mozdították meg. Mindkét esetben olyan településről van szó, “ahol ezt a modern fejlődést semmi, vagy legfeljebb jelentéktelen falu előzte meg. Népességre, arculatra egyaránt egyrétű települések ezek, híján az ipari várost minden tekintetben jellemző sokoldalúságnak.”²¹

A megyei városok egy részében az új, a XIX. századi modern fejlődés elindulásakor nemcsak a folyamatot meghatározó – a nyersanyag és a feldolgozó ipar – gazdaság eleme változott a korábbi agrár hatásokhoz képest, de megváltozott a városfejlődés típus-orientációja is. Az eddigi városszerkezetben a mezőváros-típus volt a meghatározó. Az új ipari tevékenység nyomán, az északi, felvidéki városszerkezet elemei jelentek meg.

Az urbanizáció huszadik századi előremenetelében Losonc, Fülek, Salgótarján esetében egyre inkább ez a városszerkezet vált uralkodóvá. Ezzel a folyamattal lényegében a természetes kapcsolat, amely a folyók vízrendszerében, hegyek létrejöttének korszakaiban, a művelt föld kultúrájában, az ásványi

anyagok keletkezésének egyidejűségében volt megfigyelhető, vált nyilvánvalóvá, állítódtott helyre. A terület – az Ipoly mente, a Nógrádi medence – települései mindezen hatások által, a kereskedelem iránya és vonzáskörzete révén a természetes, a Felvidék legdélebbi, egységes rendszerébe tagozódott be.²²

SALGÓTARJÁN ILLESZKEDÉSE A TELEPÜLÉSEJLŐDÉSI FOLYAMATOKHOZ

Salgótarján feudáliskori történeti összefoglalója a város monográfiájában olvasható. A feldolgozás tartalmazza a legfontosabb alapfolyamatok bemutatását: a gazdaság, a politika, az urbanizálódás szempontjából. A kötetből kiolvashatók a helyzet, a körülmények romantikus elemei épp úgy, mint a helyzet realitásából származó feszültségek. Az azonban egyértelműen kitűnhet a kötetet olvasó számára, hogy a gazdasági, nyersanyagfeltárás okozta fellendülés időpontjához – 1867-hez – képest hosszú idő telt el a tényleges várossá válás megindulásáig. Ez az idő, az akkori események, a falu népeességét összekeverte, amely nyomán az ellentmondások sorozata képződött. A nyersanyag értéke és haszna szorosan kötődött a szállítás, a vasút megépítéséhez. E kettő: a szén, a vasút meghatározó volt az élet átalakulásában, hiszen általuk kitágult a világ. A faluba addig soha nem látott, furcsa ruházatú emberek érkeztek. A sínek a gazdag fantáziájú ittlakókat valóságosan is tovaröpítették. Az új, humán szempontot hordozó, az intézményeket teremtő korszerű helyi közigazgatás: az együttélés újraszabályozásának gyakorlata, a szabályozásból származó erő és eligazító elv, a késői érés velejárójaként, később jelent meg. Ennek hiányában aztán nem csodálható, hogy a nyolcvanas évek közepén “tízétskor (minden hó 15-e körül) volt kritikus a helyzet a településen. Abban az időben ugyanis nagyon sok Krajnai bányász dolgozott az itteni szénbányában. Ezek a

»gránerek« fizetéskor alaposan berúgva egyik kocsmá elött felsorakozva, kart karba fűzve az uccát egész szélességben elfoglalták (néha 8-10 emberlánc volt egymás mögött, s annak a rendkívül tartalmas szövegeű nótának traktusa mellett, hogy *holláriá, holláriá hó, holláriá riá, holláriáhó* megindult a menet a legközelebbi kocsmá felé. Ilyenkor nem volt tanácsos velük találkozni.²³ A falusi közigazgatás szabályozó ereje és tudatossága hosszú ideig, és olykor visszatérően is, hiányosan érvényesült, ha egyáltalán szándékozott érvényesülni. A városi közigazgatás még nem bontakozott ki. *Tóth Gyula* emlékezéseiben így rögzült ez a kép: "milyen csinos kis városka lehetne ma Salgótarján, ha céltudatosabban irányították volna fejlődését az arra hivatottak, s nem gáncsolták volna el a legszebb ideákat a helybeli korifeusok. Sajnos azonban legtöbbször a szűklátó önzés és kapzsiság érvényesült."²⁴

Az itt élő őslakosság, és az ujonnan betelepülők az építkezés módjában is különböztek. Az előbbi a "hegy lábához építette házait úgy, hogy az út és a lakások között 10-20 méteres előkert vagy udvar maradt. Az ujonnan épült házak ellenben az uccához simultak."²⁵

A falu korábbiakban megszokott életét a szénbánya, a vasút, a nehézipar fokozatosan szétszabdalta, differenciált munkahelyeivel, nagy tömegű dolgozó számmal, iskolázottsági igényekkel, szakosodott üzletek megjelenésével új követelményeket támasztott. Az új igényű megfelelés minősége a község részéről hosszú ideig kétséges volt. A gazdaság, az urbanizáltsági fok, életösszeszerveződésének mikéntje a huszadik század első harmadában azonban mégis közeledett egymáshoz. Mindehhez képest ekkor a politikai, a kulturális téren működő intézmények még meglévő elmaradását regisztrálhatjuk. Ez utóbbi, a város fejlődéshez szükséges elem, akkor kezdte meg felfejlődését, amikor már leíró-

dott a cassandrai jóslat: "Salgótarján egy kifacsart citromhoz hasonlít, melyből már többet kifacsarni nem lehet. Bizony már 40 év előtt is gyakran elhangzott, hogy a tarjáni bányák rövidesen kimerülnek, és Salgótarján visszasüllyed eredeti jelentéktelenségébe, melyből a bányászat emelte ki."²⁶

A település fejlődése a második világháborús években megakadt. A korábban megkezdett folyamat nem is folytatódott tovább. Többéves, évtizedes pangó élet lassan mozgott az új irányba.

A modern, lakótelepi jellegű, vagy több lakószintes épületekre épülő város gondolata az 1950-es évek elején, de méginkább – erő híján – csak az 1960-as évek elején vetődött fel, és kezdett realizálódni. Az "új arculat" keresésének jegyében született meg az elképzelés Salgótarjánra érvényesen, hogy "az egész városi" le kell törölni a föld színéről.²⁷ Közben olyan várost kell építeni, amely nemcsak a benne élők, hanem a vonzáskörzetet jelentő huszonnyolc település igényét: kereskedelmi, iskolai ellátását is teljesíti.²⁸

Ezt követően pedig újakezdődött, élénkébé vált Salgótarján nevének jelzővel illetése, a településen élők tudatának manipulálása. Az ipartelepítés korai éveiben a szenzációra éhes, nyugatot utánzó magyar sajtó tudósításaiban "igazi San Franciscónak", "magyar Birminghamnak", "magyar Rurh-vidéknek" jellemezték – torzították Salgótarját.²⁹ 1922 után fekete-fehér város, a szélsőségek városa, az újra és még többször feléledt "a kenyereitlen Tarján", a "kéményes címer és a mesebeli hercegek" városaként jelent meg az újságok lapjaiban. Később – 1945 után – sokat hangoztatták a "kis Moszkva" minősítést, amelyet más település – Sárísáp – elperelt tőle.³⁰ Napjainkban mindezen élő jelzőket "a hamis mítoszok városa", a "vörös város" elnevezés, gazdagította.³¹ Továbbá a "megújult város", a "modern város", az "ipari város", a "gazdag város", az "egységes város", "újabb építésze-

tünk kiemelkedő értékű alkotása” elnevezésre is méltónak találták. Feltűnőnek kell tartanom, hogy az ún. „szocialista városok” esaládjába sohasem került be.³²

A sokféle elnevezés számomra nem jelent mást, mint azt, hogy Salgótarján fejlődése és léte miatt a magyar közvélemény érdeklődésének jól meghatározható körébe került. De a magyar közvélemény, az építészet – az elmondottak ismerete mellett sem -, tudott mit kezdeni Salgótarján eredetével, létével, fejlődésével. Ennek oka az egyoldalúság, a könnyebb ellenállás irányába haladás elvének érvényesülése: a történetiség sematikus felfogása, a korszakokról, az eseményekről hallgató, tudatosan megfélemezhető magatartás uralkodóvá válása volt. Továbbá rontotta a helyzetet az is, hogy Salgótarján városi „civil társadalma” még éppencsak a kialakulás állapo-

táig jutott a 40-es évek elejére. Rögzült állapotba azóta sem jutott. Ennek következtében a természetes védekező, fejlesztő és szellemi alapozó mechanizmusa alig, vagy egyáltalán nem működött.

Az a szükségesség maradt figyelmen kívül, hogy egy-egy településről, így Salgótarjánról is helyes, vagy ahhoz közelítő képet csak a természeti, a földrajzi, a történeti vizsgálódás egységében, a belső társadalmi mozgások logikája szerint lehetett, és lehet ma is alkotni. Az 1920-ban elfogadott politikai határok miatt a település kiszakadt a saját természetes – felvidéki – közegéből. Új vonzáskörzete ugyan kialakult, de ebből a szerepkörből adódó feladatait csak zökkenővel tudta ellátni. Salgótarján helyzetét illeszkedési zavarok jellemezték. Ezeket olykor tudatosan is gerjesztették.

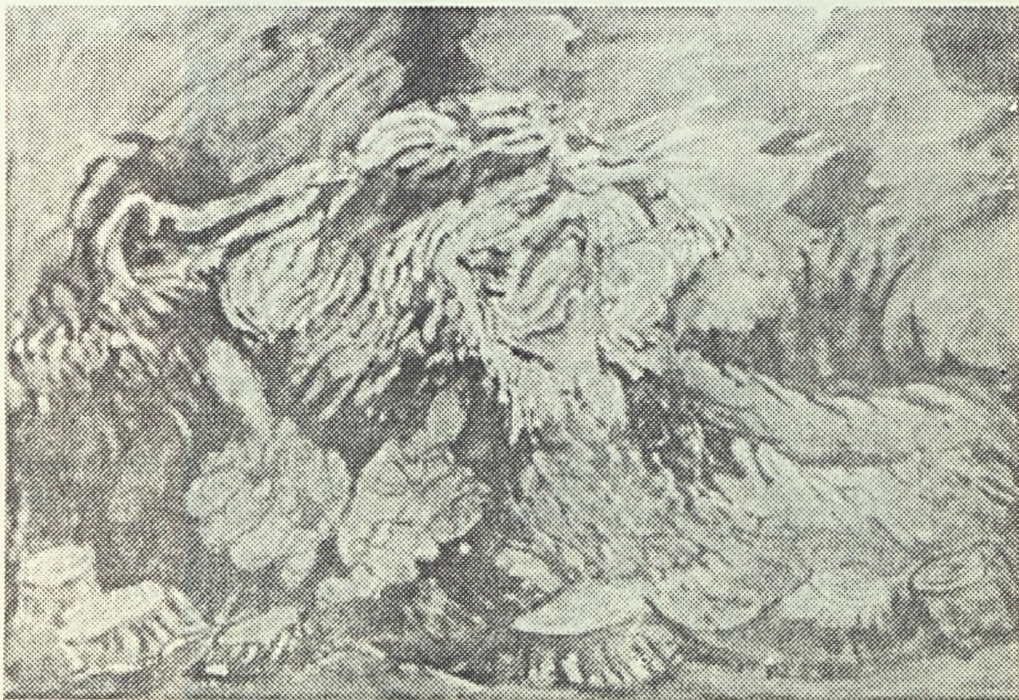
Jegyzetek

1. Közgazdasági Enciklopédia IV. köt. Bp.é.n. Város c. szócikk. Írta gróf Teleki Pál. 1352.p. 2. Teleki Pál: A gazdasági élet földrajzi alapjai. II. Bp. 1936. 590.p. 3. U.o. 592.p. 4. dr. Mendöl Tibor: A város-földrajz tárgyköre és feladatai. Klny: A Városi Szemle XXXII. évf. ből.5.p. 5. U.o. 6.p. 6. U.o. 1.p. 7. Granasztói Pál: Építészeti, városépítési, társadalom. Bp. 1982. 19.p. 8. Lewis Mumford: A város szerepe a történelemben: létrejötte, változásai és jövőjének kilátásai. In. Urbanisztika. Bp. 1979. (szerk. Vidor Ferenc) 82.p. 9. Dr. Mendöl T.: im. 6-23.p. 10. Hajnal István: Az Újkor története. Akadémiai Bp. 1988. 100.p. 113.p. 118-121.p. 423.p. 11. Közgazdasági Enciklopédia. IV. köt. Bp. é.n. 1355-1357.p. 12. U.o. 1362.p. 13. U.o. 1363.p. 14. Bátky Zsigmond: Magyarság néprajza. In. Lóczy Lajos: A magyar Szent Korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közigazgatási leírása. Bp. 1918. 148.p. 15. Bácskai Vera: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Akadémiai Bp. 1988. 89.p. 197.p. 16. gróf Teleki Pál: A gazdasági élet földrajzi alapjai Bp. 1936. 446.p., Erdei Ferenc: Magyar város. Atheneum. é.n. 8.p. 17. Teleki. U.o. 447-448.p., Erdei F. 7.p. 18. Egyed Ákos: Falu,

város, civilizáció. Kritérium, 1981. 272.p. 288.p. 19. Szabó István: A magyarság életrajza. Bp. 1990. 240-241.p. 20. Pálmány Béla: A nógrádi mezővárosok társadalma 1820-1870. (Kandidátusi értekezés tézisei.) Bp. 1990. 6-12.p. ill. az értekezés teljes szövege NTM. Adattár. 21. Mendöl Tibor: A mai kultúrtáj: In. Magyar művelődéstörténet. 5.köt. Az új Magyarország. Szerk. Domanovszky Sándor. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat é.n. 119.p. ill. 105, 113. 22. Mendöl Tibor: A felvidék. Bp. 1940. 16.p. 26.p. 57.p. 64-65.p. ill.: Réz Géza: Magyarország bányászata. In. Lóczy Lajos im. Bp. 1918. 338.p. 23. Tóth Gyula: Naplóm és elmúlt történeteim 1922. – NTM Dokumentumtár. Tóth Gyula Salgótarján község bírójá. 1869-ben Kancsalján született. Apja németül, tótul, magyarul beszélő gazdálkodó volt. 1918/1919-ben is ő volt a községi bíró. 1875-1922-ig a község bírójá volt: Kovács József, Barella Henrik, Hricsovsky András, Tóth Gyula, Hricsovsky András. 24. Tóth Gyula: im. 25. U.o. 26. Dzside József. A Salgótarján Kőszénbánya Részvénytársaság Nógrádi szénbányászatának története. 1868-1943-ig. Salgótarján, 1944. 69.p. 27. Perényi Imre: A szocialista városépítés. Népszava, 1952. 34.p. 28. Magyar városok. Bp. 1966. szerk. Dallos Ferenc, Szabady Egon. 344.p.

A vonzaskörzet települései e szerint: Ipolytarnóc, Litke, Nógrádszakál, Egyházaskerve, Mihálygerge, Karancsberény, Karancskeszi, Karancslapujtő, Karancsalja, Zagyvaróna, Cered, Zabar, Szécsényfelfalu, Piliny, Szalmatercs, Karancsság, Ságújfalu, Kishartyán, Sósartyán, Nógrádmegyer, Magyar-géc, Nagylóc, Vizslás, Kisterenye, Nagybatony, Mátraverebély, Mátraszőlős, Pásztó. A vonzaskörzetre vonatkozóan itt olvasható(349.p.): "Nógrád megye északi részén fekvő Salgótarján ellátóközvetének (97 000 fő) alakulását a közeli Eger, Gyöngyös, továbbá a megye korábbi székhelye Balassagyarmat, ezenkívül Ózd és Pásztó is befolyásolják". Az idézet ha mást nem is, de a tervezők helyi és történelmi ismeretének hiányosságait, bizonytalanságát jelzi. **29.** Szivrecsek Ferenc: Salgótarján

város fejlődése 1922-1958. NMMÉ/1990. 174.p. **30.** Magyarország hadtörténete 2. köt. 484. p. 1942 tavaszán Sárissápot nevezi ekként. **31.** Magyar Hírlap, 1990. augusztus 13. Palócföld, 1989. 5.sz. 60-65.p. **32.** Perényi Imre. Im. 3.p. 27.p.; Granasztói Pál: Szép magyar városok egy építész szemével. Corvina, 1978. 254.p 262.p. kötetében szereplő szép magyar városok: Győr, Sopron, Szombathely, Esztergom, Székesfehérvár, Veszprém, Pécs, Eger, Szeged, Debrecen, Miskolc, Salgótarján, összesen 12 város. Granasztói Pál: Építészeti, városépítési, társadalom, 1982. 99.p. Szirmai Viktória: "Csinált" városok. Magvető, 1988. Az un. szocialista városok a következők voltak: Dunaújváros (Sztálinváros), Ajka, Komló, Kazincbarcika, Tatabánya, Ózd, Várpalota, Oroszlány, Leninváros, Szászhalombatta.

Műhely

*Claire Szilárd
– az ember
tájba,
fatörzsbe
rejtett
arca,
keze,
gestusa..."*

Bódi Tóth Elemér

Arcunk az időben (A fantasztikum realitása)

Hölgyeim és Uraim! Valamennyiünket tisztelettel köszöntöm, külön Claire Szilard felstóművészt, a kortárs izraeli művészet jeles alakját. Jó napot Kívánok. Salom.

A művész Budapesten született. Izraelen kívül Párizsban és újabban ismét Magyarországon is dolgozik, gyakran van Úton. Vándorlása egyrészt kényszer, másrészt vállalás és adottság. Ami a kényszert illeti, ezt szelíd kelet-európai eufemizmussal úgy szoktuk mondani, hogy a történelmi helyzetből következett. Egyszerűbben szólva, a zsidóüldözések elől kellett menekülnie Magyarországról. Vállalása pedig adottság, vagyis a világ megismerésének vágyából fakad. Ezért talán nem tévedek nagyot, ha azt mondom, személyében akár a manifesztálódott vándor embert is tisztelhetjük, mint motívumot. Ennél is fontosabbnak tartom azonban azt, hogy mit tiszteljük -netalán mit szeressünk - a művészetében. Azt találom, hogy Claire Szilard egész eddigi életművében az ember van jelen, mint vándormotívum. A személyes sors a vándor ember motívum - gondolom - így függ össze az ember vándormotívumával ebben a ragyogó művészetben.

Holvan az ember?

Magam is azok közé tartozom, akik elfogadják a létezésnek azt az egyik legnagyobb paradoxonát, hogy az ember egy időben van jelen a tegnapi és a holnapban, azaz múltjával és jövőjével azonos. Hol van akkor a jelene? Egyáltalán mi az a jelenidő, az adott kor, amit a hétköznapi értelemben annyit emlegetünk, ami fölemel vagy éppen meggyötör

és megöl bennünket? Úgy gondolom, bár az egyén ideje kétségkívül kvázi-idő, tehát csak látszat, múlt és jövő közé "szorult" pillanatai azonban nagyon is valóságosak, noha egy megállapíthatatlan folyamat részei. Ily módon az ember létezésében nagyon is konkrét, habár pillanataihoz kötötten kortalan.

Ha úgy tetszik, mindez már önmagában is eléggé fantasztikus ahhoz, hogy realitásként fogadjuk el. Amit csak ezért jegyzek meg, mert például a műkritika Claire Szilard művészetével kapcsolatban is a többi között gyakran használja a fantasztikus realizmus vagy szürrealizmus fogalmát, és azt teljes joggal teszi. A művész világhírű sorozatai közé tartozik az Univerzum és Sivata. Vajon van-e totálisabb absztrakció a világmindenségnél, ami a művészetén kívül úgyszólván csak a matematika nyelvén közelíthető meg az ember számára? Mégis, nem totális realitás-e, bár a maga teljességében az ember föl nem foghatja, pedig maga is része. És vajon "ide-lenn" a szintén folyton változó, mégis - vagy éppen ezért - a maradandóságot sugalló homok és sziklasivatag nem maga a tökéletes absztrakció és vaskos realitás. A sivatag Claire Szilard számára teljesen szürrealista és fantasztikus táj, ahol a maga a föld is színes. Mindehhez jön a fény játéka. Különösen a sziklasivatagot kedveli. Nincs kolorista, aki ennél többet kívánhatna magának, vallja.

És nincs ember, aki éppen e tündöklően föl-foghatalatlan tájban ne döbbenne rá a maga rettentően vagy éppen fölemelően parányi voltára a tér-idő korlátai és távlatai között. Korántsem tartom véletlennek, hogy éppen a sivatagban szólott egykor az Úr.

Claire Szilard tehát absztrakt kifejezési móddal él, de a fantasztikumban mindig ott van az ember a tájba, fatörzsbe rejtett arca, keze, gesztusa. Vagyis a makrokozmoszon kívül mindig foglalkoztatja a mikrokozmosz is, az emberábrázolás, egy-egy népcsoport tipikus megjelenítése. Például hatalmas izraeli anyaga van e témakörből is, hiszen az ország maga is kicsiben az egész világ a maga emberi változatosságában. A jelen kiállításon pedig magyarországi, békési parasztok, hollóközi palócok, budapesti pályaudvarok és piacok

konkrét figurái tűnnek föl. Konkrét arcok. Ugyanakkor az ember arca, általában. Hogy aztán az akvarellekből a nagyméretű képek fatörzséibe vándoroljanak, immár az ember örök gesztusaként.

Claire Szilard festészetének alapelve tehát mindig egy kicsit fantasztikus, mindig van benne valami nem egészen reális. Akárcsak az életben. Reális elemekkel dolgozik, de végső fokon nem reális, ami létrejön. Mindig van benne valami álomszerű. De álmait is az ember álmodja. Mondhatjuk-e, hogy ez nem realitás?

Köszönöm a türelmüket. A kiállítást megnyitom.

(Elhangzott a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban a kiállítás megnyitóján.)

Tarján Tamás

Szemmagasságban

I.

(*A címről*) *Elmondanám néked, ha nem unnád: az íróasztalomtól jobbra van egy polc, amelyen megszakad a szigorúan ábécérendbe állított és szakok szerint csoportosított könyvek sora. Pontosabban: itt is könyveket tartok; de ez a polc a frissen vásárolt, még el nem olvasott könyvek karanténja. Ha túlvagyok a munkámhoz szükséges "célolvasás" napi hat-nyolc óráján, innen, a "várólistás" kötetek közül választok magamnak egyet-kettőt, immár az "örömolvasás" kedvéért. S hogy kiderüljön: melyik mű költözik be véglegesen a könyvtáramba, melyiket ajándékozom más, érdemesebb gazdának, melyiket igyekszem visszacserelni az üzletben.*

Szemmagasságban van ez a polc, a folyton változó restanciapolc. Szeszélyes állomány: verseskötet és lektúr, lexikon és regény, monográfia és különnymat, album és szótár, színdarab és tankönyv kerül egymással szomszédságba. Szeszélyes tehát az az olvasónapló is, melyet a szemmagasság-polcnak köszönhetően vezetek.

Vendégül hívom az olvasót: telepedjék asztalomhoz, tekintsen bele – ha kedve tartja – e naplóba, melyet mostantól rendszeresen fölütök egy-egy részletnél.

Lectori salutem!

(*Profán imakönyv*) Hernádi gyufát ivott, de nem patkolt el, csak meghibbant, azért ír össze-vissza mindent.

Hernádi nálam kihúzta a gyufát!

Hernádi *Gyufa*? Akkor már inkább Jancsó. Ő legálább elment Amerikába.

Valahogy így kellene kezdeni HERNÁDI GYULA nemrég megjelent, ISTEN A KONYHÁBAN VÉRZIK című válogatott versgyűjteményének bemutatását. Művészeti és közéletünk e vélt fenegyerekéről ugyanis manap-

ság agresszíven ironikus stílusban illik véleményt formálni. Igaz, ő maga is mindent megtett-megtesz azért a nyilvánosság változatos fórumain, hogy éles, meghökkenítő, frappáns szófórdulatokkal, kijelentésekkel provokálja olvasóit, nézőit, híveit, ellenfeleit. Volt idő – huszonöt-harminc esztendővel ezelőtt –, amikor a tévedhetetlen hivatalosság látszatát keltő, uniformizált elutasítás dukált neki. Később – a hetvenes években – halálos komoly elemzésstruktúrák épültek hideg,

fémszerkezetű novelláira, filmforgatókönyveire. A hajdani, ostobán elutasító bírálókat megette a rozsdá. A java Hernádi-elbeszélések sem gondolati erejükben, sem stílusukban nem korrodeálódtak. Persze a *Pátria Könyvek* újdonságán, az 1950 és 1990 között keletkezett versek válogatásán nem lenne nehéz ironizálni. A kötet tele van olyan meggörbített, furcsa sorokkal, melyeknek horgára a hivatásos értetlenkedő fölényes gúnykacaj közepette egyesével ráaggathatná a

költeményeket. S nem is lenne teljesen indokolatlan a primer bírálát. Erre-arra képzelet, kiagyalt metafora, monotonul ismételt motívum rontja a strófákat. Csakhogy ha ezeknek a pécézettségével be is fejeznénk az olvasást, komoly szellemi, erkölcsi és stílári élménytől fosztanánk meg magunkat. Mert lehet, hogy nem Hernádi találta föl a gyufát – de az biztos, hogy az Irinyi utcában lakik. Budapesti irányítószáma: 1111. Csupa egyes. Hernádi unikum.

Versei – nem versek. Lírai sugárzású, de legalábbis felerészben epikai természetű közléseket tördel hosszabb-rövidebb sorokba, s hogy még önmagát is meggyőzze: ezek versek – nos, ezért általában páros vagy félrímekkel, más alkalmibb rímképletekkel próbálja regulálni a négy égtáj felé futkozó fragmentumokat. Tehát itt fordított a helyzet, mint prózájánál. Az csak félig próza, ötven százalékból költészet (és kép). *Lírapróza és prózallra* között nyílik a kapu a Hernádi-dramák irányába.

Az uralkodó műfaj az *ima*, a *fohász*. Olyan megszólalásmód, amelyet valóban nagyon nehéz műnembe sorolni. Végtelen személyessége, bensősége, alkalmisága, érzelmi telítettsége a líra körébe sodorja. Általános érvénye, Istenre figyelő *külső*

volta, rendszeressége, célirányos átgondoltsága az epikai elemeket erősíti. Formulái és hangütése, beszédszituációja és atmoszférája évezredek óta kész irodalmi alakzatokat föl-tételeznek – de mert benne a lélek a tökéletes önátadásig át tör a tökéletes önátadásig vagy a teljes tagadásig, minden formát fölbonthat és minden formát megteremthet. A szürrealisztikus kötet cím eleve *Istent* idézi, sőt a *vérzik* igével az áldozati Krisztust is; a szerkesztő, *Tüskés Tibor* koncepciója pedig úgy láttatja, mintha egymás után szakadna ki a *Hiszkegy... az Engem a büntetés hozott... a Kegyelem fiához jöttem, az Egyszerű litánia* s még legalább tucatnyi azonnal-vallo-másos verse. Maga az *Ima* a legjellegzetesebb (bár a szöveg merészségét, eredetiségét tekintve legszelídebb) művek egyike:

*Bocsásd meg, Uram, hogy
kertedbe merészkedtem,
kecses szó-barmaid között
– tehenészkedtem,
hogy lányaid apró mellét
néha megmarkoltam,
hogy nem mindig a te érde-
kedben éltem, szónokoltam...*

*Én tudom, te mégis szeretsz,
bűneim cikornyáin hahotázva
nevensz,
és ha egyszer, holtom után
segítségem kérem,
dézsa-szám öntöd vissza
ereimbe tiszta vérem*

A zárókép vall igazán Hernádira, kiontott (áldozati) vért sejtetve. A *visszaöntött vér* épp annyira misztikus, mint amennyire horrorisztikus: a költőnek kedvére vannak a minőségkeveredések. Isten minősége is kevert, hiszen a *konyhában* vérzik, akár a levágott csirke vagy a megsebzett mutatóujj. Hernádira is jellemző, hogy szívesen épít "káromkodásból katedrális", vagy rombolja "káromkodással" a "katedrális". Ima a kötetre pontot tevő *Ateista beszéd* is. Ha az Isten önképére formált ember a Teremtő profanizálása, akkor az ateizmus a hit profanizálása, Az "Istent fotográfáló" vershős így vélekedik róla – *Róla*: "Ezüstnitrát rétegeken alszik/ bohócok csilingelnek rajta/ lehetne asztalláb, kámfor, állat/ vagy akármi-lyen fajta." A profanizálás az Istennel való azonosulásban-azonosításban, a már-már szentségtörő gesztusban a legszakrálisabb – hogy azután a megváltó szenvedés viselésében kapjon végső értelmet a vers:

*Lehetnék én magam is,
többször megkért,
helyettesítsem,
elvitt ide is, oda is,
gyakorlóterekre,
megpróbáltam, nem ment,
ott sem és itt sem.
[...]*

Rájöttem,
nem lehet elkergetni,
pedig van nálam ördög és
pálca.
Ha ő nem, hát a fia!
Lökösnek az úton, szidal-
maznak,
hátamon Jézus Krisztus a
málha.

Mint Krisztus a keresztet, úgy cipeli a poéta a krisztusi misztérium ezerszer megtagadott, mégis ledobhatatlan terhét. A ki sem ejtett kereszt és az evilági, póriás málha jelentés- és értékkülönbsége visszarendezi a vers (és egyben a kötet) végén az Isten – ember viszonyt.

Hernádi verselésének párhuzamait, ihletőit nemigen érdemes keresnünk. Szuverén, szertelen (s mint mondtuk, némiképp *verstelen*) világ ez. Pilinszky János nevét azonban nem lehet le nem írni. Az ő életművének meghatározó metaforája, sőt allegóriája, a *fogoly-lét* Hernádinál is jelen van, s nála is konkrét és absztrakt értelemben egyszerre értve (*Menetelés; Fogoly-emlék; Foglyok* stb.). Egyes részleteket határozottan (bár bizonyára véletlenszerűen) igencsak "pilinszkysnek" találunk: "Szurony-keskeny folyosókon mentünk / s a fémek nem értették meg a szót // imáim legmélyén hozzámért az isten / tüskés volt és hideg, mint a drót..." (*Menetelés*);

"Aki szentséget szed vacsorára, és megéri, / annak nincsen Volt, nincsen Van és nincsen Lesz... // Én megértem, ezért az idő ijedtében hányni kezd / s e rettenetes kutyaólból, önmagamból kiereszt" (*Az idő ijedtében hányni kezd*). Persze a hangulat rokonsága, az élmény testvérisége nem feledteti, hogy Pilinszky nem hibázott volna a négy helyett legalább hét sort követelő szakasz arányos, jó ritmusú beszólásában, és szókészlete is csak talajmenti rétegében közös Hernádiéval.

Szókészlet... Hernádi Gyuláé roppant gazdag, és szavai különleges helyi értékekkel rendelkeznek. Majdnem mindegyik meglepetést tartogat. Ez a líra a szószabadság propagátora. Aki szokatlan helyre mer tenni szokatlan szavakat, az elég bátor szokatlanul – s ha még bátrabb, akkor *önmaga-szerűen* gondolkodni. A Hernádi-írások legelvitathatatlabb érdeme ez a fölszabadító funkció, mely egyben stíláriis élmény és tanulság is. A szavakkal egyenértékűek a szókapcsolatok, az elemi szerkezetek. Ez utóbbiak viszont gyakran nem hajlandók épkezláb sorra összeállni, a sorokat még nehezebb szakaszá fegyelmezni, és a szakaszok ritkán rendeződnek kompozícióvá. Az *Isten a konyhában vérzik* különleges vers (vagy inkább szöveg-)

molekulák halmaza. Atomizáltságában gyönyörködtet. Aki viszont ép, egész, teljes versszervezetekkel, szövegtestekkel szeretne szembenézni, kevés hibátlanul marandót lel. A mikro- és makrostruktúrát egyesítő eszményhez talán a *Gauguin úr*; az *És soha meg nem bánom*, valamint a *Lét és Idő* közelít leginkább. E cím két lényeges szavában Hernádi összes lényeges tárgya bennfoglaltatik. A Lét: születés, szerelem, önazonosság. Az Idő: múltás, elmúlás. A Lét és az Idő együtt: Isten maga. A sokszoros uralom alól ritkán képes kivonni magát a versek hőse – a *Mosolygó gyfkok* befejező strófájának reményét más helyek nemigen igazolják: "S a csoda mindennap megtörténik / a gyönyör szobájában megszűnik a tér, az idő / süt-kérezünk izzó pámáinkon, mosolygó gyfkok / s minden letépett évünk újból kínd..."

A hiatusos tömörség, a zéró-morfémás többletjelentés végigkíséri a kötetet, melyből pedig paradox módon nem hiányzik az ismételtetés, a lo-csogás. Ha Hernádi "bútorozott meszesgödörnek" láttatja szobáját, nemcsak *hapax legomenon* értékű, egyedi és megismételhetetlen jelzős szerkezetet alkot, de a mai olvasó emlékezetébe villantja az ő generációjával kapcsolatos, egykori "meszesgödör-nemzedék"-vitát is. A két

ciklus közül a második, a csak 1990-es datálású műveket tartalmazó kiváltképp teli van ilyen leleményekkel: duplafedelű szavak röpdősnek a levegőben.

Konrád György utószava segítőkész. Hernádi-portrét rajzol az olvasó számára. Nem is utószó: egyszerűen baráti szó. Öt oldal – egyetlen összetett mondat. Múltidézés, jellemkép, mosoly, kézfogás; a bravúros forma ajándéka. Hernádi verseskönyvének kritikusi már eddig sem voltak s vélhetőleg nem is lesznek olyan lojálisak, szívet szívhöz, észt észhez hangolók, mint Konrád. Erős egyéniség erős életélményét sokféle fénytörésben, sőt nemegyszer a fénytelenység törésében osztja meg a szokatlan hangú gyűjtemény. Jön majd az ironizáló kritika. De minek, ha Hernádi már ezt is "elírta": "Legszentebb elemem a törmelék./ mosolyog aggasztó-kék ánya./ fél-eszemnek ingájára kötve/hintázgatok mindenki szavára" (*Esemény-horizont II.*).

*

(*Beszéljünk zaftosan!*) Keményfejű, makacs ember *Fazakas István* (így, csupa a-val). Főszerkesztőként tető alá hozta a *Kortárs magyar írók kislexikona 1959-1989* című kiadványt, pedig jól tudta, hogy a sebtében elvégzett munkával parazsat gyűjt

arra a kemény fejére. Irodalomtörténészként a régi magyar literatúrába ásta bele magát – most pedig megalapította a szépen csengő nevű Fekete Sas könyvműhelyt. Régi hű cimborám "eme madár első szárnycsapásaként" küldte meg a JASSZOK, ZSARÓK, CAFKAVÁGÓK kötetét, mely a vagányvilágból vett életképeket nyújt, ó és új argósztár kíséretében.

Fazakas nem "bevezetővel" kopogtat az olvasó ajtaján, hanem a *Besurranó* soraiban vázolja célkitűzését. "Sajátos ízelítőt adni a magyar zsargon történetéből" – ez a szándéka. Legrégőbbi forrása is alig múlt száz esztendő, nyilvánvaló tehát, hogy amit ma jassznyelvnek tekintünk, azt a múlt század utolsó harmadában nekilendült világvárosias fejlődés hozta létre. Az argóért egyértelműen Budapest felel.

A kis könyv igazán hasznos információkkal szolgál, szótárrészében és régi lapokból átvett gyűjteményében is. Akik ma az lit a piros, hol a piros-játékon verik el a családi pótlékot, tudják-e, hogy *háromkártya* néven is létezett (létezik?) egy "ártatlan szerencsejáték"? Ami persze ugyanaz, mint a piroskereső, és vásáron, búcsún, falusi kocsmában, vasúti állomásoknál találkozhatunk vele leginkább. A kártyapakli e csaló bűvészeivel egy kalap

alá veszi a hajdani eligazítás a hurkosokat is. Ők "nem kártyával csálnak, hanem egy igen egyszerű eszközzel, fekete selyemzsinórral, melyet az asztalra fektetve, két gyűrű alakot formálnak, s arra fogadnak, hogy a zsinór két vége összehúzatván, melyik gyűrűn támad csomó". Rögtön ezután következnek a gugyisták (=kulacosok), akik altatószerrel kevert bort itatnak áldozatukkal, hogy könnyűszerrel kizsebelhessék (nagy kár, hogy oldalági rokonaikról, a bájjitalos kéjhölgyekről viszonylag keveset olvashatunk).

A Fekete Sas látnivalóan a hirdetésekben igyekszik eltartani magát. A reklám reklámjának számítana, ha közelebbit is mondanék például a Biztibusz vagyondélmény szaküzletről, hangsúlyozottan osztrák záraikról. Persze nem is a 89. oldalon elhelyezett bemutatkozásuk kedvéért lapoztam föl éppen itt a kötetet. Lényegesebb ok, hogy a szomszédos 88. oldalon egymás mellett található egy 1888-ból és egy 1963-ból való szemelvény. Az előbbiben az áll, hogy "Zamzold el a matértartót, ha esetleg bukni találunk, hogy fel ne komálják nálunk" – az utóbbiban pedig: "A dűtő ballal stuccol, jobbal meghúzza a matért, iberadja a falazónak, majd eldzsálnak". E szövegrejtvények a szótárrész segítségé-

vel fejthetők meg, bár a jelzett cselekményekről bizonyos benyomást az is szerez, aki netán egyetlen szót sem ért e hadovából. (Hohó! A két mondat korántsem összeviszva beszélés, *hadoválás*, inkább *hadovabank*, beszélgetés tolvajlasi tervekről, "gyakorlat tolvajnyelven").

Senkit nem akarok rávenni arra, hogy Petőfi-idézetek, közmondások és egyéni szólelemények helyett a cskavágók (vagyis a nők retikuljét fölhasító bűnözők) nyelvének virágjaival színesítse stílusát. E nyelv egy része állandóan jelen van beszédünkben. Az esztéta, filozófus, akadémiai tag Almási Miklós például rendszeresen beszövi egyetemi tanári szintű eszmeftuttatásába a *cikizni* igét, ő biztos tudja, én ebből a szótárból ol-

vastam ki, hogy a gúnyol, csúfol jelentésű szó, illetve annak baj, kellemetlen helyzet, szégyen, rossz, silány, veszélyes, kockázatos jelentésű névszói alapja a német *Zicklein-ből* származik. Röpke statisztikát rögtönözve: minden harmincadik szót hajlandó lennék használni, nyomtatásban is vállalni. Talán azt a szót, amely a ciki fölött, a *cf-göl*-lel és a *cidri*-vel elválasztva pompázik, és a gyűjtemény szexuális vonulatát gyarapítja, talán azt nem; de például rögtön mellette nagyon tetszik a közismert *cicifiks* (természetesen: melltartó). Vizuális szépséget áraszt a *ksz*-nek írt *v*.

Állandó mozgásban, fejlődésben van ez az "alnyelv". A német eredetű *rabsic*, orvadász jelentésben elég régi

szavunk lehet, mert már a nagyapámtól is hallottam, bár ő nem volt orvadász. A rögvest utána álló *racsizik* kifejezést még soha nem hallottam, pedig a ragasztóval való kábítószerezést, szípuzást korunk ifjúi népbetegségeként tartjuk számon.

A *Jasszok*... jassz-szói közül nem egy kivívta már magának a polgárjogot, hiszen mondjuk a *ramazúri* a legkényesebb ízlésűeknek sem lehet ellenére, s többek között a *rahedli*, *meglovasít*, *kaccenjammer* (két cével!), *randalfroz*, *zsuga* és társaik sem nélkülözhetők a változatos beszédből. Ezért merem lekopogtatni az írógépen a Beszéljünk zaftosan! alcímet.

Most azért még hozzáteszem: mértékkel.

Bozó Gyula

Diákok ötvenhatban

Salgótarjánban egy ideig csend, nagyon hosszúnak tűnő csend. Várakozás és tanácsatlanság. Információhiány, a Pestről érkező hírek várása. Amolyan: “nem tudni, mi a helyzet és nem tudni mi lesz?”-állapot. Ez jellemezte a várost az október 23-át követő napokban.

Első megmozdulásnak (vagy inkább kényszerű lépésnek) az tekinthető, hogy október 25-én, csütörtökön a megyei pártbizottság akkori épületében, a volt Bányakastélyban (a “Nagykastélyban”) megalakult az *Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottság*. Létrejöttét Hajdu József, az MDP Nógrád Megyei Pártbizottságának első titkára kezdeményezte, aki ekkor még itthon tartózkodott, s talán nem is sejtette, hogy lába alatt néhány nap múlva mennyire forró lesz a talaj, s többedmagával a szomszédos Csehszlovákiába fog menekülni, és aki érezte azt is, hogy néhány nappal a budapesti események megindulása után valamit, mint a megye első emberének cselekednie kell, a változás élére kell állnia, mert így (csakis így) lehet kézben tartani a dolgok menetét. Másként erre már nincs esély. Új testület jött létre tehát, melynek vezetője maga Hajdu József lett.

Az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottság magát megyei szervnek tekintette, olyan koalíciónak, amelyben párttagok és pártonkívüliek egyaránt helyet kapnak. Az új szervezet alakuló létszáma (s ebben a pártonkívüliek aránya) nem ismert, mint ahogy nehezen idézhető fel ma már az alakuló ülés légköre, hangulata is. Egy döntés azonban biztosan született ezen az ülésen: mégpedig az, hogy

székhelyüket a Bányakastélyból a megyei tanács épületébe helyezik át. Az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottság tagjainak összetétele aztán gyökeresen megváltozott: a régi pártkáderek rövid idő alatt kikerültek belőle. Kítették őket.

Összességében megállapítható, hogy eredeti összetételében ez a szerv az események menetére jelentős hatást nem gyakorolt, meghatározó szerepe nem volt. Szerepe abban jellemezhető meg, hogy rá alapozódhatott, belőle nőhetett ki az október 30-án létrehozott új vezetés, a Megyei Forradalmi Bizottság, s alakulhattak meg a településeken, az üzemekben, intézményekben azok az új, megváltozott összetételű szervek, amelyek a tanácsoktól átvették a hatalmat. E téren valóban történtek jelentős kezdeményezések az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottság egyes tagjainak a részéről, akik másokat is bevonva, végigjárták a bányákat, s az üzemekben, hivatalokban megszüntették a pártszerveket, bezárták a pártirodákat. Ennek következtében október utolsó napjaitól a megyei, járási, városi pártszervek már semmiféle utasítást nem adtak ki.

Az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottság (Tanács) a következő felhívást intézte a megye lakosságához:

Felhívás Nógrád megye dolgozó népéhez!

Az 1956. okt. 26-án megalakult Nógrád megyei Ideiglenes Nemzeti Tanács felhívja megyénk, Salgótarján minden hazáját szerető becsületes dolgozóját, hogy a rend és nyugalom biztosítása érdekében mindent kövessenek el.

Ezért szükséges, hogy a karhatalmi szerveink mellé dolgozókból és az ifjúságból szervezett belső őrségnek mindenki engedelmességedjék.

Az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanácsnak legfőbb célja, hogy a rendet és nyugalmat – amely alapja a szocialista demokracizmus további kibővítésének és a legszélesebb népi alapokon nyugvó szervek megválasztásának – minden körülmények között biztosítsák.

A közös nemzeti célokat szolgáló javaslatokat, követeléseket a különböző szervek és intézmények az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács székhelyére: Salgótarjánba (Megyei Tanács) juttassák el.

Salgótarján, 1956. október 26.

Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács.

Középiskolások és kollégisták

bekapcsolódásának gondolata az események menetébe az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti bizottság megalakulásával egyidőben, tehát elég hamar felmerült. Az erre vonatkozó elképzelés minden valószínűség szerint a megyei tanács oktatási osztályán született. Az első lépést ugyanis a diákok felé az oktatási osztály vezetője tette meg, aki a megyei tanácsról személyesen ment át a pártbizottságra és a fiúkollégiumba, hogy az ezirányú tennivalókat ott megbeszélje. Nem az iskolákat kereste, mert azok ebben az időszakban már többnyire üresen kongtak, hanem a diákokhoz, mivel ott igazi élet, "nyüzsgés"

létezett; lakói ugyanis nem tudtak (és nem akartak) még vidéki lakóhelyeikre hazatérni.

– Azonnal válasszátok meg a képviselőiteket, hogy rajtuk keresztül ti is ott legyetek az új vezetésben! – mondta az osztályvezető az összegyűlt diákoknak. Közben a szemközti épületre mutatott, a "Nagykastélyra", tudva, hogy ott már órák óta ülésznak, a kialakult új helyzetről és a tennivalókról tárgyalnak.

A fiúkollégiumban ezt követően a diákság küldöttségét azonnal megválasztották. Elsőként Édes Györgyöt, a Madách Imre Gimnázium, majd ezt követően Ács Istvánt, a gépipari technikum tanulóját. A diákok rövid idő múlva a Bányakastélyba mentek át.

Az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottság még ezen a napon újabb értekezletet tartott, amelyen már részt vettek a salgótarjáni diákság megválasztott képviselői is. A jelenlévők nagy egyetértéssel fogadták az új fejleményt. Hajdu József külön köszöntötte és aktív részvételre szólította fel őket:

– Arra kérünk mi idősebbek, és arra kérlek én személy szerint is titeket, édes fiaim, hogy vállaljátok a rátok háruló feladatokat! A rendet, a nyugalmat, a fegyelmet meg kell őrizni, s ehhez kell a ti segítségetek. Vállaljátok hát a fegyveres szolgálatot a rendőrséggel és a létrehozandó nemzetőrséggel karöltve! Együtt mindannyian. Gondolom, így elég lesz. Fegyvereket az ÁVH-nál bőven találtok magatoknak. Keressétek Angyal őrmagyot, ő majd segít nektek! Órszobának, bázishelynek a kollégium valamelyik helyiségét alakítsátok ki! Az ott megfelelő lesz.

Hajdunak kimondottan tetszettek a fiatalok. Frissnek, tettekreseknek látta őket. Különösen Édes Györggyel szimpatizált az első perctől fogva, ezért őt azonnal javasolta az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottságba. Egyenesen a vezetésbe, a felnőttek közé. Mivel ellenetés nem volt, így Édes György október 26-án tagja lett az új szervezet vezérkarának. És amikor a döntés megszületett arról,

hogy az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottság a Bányakastélyból átteszi székhelyét a megyetanács épületébe, Édes György, a salgótarjáni diákság választott képviselője, úgy ment át a többiekkel a megyei tanácsra, mint a bizottság rendes tagja.

*

ÉDES GYÖRGY a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium végzős hallgatója ekkor, kollégista. Október 26-án bevásztják az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottságba, mint a középiskolák diákságának képviselőjét, majd ezt követően, október 30-án a megyei tanács épületében alakult Megyei Forradalmi Nemzeti Bizottságba is. Október 26-án Hajdu József, a megyei pártbizottság első titkára neki és Ács Istvánnak – mint a salgótarjáni diákság képviselőinek – személyesen átadja megbízatásuk. Jó szervezőkészséggel rendelkező, talpraesett fiatalember. 1956 októberében rendszeres kapcsolatot tartott fenn a katonatisztekkel és a megyei rendőrfőkapitányság akkori vezetőivel, például SZÉKELY ANTAL rendőrszázadossal. Tagja annak a megyei küldöttségnek, amely november első napjaiban Miskolcon járt a kapcsolatfelvétel és az együttműködés szélesítése céljából. A november 4-i szovjet beavatkozás után egy ideig az Acélárúgyár munkástanácsának vezetőivel működött együtt, majd 1956 végén elhagyta az országot.

*

ÁCS ISTVÁN a salgótarjáni gépipari technikum negyedikes tanulója volt 1956-ban. Kollégista ő is. A diákság képviselőjeként október 26-án Édes Györggyel együtt bevásztják az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottságba. Október 27-én kevésbé sikerült beszédet mondott a megyei pártbizottság épülete előtt az ott

összeült mintegy három-négyszáz főző megnek. November 4-én a reggeli órákban néhány társával együtt katonai egyenruhákat hozott a megyei kiegészítő parancsnokságra a fiúkollégiumba. Pár napig a salgótarjáni nyomdánál teljesít nemzetőrszolgálatot. Ezidőben részt vett a sajtótermékek terjesztésében is. 1957-ben sikeres érettségi vizsgát tett a salgótarjáni gépipari technikumban.

*

Október 26-ának eseményei azonban nem értek véget az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottság megalakulásával. Az esti órákban – körülbelül 18 órakor – többen a megyei pártbizottság épülete, a Bányakastély elé mentek. Az emberek hangosak voltak, különböző jelszavakat kiabáltak, szovjet- és szocializmusellenes kijelentéseket tettek. Néhányan behatoltak az épületbe is, ahol Hajdu Józseffel is beszéltek. (Ez a tömegmegmozdulás, a résztvevők fellépése, a megyei pártbizottság első titkára óriási hatást gyakorolt, s minden biztonnyal hozzájárult ahhoz, hogy elhagyja helyét, lemondjon, s ne csupán formailag, de valóságosan is átadja a hatalmat.)

Már jó későre járt az idő október 26-án, mikor a fiúkollégiumban csörgött a telefon, és egy ismeretlen hang tájékoztatta az igazgatót, hogy a városközpontban, a szovjet emlékmű körül emberek csoportosulnak, s úgy tűnik, valamire készülnek. Rövid tanácskozás után a jelenlévők úgy döntöttek, hogy elmennek a helyszínre, szemrevételezik a környéket, s ha kell, beszélnek az emberekkel. Hárman indultak el – a kollégium igazgatója, Ács István tanuló és Rácz Károly rendőrőrmagy, akinél fegyver is volt – de a gyér világításban sem a Bartók Béla úton, sem a mozi, sem a vasúti átjáró, sem pedig a szovjet emlékmű körül semmi olyat nem tapasztaltak, ami a bejelentést igazolni látszott volna. A város teljesen csendes volt, kihalt, az utcákon nem

tartózkodott senki. A szovjet emlékmű ledöntése és eltávolítása ennek ellenére másnap a kora délutáni órákban mégis megtörtént.

Október 27-én, szombaton további jelentős események zajlottak le Nógrád megye székhelyén, Salgótarjánban. A szovjet emlékmű ledöntése után *mintegy három-négyszáz fős tömeg újra* a megyei pártbizottság épülete elé vonult, hogy elégedetlenségének hangot adjon a legilletékesebbnek ítélt helyen, a legilletékesebbnek ítélt vezetők, a megyei pártbizottság funkcionáriusai előtt. Az épület bejáratánál a tömeg néhány másodpercig tanácsalanel állt, majd beszédek következtek. Többen is szóltak. Így Ács István középiskolás tanuló is, aki az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Bizottság álláspontját próbálta az emberekkel megismertetni. Beszédének nem volt sikere, amint a többi felszólaló szavainak sem. A szónokok ezt követően a pártbizottság épületébe húzódtak vissza, magukkal hurcolva a kétségkívüli kudarcot, amely eléggé váratlanul érte őket. A tüntető tömeg pedig, miután reagálás a későbbiek során sem érkezett, lassan feloszlott. Úgy mentek el az emberek, hogy nem tudták (nem tudhatták), hogy az épületben nem tartózkodik már ott a megyei pártbizottság első titkára, s nem tartózkodnak ott az MDP helyi vezetői sem.

Ezen a napon történt a *megyei pártbizottság címtáblájának italos üveggel történő levertése* is. Az ótágú csillag levételére azonban ekkor nem került sor, bár ez is szóba jött. Ezekben az akciókban – tanári segédlettel – aktív szerepet játszottak a salgótarjáni középiskolás diákok, a fiúkollégium tanulói.

*

Eközben a szomszédos fiú diákothonban is zajlottak az események.

– Igazgató Polgártárs! Igazgató Polgártárs!

A kollégium vezetője előbújt az igazgatói szobából, ahol mint napközben legtöbbször,

most is tartózkodott. Elegáns volt, mint mindig, öltözködésére ezekben a napokban ugyanúgy ügyelt, mint korábban.

– Mit akartok? És miért kiabáltok?

– Igazgató Polgártárs, mienk a hatalom!

– Nofene. Hogyhogy?

– Mienk a hatalom. Az ósbolsevik Hajdu nekünk adta.

– Az első titkár?... És ő most hol van?

– Meglépett.

– Meglépett? Hová?

– Ki tudja? Innen mindenesetre eltűnt. Talán a városból is elment.

(Hajdu József az MDP Nógrád Megyei Pártbizottságának első titkára ekkor már valóban nem tartózkodott Salgótarjánban, a szlovákiai Besztercebányára távozott.)

– És, ha szabad tudnom, mit kezdtek a rátok ruházott hatalommal? – kérdezte most már csendesebben, de még mindig eléggé bizalmatlanul az igazgató, aki nagyon hamar kapcsolt, s felfogta a nem mindennapi hír igazi tartalmát és jelentőségét. Azt, hogy ezek a középiskolás fiúk valóban a hatalom csúcsára kerültek ezekben a napokban, itt Nógrád megye székhelyén, Salgótarjánban.

– Megtartjuk. Megszervezzük. Megvédjük. – mondták egymás szavába vágva, úgy, ahogy csak ilyen fiatalon tud mondani valamit az ember.

Az igazgató végighordozta tekintetét rajtuk. Szeme megpihent a kissé zömök Édesen és a nála alig magasabb szőke, göndörhajú Ácson, és így folytatta:

– Rendben van. Tartsátok meg, szervezzétek, és védjétek a hatalmat! De a felelősségről se feledkeztek meg! Most már ti vagytok a felelősök. Feleltek mindenért, ami ebben a városban történik.

– Lesz fegyverünk, és majd gyűléseket is kell tartanunk.

– Ez mind igaz. Lesz fegyveretek, és majd gyűléseket is kell tartanotok. De azért a legfőbb kötelességetekről se feledkeztek meg!

A legfőbb kötelességek ugyanis továbbra is a tanulás lesz. Engem pedig ne "polgártársozzatok", hanem szólítsatok "igazgató úrnak", mint eddig. Sem az "elvtársozást", sem a "polgártársozást" nem szeretem – mondotta búcsúzóul az igazgató a diákoknak.

Ezt követően a fiúkollégiumban harci felszereltséggel rendezkedtek be a diákok. Fegyvereket kaptak – és szereztek – és a földszint egyik helyiségét őrszobává alakították át. Angyal ÁVH-s őrnagy már október 26-án négy géppisztolyt vitetett a fiúkollégiumba. Azokat azonban két nap múlva – nem tudni kinek a parancsára, s azt sem, hogy hová – eltávolították onnan.

(Más források szerint a fegyvereket a Salgótarjánban tartózkodó rétsági egység katonái vitték a diákotthonba. Még hozzá két páncélos tiszt a megyei tanács épületével szemben, a Rákóczi út túlsó oldalán, a piactéren lévő felvonulási épületből, amelyet akkor lőszerraktárnak használtak.)

Mivel a fegyverek eredete, s kollégiumba szállításuk módja (és részben időpontja) nem eléggé tisztázott, maradjunk a puszta tényeknél!

Ezek szerint a salgótarjáni fiú diákotthonban jelentős mennyiségű fegyver halmozódott fel október 26-át követően. Raktárnak a társalgó termét használták, amely a bejárat közelében, a földszinten volt található. Körülbelül négy-öt géppisztolyt, ugyanannyi puskát, három-négy láda kézigránátot tároltak a

helyiségben, sőt még egy golyószórót is a hozzávaló, szükséges töltevényekkel.

November 4-én reggel Ács István a megyei kiegészítő parancsnokság épületéből társaival katonai egyenruhákat hozott, amelyek nyomban felkeltették a diákok érdeklődését. Azonnal szétosztották a több mint húsz darab katonaruhát, s nevetgélve próbálgatták, hogy jó-e rájuk? Végül tizenöt tanuló egyenruhába öltözött. Ők komolyan készültek a harcra.

Már egyenruhában feszítettek, mikor a kollégium igazgatója, aki az akcióról mit sem tudott, közéjük toppant.

– Mi történik itt? Mi ez az egész? – rivallt rájuk.

Néma csend. Senki nem válaszolt.

– Ti nem tudjátok, mi történt?

– Nem.

– Nem tudjátok, hogy az oroszok megtámadtak minket? Hogy Budapesten harcok folynak? Az oroszok nemsokára itt lesznek, ti pedig egyenruhában paradéztkot?

– Megtámadtak? Az nem lehet.

– De lehet. Lehet, mert van. Azonnal vetkőzni! Le az egyenruhával! Egyenlőre az irodába tegyétek, aztán vigyétek el valahová!

A fiúk szó nélkül engedelmessé váltak. Hang nélkül öltöztek át civilbe. Csend volt az épületben, csak az eső kopogott az ablakpárkányokon.

Az egyenruhákat két nap múlva, november 6-án szállították el. Éppen az orosz csapatok megérkezése előtt.

Szokács László

Lehetetlen, hogy mindig ők győzzenek... (színházművészeti arcképvázlat)

Paál István Jászai díjas rendező 1942. június 13-án született Szegeden. A József Attila tudományegyetem bölcsészkarán 1965-ben magyar nyelv és irodalom szakon szerzett diplomát. Vezetésével érte el az 1970-es évek elején országos és Európa hírű sikereit a Szegedi Egyetemi színpad. Dolgozott és rendezett Szegeden, Kaposvárott, Budapesten, Pécsen és Szolnokon. A veszprémi Petőfi Színház rendezője. Színházról, a művészet és politika kapcsolatáról, aktuális színházpolitikai kérdésekről Paál Istvánnal Veszprémben beszélgettünk.

– *Hogyan kezdődött kapcsolatod a színházzal?*

– Már középiskolás koromban mindennél jobban érdekelt a színház, rendező akartam lenni. Amikor nagyon nagy nehézségek árán bekerültem az egyetemre, úgy gondoltam, az egyik szakot, a történelmet "leteszem", hogy az így felszabaduló időben esztétikával, filozófiával, művészettörténettel tudjak intenzíven foglalkozni. Olyan tárgyakkal, amelyek egy színházi művész számára fontosak. Sikeredt is egyszakosodnom és Szauder József professzor úr tanítványaként diplomát szerezniem.

– *Említetted, hogy nehezen kerültél az egyetemre. Miért?*

– Mert 1956-ban elsős gimnazista voltam és természetesen én is, mint Szeged összes középiskolása és egyetemistája, ott voltam az utcán, mert mi valóban az új márciusi fiataloknak hittük magunkat. Ez a "múltam" sokaknak szemet szúrt. Hozzá kell tennem, minden álszerénység nélkül, hogy az általános és a középiskolában is jó tanuló voltam, később az egyetemen népköztársasági ösztöndíjas. Nem

azért kerültem tehát nehezen az egyetemre, mert hülye voltam, vagy a megfelelő pontszámot nem tudtam megszerezni, hanem mert apámat és engem is az "ellenforradalmár"-nak nevezett skatulyába vagy fiókba helyeztek el. *Benke Valéria* miniszterasszony rugalmasságának, emberi hozzáállásának köszönhetem, aki ügyemet kivizsgáltatta és pótfelvételivel 1960-ban elkezdhettem tanulmányaimat.

– *Kanyarodjunk vissza a színházhoz!*

– Már az egyetemi évek alatt, másodéves bölcsész koromban összeszedtem minden baktorságot – mert bevallom önbizalomhiánnyal küszködtem – és jelentkeztem az egyetemi színpadhoz, amely akkor már működött és egy negyedéves bölcsészhallgató, a rendkívül értelmes és agilis *Danis György* volt a rendezője, vezetője. Mellette lettem rendezőasszisztens és harmadéves koromban szavazta meg az együttes, hogy első önálló munkámat elvégezhettem. Ennek *Forrongó* irodalom volt a címe. Mai fogalmaink szerint ez egy szerkesztett irodalmi színpadi műsor volt. Költészet, líra, próza. Ionescu Orrszarujának

harmadik felvonását is előadtuk. Elég tűrhetően sikerült, s ettől kezdve az együttes teljes jogú tagja lettem.

– A *“kőszínház” felé nem kacsintgattál?*

– Amint a bölcsészkart befejeztem, azonnal jelentkeztem, hogy bármiféle minőségben – esetleg segéddramaturg, segédrendező, még akár mint ügyelő is – ott legyek a színháznál, a színpad világánál. Az európai színvonalú, nagyszerű muzsikusk Vaszy Viktor, az Állami Operaház mellett, azzal szinte egyenrangú zeneti színházat hozott létre Szegeden és hajlandó is lett volna alkalmazni, de hogy ki vagy kik – ezt a mai napig nem tudom –, “megfúrtak”. Tény: az első és nagyon kedvező beszélgetésünk után sajnálattal közölték velem, hogy státusz hiányában nincs mód arra, hogy bármilyen minőségben alkalmazzanak, hogy a társulat tagja legyek.

– *Elkeseredtél? Mit tettél ezután?*

– Nem voltam letörve, mert ott volt azért a Szegedi Egyetemi Színpad, ami végülis nekem a tanulóéveimet jelentette. Egy sereg értelmese, kitűnő fiatal, az egyetem, ahol a színjátszásnak *Szent-Györgyi Albert* rektorsága óta létező hagyományai voltak. Úgy gondoltam, ha másért nem, ezt azért mindenképpen érdemes csinálnom és elmentem két évre főállású népművelőnek Szegeden egy művelődési központba. Másodállásban, szerződéssel az egyetemen, mint a színpad vezetője dolgoztam. Teltek múltak az évek és éreztem, baj van, mert nyugdíjas koromig nem rajzolgathatom a kertbarátok körének plakátjait az irodában, nem szervezhetem a szabás-varrás tanfolyamot. S ha már Szegeden nem engedtek be a színház falai közé, hát elkezdtem tapogatózni, hogy hol, merre találok ösvényt.

Volt egy fiatal tehetséges rendezője a szegedi színháznak, ma is a pályán van, *Sándor János*nak hívják. Azóta kétszer is a szegedi Nemzeti Színház főrendezője volt. Ő akkoriban átszerződött a kaposvári Csiky Gergely Színházhoz. Ez a színház nem tévesztendő

össze azzal a nagyszerű társulattal, akikkel *Zsámbéki Gábor* és *Komor István* dolgozott együtt. Ez akkoriban az ország egyik legrosszabb színháza volt, *Sándor János* minden igyekezete ellenére.

– *Sándor János volt tehát az “ösvény”, hívott, mentél.*

– Mentem, ő volt az egyetlen kvalitásos ember, mert valami hihetetlen színvonalatlan körülmények közé kerültem. Gondold el: egykori AVH-s tiszt volt az igazgató-főrendező. Elvégezte, mint sokan mások, a főiskolán azt a hároméves “tanfolyamot” – mert másnak nem tudom nevezni – amit sokan mások végeztek, mert 1956 után sok vezető színházi ember került börtönbe, disszidált vagy szilenciumot kapott, s a színházakhoz megbízható káderek kelletek. A mi emberünk határozta meg a színház arculatát és szegény *Sándor János* hiába küszködött, az egy iszapbirkózás volt. De nagyon sokat tanultam itt! Sűgónak alkalmaztak. Képzeld el, hogy Shakespeare *Macbeth*jétől kezdve az Isten véled édes *Piroskám* című zenés színpadgyalázásig nyolc darabot sűgtam le és én voltam az egyetlen bölcsészdiplomás sűgő egész Magyarországon. Hogy kapjak egy kis pénzt – mert 1500 forint volt a havi gázsím –, néhány mondatos epizód szerepeket is eljászottam felléptidíjasként. *Sándor János* rendezéseiben maga mellé vett asszisztensnek. Nagyon lelkes voltam, szerkesztettem ingyen, barátságból a színház előadásainak műsorfüzetét, melyért – mint később megtudtam – a színház párttitkára, egyben művészeti titkára – vágta zsebre alkalmanként az ezer forintot. Mikor megjelent egy-egy szám, velem mindig kezetrázott és gratulált: jó a szerkesztés, remek bölcsész-munka! Egy évig voltam Kaposvárott.

– *Mi következett Somogyország után?*

– Jelentős dátuma életemnek 1968! Ebben az évben indult rendezői szak a főiskolán. Úgy gondoltam, van bölcsészdiplomám, értek a színházesztétikához, tudom a művészet- tör-

ténetet, meg egy kis filozófiatörténetet is, a színház világából is ragadt rám valami, hiszen öt éven át vezettem az ország egyik legjobb amatőr együttesét Szegeden. Vettem hát a batorságot és jelentkeztem a főiskolára.

Marton Endre felvételiztetett és egy ötperces tréfás testgyakorlat alapján megállapította: nincsen semmiféle közöm, tehetségem vagy affinitásom a színházhoz. És tényleg öt percig tartott ez a kis vizsga, este felolvasták a továbbkerülő névét – ez a legelső szűrővizsga volt – és én nem szerepeltem közöttük. Mindez nem győzött meg arról, hogy a színházhoz nem értek. Inkább arról, hogy ez egy hihetetlen aljas, cinikus, szakszerűtlen felvételi volt. Megesküdtem magamban, hogy akkor is színházrendező leszek belőlem, főiskola nélkül, saját erőből, létező vagy nem létező tehetségem alapján, ha megüti a guta *Marton Endrét* vagy bárkit. Baráti segítséggel vissza tudtam menni Szegedre ügyelőnek.

– *Meddig maradtál Szegeden a színháznál?*

– Két éven keresztül 1969-től ügyelő, majd három évig rendezőasszisztens voltam. Megkérdeztem *Giricz Máttyást*, a frissen kinevezett színházigazgatót, van-e valamiféle reményem arra, hogy akármiféle bővítet, egy monodrámát, vagy egy szerkesztett műsort csinálhatok. Azt mondta: erre még nagyon sokat kell várnunk, nincs esélyem, mert mások régebben vannak a pályán, képzetesebbek mint én. Neki is megvannak a maga emberei, akiket Debrecenből hozott és az egyik már rendezte a *János* vitét, én pedig *Lendvai Ferenc* alatt mindössze *Pinter Etellifit-jét* *Végyvári Tamással* és *Kovács Jánossal*. Krisztusi korban voltam, 33 éves, ezt el is mondtam *Giricznek* és azt is, hogy tovább nem hazárdírozhatok az életemmel és elkértem a munkakönyvem. Majdnem megsértődött: miért, maga nagyszerű rendezőasszisztens, nyugodtan maradhat, 200 forinttal felemeljük a fizetését. Mondtam, amire gondoltam: számomra nem életcéll hosszú távon asszisztenskedni, nem kívánom

tovább az életem erre pocsékolni, mert a legtréhányabb, legdilettánsabb rendezőktől kezdve olyan profik mellett is dolgozhattam, mint *Székely Gábor*, s úgy éreztem, már tudok annyit, hogy nincs értelme 50 éves koromig csak a kávé hordanom.

Maradtam tehát Szegeden, mert az egyetemnek volt egy nagyon klassz húzása: amikor megtudták, hogy munka nélkül vagyok, azonnal behívtak a JATE rektori hivatala mellett működő kulturális titkárságra. Ebben az egyetemi színpados *Ambrus György* segített; a titkárságon dolgozott és szólt a rektorhelyettesnek. A kulturális titkárság főállásban, művészeti előadóként alkalmazott és legfontosabb feladatának az Egyetemi Színpad művészeti vezetését jelölték meg. Ekkor már 34 éves voltam és megkaptam életem csúcsgázsiját, 2300 forintot. Bizony rendeztem már egy-két darabot, külföldi fesztiválokra jártunk, sikerek voltak mögöttünk, s az országos egyetemi fesztiválokon mindig mi hoztuk haza az összes díjat. A rendezés, a legjobb előadás, a női és férfi alakítások díjait is.

– *És ekkor következett az egyetemi színpad aranykorszaka...*

– Így igaz. Csúcskorszak volt, aranykorszak, mint a fociiban. Otthon voltam Szegeden és teljes energiámat, amit a hivatásos színház visszaszorított, visszapréselt belém, a munkának szentelhettem. Ehhez két tucat nagyszerű fiú és lány is kellett. A munka, a sikersorozat az 1970-es évek elejétől 1974-ig tartott. Kezdődött *Déry Tibor* Óriáscsecsemőjének előadásával egészen *Sarkadi Imre* Kőműves Kelemenjének bemutatásáig. Ez olyan négy év volt, amit – bármilyen hihetetlen – a mai napig életem legboldogabb időszakának tartok.

– *Igenám, csak ezek voltak azok az évek, amikor Pesten március 15-e alkalmából egyetemistákat reflexből megverték, bevittek.*

– Szegeden ilyen durva, aljas atrocitások nem történtek, de az én embereim közül is bevittek a rendőrségre kihallgatásra

egyetemistákat. Eközben a Petőfi rock-kal, amellyel minden létező díjat "lenyertünk", bejártuk fél Európát. Voltunk Lengyelországban, Olaszországban, Jugoszláviában és Ausztriában is. Miközben mi a képernyőn Petőfi Sándor és Március 15-e emlékére tettünk valamit, amikor Szegeden leszálltunk a vonatról, civil- és egyenruhás rendőrök vártak bennünket. Ez azután történt, miután a Klauzál térre, a Kossuth szobor elé a KISZ bizottság szervezett egy rövid ünnepséget, ami valami skizofrén módon az Internacionáléval kezdődött. Néhányan a színpad tagjai közül ott voltak, elmentek teljesen spontán módon. Tele volt a Kárász utca, a Klauzál tér egyetemistákkal és gimnazistákkal ugyanúgy, mint 56-ban. Begyűjtöttek néhány embert, nagyon nehezen megúszták, megúsztuk, mert hála a jóistennek volt egy tudományos rektorhelyettes dr. Serfőző, aki velünk együtt ott volt és igazolta, hogy semmiféle atrocitást nem kezdeményeztek a fiatalok, egyszerűen csak ünnepelni szerettek volna.

Ezt követően elindult ellenünk mindenféle szinten egy olyan vizsgálatosorozat, amit igenis csak a koncepciós perekhez lehetett hasonlítani. Ezt úgy értsd, hogy a magán-életünktől kezdve addig, hogy Ambrus Gyuri és én elsikkasztottuk-e az egyetem pénzét, mindent vizsgáltak. És hogy tudatosan, ellenforradalmárként lázító akcióra készülünk. Mert közben a KISZ bizottság emberei saját telefonjukat lehallgatva megtudták, hogy a "vörös grófnéval", *Andrássy Katinkával Károlyi Mihály özvegyével* közvetítőn keresztül beszélek, egy március 21-i ünnepélyről, amelyre szeretett volna férje levelezéséből történelmi dokumentumokat nekem ideadni. Másfél éven keresztül mindent megtettek a vallatótisztek – akik alattam végzett bölcsész-hallgatók voltak –, hogy mindezeket a badarságokat bizonyítsák. Igaz, nem nekünk kellett bemenni, ők jöttek ki a KISZ bizottságra, a rektori hivatalba és hol egy, hol három nyo-

mozó tett fel keresztkérdéseket. Ez másfél éven át tartott! A dolog summája, amit egy volt évfolyamtársam, *Sebe János* fogalmazott meg, akivel egy tanulmányi csoportba jártam, a következő volt: most, amikor az ideológiai harc élesedik, s mi, akik egy vidéki nagy egyetem tagjai vagyunk – az egyetemi színpadosok közül mindenki nappali tagozatos volt – olyanfajta politikai és filozófiai eszméket terjesztünk, amely az ellenség malmára hajtja a vizet. Gyengítjük a hatalmat, a szilárd politikai szembenállást mindazzal, ami ránk nyugat felől tör. És ha ez nem is ellenforradalmi cselekmény, de a titkos szervezkedésnek egy olyan fajtája, amely politikai és jogi értelemben is minősíthető! *Izgatás!*

Másfél év után, szerencsére az egyetem pártbizottságán de a KISZ bizottságon is volt néhány valóban értelmes és becsületes ember, nekik volt köszönhető, hogy az összes létező vizsgálat pozitív eredménnyel zárult: semmi nem vagyunk felelősségre vonhatók, semmi olyat nem tettünk, ami a rendszert erkölcsileg anyagilag, politikailag, filozófiailag támadja.

És azon a napon, amikor ezt leírták, beementem a rektori hivatalba és életemben már nem tudom hányadszor, elkértem a munkakönyvemet. Két hét múlva így tett Ambrus Gyuri és egy hónap múlva az egyetemi klub igazgatója, *Kerekes László*. Akkor azt mondtuk: ezek után soha többet! Pedig mindenféle funkciókat ajánlottak. Eközben egy szemeszteren keresztül színház- és filmesztétikát tanítottam a bölcsészkaron az ötödéveseknek. És volt egy speciál-kollégiumom – fogod értékelni – amelyre 80-100-an eljöttek, nem fértek a teremben. Eljöttem Szegedről is.

– *Újra kézbevetted a vándorbotot. Hová vezetett utad?*

– A feleségemhez Pestre. Addig is hívott, de mindig mondtam: nekem Szegeden van dolgom, feladatam. Albérletek, kölcsönlakások, megalázó helyzetek következtek.

Közben *Ruszt József* kétszer meghívott, s mint vendégrendező, rendeztem a jónévű Universitas együttesnél a Budapesti Egyetemi Színpadon. Mint A-kategóriás amatőr rendező, 1400 forintot kaptam. Ennek is örültem...

Az egyik napon *Sík Ferenc*, a pécsi színház főrendezője telefonált. Elmondta, tudja, hogy lengyel szimpatizáns vagyok, rengeteget jártam Lengyelországban, hiszek Grotowszkiban. Lengyel darabot, *Janusz Krasiński* Ha megjönnek a fivéreim című munkáját kellene rendeznem, amit egy végzős főiskolás vizsgadarabként nem akar színpadra vinni, mert fél a bukástól. Akkor miért ajánlod föl nekem – kérdeztem Síkot. Mert neked semmi veszíteni való nincs – mondta. – Ma péntek van – folytatta –, föladom a darabot expressz, szombaton megkapod, elolvasod és hétfőre várunk. – Ez három nap, hogy készülök fel? Elolvasod és megrendezed. Vagy profi vagy, vagy nem? Ekkor döböntem rá, mit jelent ez a szó Magyarországon: profinak lenni. Úgy tettem, ahogy Sík kérte. A darab az alapszituációt tekintve hasonló történelmi és morális helyzetről szól, mint Vajda filmje, a Hamu és gyémánt. Amikor elkezdődtek a próbák, három hétig egyetlen használható instrukciót nem tudtam adni a színészeknek, legfeljebb annyit, hogy ne ütközzenek össze a színpadon. Egy próbán aztán előrejött *Pásztor Erzsike*, az Isten áldja meg, mert nagyszerű színésznőnek tartom, lenézett a sötét nézőtérre és azt mondta: – Pista, itt van? Ott ültem hátul, egyedül: – Itt vagyok! – Mert csak azt szeretném mondani – folytatta Erzsike – a többiek nevében is, hogy mi csináltunk már úgy előadást, hogy egyetlen instrukciót nem adott senki és hát azért mindig összejött a darab. Most szeretnénk tudni, mert tíz nap múlva premier, hogy kapunk-e instrukciót vagy csináljuk végig és maga ott ül a sötétben. Azt mondtam, becsület szavamra fogok instrukciót adni, ígérem, csak még egy kis időt kérek, mert senkit nem ismerek szemé-

lyesen és ez az első hivatásos rendezésem. Eltelt néhány nap, megérkeztem Pestről és ahogy elkezdődött a próba, előre mentem az első sorba: – Hölgyeim és Uraim, most megrendezem a darabot! – Nocsak – mondták. És tíz nap alatt úgy összeállt a darab, hogy azonnal szerződötési ajánlatot kaptam a Pécsi Nemzeti Színházról.

Két évig maradtam Pécsen, s ebből az időszakból legszívesebben és a mai napig is legjobb profi színházi munkámnak tartom Camus Caligulájának magyarországi ősbemutatóját. A következő évben Jarry Übü királyának bemutatóját rendeztem. Ezek a darabok a magyar színházakból ki voltak tiltva, mint gyanús, egzisztencialista művek, amelyek megzavarják tudatunkat... Az örült császár, meg a halál... meg a szabad választás...

Hogy eljöttem Pécsről, ennek oka nem az volt, hogy rossz feladatokat kaptam, hanem a színház igazgatója. Nem akarok rosszat mondani róla, mert már nem él. A Szovjetunióban végezte a rendező-szakot és olyanféle autokratikus módszerekkel vezette a színházat, amelyek számomra elviselhetetlenek voltak. A lehető legjobb pillanatban kaptam táviratot Szolnokról, *Székely Gábortól*. Szegecen egyszer asszisztense voltam, és pécsi munkáim közül is egyet vagy kettőt látott. Táviratozott, mert másorra tűzték Bulgakov Áltszentek öszeesküvése című darabját és nincs rendezőjük. Vállalnám-e vendégként? Azonnal igent mondtam, hiszen Moliere és XIV. Lajos konfliktusáról van szó, a mindenkori hatalom és az annak kiszolgáltatót művész viszonyáról. Amikor Székely Gábor meghívott, még nem gondoltam, hogy nyolc évig maradok a városban.

– *Nem túlzás: ebben az időben Szolnokra figyelt az ország, a színházat szerető közönség. Felsorolnál néhány szakmailag is figyelemre méltó előadást?*

– Talán ott kezdeném, hogy *Kerényi Imrével* kitaláljuk és megnyitottuk a Szoba Színházat, amely *Samuel Becket* A játszma vége

című darabjával nyitott. Rendeztem Pinter Születésnapját, és még Kerényi "idejében" életem egyik legfontosabb előadását, Mrozek Tangóját, amelyet addig a kultúrpolitika a legkeményebb módon, mind az amatőr, mind a profi színházakban betiltott. Rendeztem Dürrenmattól Az öreg hölgy látogatását *Temessy Hédi* vendégművésznővel a főszerepben. A darabban Salgótarjánban is szerepeltünk és jól emlékszem, igen hálás volt a tarjáni közönség. Erről a kiváló Temessy-alakításról érdemtelenül elfeledkezett a szakma. Én ennek a művésznőnek nagyon sokat köszönhetek, a mai napig példaképem. A nagyszínházban vittem színpadra Albee Nem félünk a farkastól című művét. Amikor kineveztek a szolnoki színház főrendezőjének, kicsit mottóként, kicsit programadó előadásként régi terveim közül színre vittem Az Ember tragédiáját, a Hamletet és Csuhov Ványa bácsiját. Mindezek az előadások azért voltak fontosak számunkra, mert valamiféle áttételen keresztül meg tudtuk fogalmazni azt a fajta szellemi nyomort, terrort vagy elnyomatást, amiben éltünk. Igen, ma már könnyű azt mondani, hogy ezek "áthallásos" előadások voltak. Ezt az esztétikai kifejezést én ezekben az években hallottam először.

– Ezeket az "áthallásos" darabokat, rendezéseket nemcsak a közönség, az irányított kultúrpolitika vezetői is "vették"?

– Egyetlen taktikánk volt, amikor eljött a műsorterv elkészítésének ideje, beadtunk egy sereg olyan darabot, amelyekről tudni lehetett, hogy közülük egyet-kettőt, akár hármat is a hatalom embere ki fog húzni. Ez azon múltott, hogy az illető hivatalnoknak, aki ott ült a tanácsban vagy a pártbizottság agitprop osztályán, milyen vastag bőr van a képén, vagy mennyire intelligens. Minden darabot nem húzhattak ki, ezért mindig sikerült néhány olyan művet átmenteni a műsortervbe, amit be akartunk mutatni. Ez mindég egy kicsit győzelemnek számított.

Nekem akkoriban volt egy hasonlatom. Az, hogy van két tenyér. Az egyik tenyéren mászom én, mint egy hangya és figyelik, hogy merre haladok. A másik tenyér az én tenyerem, amelyen azt figyelem, hogy a hatalom merre mászik. Ezek nagy sakkpartik voltak. Ki kellett mindig találni, hány lépéssel gondolkodhatsz előre úgy, hogy ha lehet ne szükségszerűen és ne mindig te légy a vesztes. Mert az rendkívül megalázó! Nálad értéktelebb emberektől vereséget szenvedni újra meg újra. Ez önbecsülésedet, a szakmádba, a munkádba, a feleségedbe, a gyerekedbe, a házádba vetett hitet szerte roncsolja... Nem lehetett, hogy mindig ők győzzenek. Nem voltunk forradalmárok, de ránk volt bízva a színházak egy része.

– Az egyik *Becket-rendezésed országos botrányt kavart. Mi történt?*

– A játszma vége című darabról volt szó, egy totális halál-vízióról. Arról, hogy egy képzelt "atomtámadás" után hogy van összefarva egy tolókcsohoz kötött vak és az az ember, aki túlélte a szörnyűséget és csak azért él még, mert a tolókcsohoz láncolt vak embertől van annak a szekrénynek a kulcsa, amelyben a maradék élelmet tárolták. Becket nem vidám író. Ő volt a legelső, aki figyelmeztetett bennünket: álljatok meg emberek, mert ez vár rátok. Kitűnő színészek játszottak *Huszár László* és *Jeney István*. Egy ilyen előadás után nem lehet felállni a tolókcsoból, levenni a szemüveget és meghajolni. A nézők a díszleten keresztül, az utolsó képbe merevedett színészek mellett egy rájuk váró rettenetes panoptikumban hagyták el a nézőteret. És nem tapsoltak! Ugyanis épeszű ember nem tapsol annak, hogy elpusztul az apja, az anyja, a gyereke, hogy elpusztul az emberiség. Büszke voltam a szolnokiakra, hogy megértették a darab lényegét.

Akkoriban még volt filmhíradó. Lejötték a híradósok, forgattak, s megkérdezték nem zavar-e engem, hogy nem tapsolnak a nézők.

Nem – mondtam, sőt büszke vagyok, hogy megértették az előadás üzenetét. Az ember saját megásott sírgödre szélén nem tapsol, hanem belegondol, hogy mi történhet még. Ezt nagyon becsületesen akkor is és most is így gondoltam.

Eltelt pár hét és a pártkongresszust megelőző nagybudapesti pártaktíván szólásra emelkedett egy nagyon híres, a szövetséget és a főiskolát is irányító ember, *Kazimír Károly*, aki látta a filmhíradót és engem a plénum előtt potenciálisan följelentett. Mondandójának lényege az volt, hogy van vidéken egy fiatal rendezőkolléga, aki annak örül, hogy a nézők nem tapsolnak, ahelyett hogy annak örülne, hogy a nézők felszabadultak, vidámak, érzik, hogy jól élünk és bár vannak problémáink... stb.

Néztem a Hét című műsorban az adást, nem vagyok gyáva ember, de biztos voltam benne, hogy végem van. A pályáról el fognak tiltani. Néztem *Kádár Jánost*, ahogy ott ül és Kazimírt, ahogy mindezt mondta, mondta. A nevemet nem említette ugyan, de mindenki tudta, hogy kiről van szó. És egyszer csak Kádár egy lassú mozdulattal eltakarta arcát... Egy szolgálati lakásban laktam, szétnéztem, hogy mennyi holmim van, mit tudok becsomagolni.

– És három hét múlva jött az értesítés, hogy Jászai díjat kaptál s kineveztek főrendezőnek.

– A dolgok tragikomédiája, hogy a Jászai díjat két hét múlva kaptam meg és három hét múlva, miután saját szándékából Kerényi Imre távozott Szolnokról, helyére kineveztek főrendezőnek. A díj átadásakor odajött hozzám a Kb egyik kulturális ügyekkel foglalkozó megbízottja – hirtelen nem jut eszembe a neve. – Gratulálok Paál elvtárs – mondta miután koccintottunk. Nekünk olyan pártönkívek, mint ön, akik jól végzik munkájukat, szükségünk van. Látta két héttel ezelőtt a tv-ben a pártaktíva összefoglalóját? Mit gondol Kádár

elvtárs miért ráncolta össze homlokát és miért símította el? Valamit dadogtam, hogy nem tudom megmondani, mire folytatta: – Kádár elvtárs ezzel azt jelezte, hogy jön ide, erre a plénumra egy ilyen partikuláris területet érintő, majdhogynem személyeskedő kérdés. Hogy egy vidéki rendező örül, vagy nem, hogy tapsolnak-e vagy nem, ez a téma nem ide tartozik. Úgy hogy Kádár elvtárs rosszalását fejezte ki Kazimír elvtárs mondandójával kapcsolatban. A nagyaktívára sokkal fontosabb témák tartoznak, ön pedig menjen vissza Szolnokra és dolgozzon jól. A viszontlátásra!

– *A Becket-ügy szerencsésen zárult, de többször említetted nekem azokat az "összejöveteleket", amelyekre behívtak benneteket a kulturális minisztériumba "eligazításra".*

– Ez már szerintem ennek a kultúrpolitikának egyfajta paranoiája volt. Évente kétszer a magyar színházak vezetőit, főrendezőit és az ügynevezett fenntartó szervek illetékeseit összehívták és olykor a lehető legordinárébb módon letolták, felelősségre vonták, megfenyegették. És közölték, hogy mit lehet tenni és mit nem. Most csak hadd magamról beszéljek és néhány olyan emberről, akiket nagyon tisztelek.

Szinte névsorolvasásszerűen ment: Ascher itt van, Szikora itt van, Paál itt van? Felnyújtottuk a kezünket. – Nahát, amit ott maga Szikora Győrben csinált, azt nem! – mondta *Tóth Dezső*. És Szikora valóban ott Győrben nem. Aztán eldöntötték és Szikora egyik napról a másikra a levegőben találta magát, hogy repült valahonnan valahová...

Tudtam, hogy sorra kerülök, mert 1980-ban Szolnokon Az ember tragédiáját ellenforradalmár előadásnak minősítették. Miután köztudott volt, hogy lengyel szimpatizáns vagyok, rámfogták, hogy a Solidarnost eszmérendszerére építettem a darabot, ami merő hazugság volt. Madáh darabja volt az első dráma, amit már nyolcévesen elolvastam, s aztán

évente mindig. Vizsgálat is indult Szolnokon, be akarták tiltani, le akarták venni a darabot, de ekkor is volt egy nagyon becsületes és nagyszerű ember, a megyei első titkár, *Andri-kó Miklós* – később minisztériumi államtitkár lett –, aki megmentette a darabot. Kiállt mellettünk (kétszer is megnézte) kijelentve semmiféle ellenforradalmi, semmiféle lengyel-ügy nincs a rendezésben, Erre Tóth Dezsőék azt mondták: akkor sajtószilencium! Fél éven át nem jelenhetett meg semmi Madách művéről. Jöttek az újságírók, a szakma legjobbjai, nézték az előadást és nem írhattak egy sort sem. Eltelt fél év és egyszer csak megjelent a Népszabadságban egy nem túl durva hangú, de elég kemény írás, ami "betartott". A *Mozgó Világ* mellém állt, dicsért.

Tóth Dezső felemelte hangját: Paál István itt van? Mint az iskolában jelentkeztem. – Igen, itt vagyok. – Hát akkor magának a következőket mondom: Olvasta a *Mozgó Világban* a kritikát? – Igen, olvastam miniszterhelyettes úr. – És mi a véleménye? – Normális írás – válaszoltam. – Nem ezt kérdeztem. Ha ön egyetért azzal, amit Az ember tragédiájáról írnak, arról a darabról, aminek kihúzta az utolsó mondatát, hogy ember küzdj és bízva bízzál – és ugye tudjuk elvtársak, hogy ez nem véletlenül a *Mozgó Világban* jelenik meg – akkor nem tudom, hogy mit gondoljak ön-ről. Ha viszont nem ért egyet, miért nem tiltakozik a sajtó legnagyobb nyilvánossága előt ez ellen a cikk ellen, ami az ön rendezését jónak tartja?

Erre a tudathasadásos mondatra csak annyit feleltem: – Miniszterhelyettes úr, a Népszabadságban az általam rendezett Tragédiáról írt cikket sem én diktáltam.

– *A hatalom diktált, de pénzt adott és akárhogy nézzük remek előadások is születtek. Most a lovak közé dobták a gyepelt. Csinaljátok, tartsátok el magatokat. Hogyan látod?*

– A pártállam egyetlen jó vonása volt a

színhzpolitikát tekintve, hogy igenis biztosította a színházak működési feltételeit. Napról napra, hónapról hónapra, évről évről. Ezért cserébe megalázott embereket, tönkretett vagy külföldre kényszerített színészeket, rendezőket és követelte, használta a három T-t, a tiltást, túrést, támogatást.

Valóban, azt hiszem ma bármit be lehet mutatni. Nem érzem ugyanakkor azt a fajta *felelősséget*, amit egy Európa ház felé törekvő vezetésnek tanúsítania minimális és kutyakötelessége lenne, egy olyan intézmény iránt, amely valóban élő kapcsolatot teremt ember és ember közt, amely igenis élő szinten használja azt a nyelvet, amiért Szlovákiában vagy Erdélyben harcolni és megalázkodni kell, olyan intézmény iránt, amely legfontosabb hazai és nem hazai, hanem Európát tekintő gondolatainknak naprakész megfogalmazója lehet, és eziránt mély elkötelezettséget tanúsítana.

– *Nagyon sok támadó kritika is éri ugyanakkor a mai magyar színházművészetet, hogy belterjes, hogy nincs igazán színészképzés, hogy egyesek kisajátították a szakmát.*

– Én azt hiszem, és nem akarok senkit megsérteni, a főiskola és néhány fontos szervezet, akár a szövetség, akár a színházi dolgozók szakszervezete, vezető budapesti színházak, egy-két fontos vidéki színház egy viszonylag kisszámú klán kezébe került annak idején. Nem volna ildomos, hogy én most neveket említsek, mert közülük néhányan már nem élnek, néhányan viszont itt vannak, ez tagadhatatlan. Nem vitatható, hogy ezek között az emberek között valóban kiváló színházi szakemberek voltak, csakhogy az egész magyar színházi életet hűbéri birtokuknak tekintették. Ez azért volt óriási hiba, mert az ő esztétikai, filozófiai és politikai meggyőződésük nyomta rá alapvetően a bélyegét az egész magyar színházi életre, ezen belül például a színészképzésre is. Sokkal több és jobb tanár van Magyarországon, mint azt hinnénk, csak

ezeket az embereket szakmai féltékenységből különböző ürügyekkel nem tartották alkalmasnak, hogy a fiatalabb generációt tanítsák és nem is engedték közelükbe.

– *Szegedről indultunk az Egyetemi Színpadról, ahol kezdél. Az amatőr színpadok versenyének zsűrijében is sokszor jelentvőtál. Ez a mozgalom napjainkra elsorvadt, kiszivelt...*

– A hetvenes évek elején mi tökéletesen ellenőrizhetetlenek voltunk. Ugyanezekben az években létrejött az a rockzene, amit a mai napig elzékenyülve hallgatunk. Illésék, az Omega, a Metro, és létrejött némi késéssel a táncház mozgalom. Igenám, csak hogy a rockzene akármilyen – *Bródy Jánost* én nagyon kedvelem, egyszer találkoztam vele, akkoriban Petőfi Sándornak hitte magát – de tény, hogy néhány bújtatott mondatban azért ott volt egy passzív ellenállás szintjén megfogalmazott dolog, amit “vettek” a gyerekek. A másik a táncház. Abba még kevésbé lehetett belekötni, betiltani, hogy táncolják a tájegységek táncait, melyek egy része történetesen Erdélyből való volt. Mibe lehetett belekötni? – A színházba! A színház sokkal dírektebben fogalmaz. És kiderült, hogy mégis mi vagyuk a legellenőrizhetetlenebbek. Ennek következtében a Népművelési Intézetrel elkezdték ellenőriztetni a dolgokat. *Debreceni Tiborral*, akivel nem vagyok haragban, nagyon sok bajom volt, és olykor hivatalból egymással szemben álltunk. Magyarán szólva: egy alulról jövő spontán módon szerveződő színházi akcióhullámot elkezdtek felülről beosztani, és azt mondták: fesztiválok, díjak, munkásszínjátszás, parasztszínjátszás, gimnazisták, egyetemisták, zsűri, azt meghívjuk, ezt kihúzzuk, azt nem szabad, ezt szabad. Lehet pályázni! Beavatkoztak és ellenőriztek, s ettől a pillanattól kezdve kezdtek a dolgok egyre rosszabbul menni. Elkezdődött a sokkolás.

Míg élek, nem fogom elfelejteni, a Petőfi rockot, amivel megnyertünk minden díjat,

majd a Fővárosi Művelődési Központban is bemutattuk, ahová az ország legjobb amatőr csoportjait hívták meg, tehát amolyan szupertalálkozó volt ez. A Petőfi rockban 12 fiú és lány felolvasta a 12 pontot úgy, hogy feltartott egy papírlapot és elmondta azt a mondatot, ami rajta volt. Az előadás előtt Debreceni odajött hozzám és azt mondta: – Ez lehetetlen! Én nem akarok börtönbe kerülni, gondolom te sem, ez így nem megy! Mondom neki: – De az előadást mi eljárszuk! – Csak akkor, ha ezt a jelenetet kihagyjátok. – Jó! – mondtam – kimarad a “*Mit akar a magyar Nemzet?*” és a 12 papírlap. A gyerekek bejöttek, egy szó sem hangzott el, csak tizenketten száz meg száz üres papírlapot dobtak a levegőbe. Szegény Debreceni kishíján szívgyörcsöt kapott. Az előadás végén azt mondtam: – Nem te kérted, hogy ne hangozzon el a 12 pont?

– *Hogyan jöttél el Szolnokról és miért éppen Veszprémet választottad?*

– “Felszabadulásunk” 40. évfordulója közeledett. Nekem *Déry Tibor* az Óriáscescemó bemutatója óta atyai jóbarátom lett. Annyira barátom, hogy eddigi egyetlen volt házasságom megkötésekor tanúm volt Balatonfüreden, Böbe asszony pedig a feleségem tanúja. A *Giu a Ritzben* című könyvét nagyon fontos műnek tartottam és egy igen tehetséges drámaírónak *Márton Lászlónak* szóltam, hogy csináljon belőle egy színpadi adaptációt és mi ezt mutatjuk be az évfordulón.

Egyszer csak kezdtek behívogatni a megyei pártbizottságra. Megkérdezték, tudom-e, hogy ezt a munkát *Déry* a börtönben írta. Mondtam nekik, hogy legyetek erősek, tudom. Sőt elmondta nekem, hogy arra is büszke, hogy hagyták ott ímí. – Hogy, miként nem mondtam eddig, hogy ő volt a tanúm? – Nem kérdeztétek, különben is ez magánügy. Aztán elkezdték mondani, hogy nem fogom tudni kiosztani a szerepeket, hogy nem lesz “pénzügyi keret”. És hiába érveltem, hogy egy nagyoperett kétszer annyiba kerül.

Egyszóval, azt szeretnék volna, hogy én a társulat előtt jelentsem be, nem vagyok felkészülve a darabra, amelynek nemcsak főszereplője, de az anyagi fedezete sincs meg. Nem mondtam ki a nemet, azt mondtam. – Ne hívjatok többet, nem érdekel a dolog, írjátok le ti! Leírták! A szöveg ma is megvan, szegedi lakásomon őrzöm.

Évközben lemondtam. Január volt, különböző ajánlatokat kaptam, és ezek közül a veszprémit választottam.

Azért Veszprémet, mert itt sok jó színházi előadást láttam, s ide engem először – amire nagyon büszke vagyok – *Latinovits Zoltán* hívott. Levele ma is a legszentebb ereklyém.

Ez a társulat összetételét tekintve az ország egyik legjobb vidéki társulata. A város szép, és a város büszke arra, hogy színháza van. Büszke arra is, hogy Szent István feleségének, Gizellának az első temploma itt épült, hogy itt járt Szent Margit, és még megvan a kolostorrom is. A társulat rövid idő alatt befogadott. Az egyik oldalon a Bakony, a másik oldalon a Balaton. Kimész az utcára, szívod a jó levegőt, ha kedved van, felülsz egy buszra és megnézed a téli Balatont. A színház vezetői nem erőszakolnak rám olyan feladatot, amit nem akarok megcsinálni. A színészek szeretnek, én is szeretem őket. Negyvenkilenc éves vagyok, miért keressek mást. Nekem jó itt.

Hasznos József

Kutyaszorítóban I. (1941-1945)

I. INTELMEK

Korai gyermekségem első könyvei közé, Édesapám "Jelzési Utasítás"-a tartozott, amelynek képekkel, ábrákkal teli lapjait kedvvel forgattam és betűit silabizálgattam. Ha nem értettem a titokzatosnak tűnő jelzéseket, majd később a szavakat, Apámhoz fordultam, aki ölébe vett, s úgy avatott be a vasúti rejtelmekbe. Két másik könyvvel: a "Forgalmi Utasítás"-sal, valamint a "Szolgálati és Illetmény Szabályzat"-tal együtt, az ebédlőszekrényünk polcán, a "főhely"-en foglalt helyet, mert Édesapám nagy becsben tartotta azokat.

Ilyen előzmények után természetes volt, hogy 1934-ben, amikor az osztályfőnökünk megkérdezte a maturanduszokat, hogy milyen foglalkozást választanak, azt feleltem: "Vasutas" leszek...

Ebben a világban azonban a tervem nem volt könnyen valóra váltható. Néhány évnek kellett eltelnie, amíg felölthettem az egyenruhát. Apám ekkor már 30 évet fogyasztott el a sínek birodalmában s azzal indított útnak: "Nehéz pályát választottál, amely talpig férfit kíván. Ha nem vigyázol kellőképpen, akkor az egyik lábad a sírban, a másik a börtönben. Tartsd be a vasutas főszabályt: Baleseted ne legyen. A vasút pénze meglegyen! Aztán: a vasút sokat követel és keveset fizet, de ami jár, arra biztosan számíthatsz. Szerényen meg is élhatsz belőle."

Nagy tapasztalat birtokában egyszerűen és magvasan beszélt. Szavai erősen belém-rögződtek.

A megszabott idő előtt levizsgáztam, különféle önálló beosztásban gyakorlatot szerereztem, majd a MÁV Tisztképzőre kerültem. Ennek elvégzése után 1941-ben: "Az összes

vasúti tisztai állás betöltésére" képesítettek. Megnősültem ekkor és azt éreztem, hogy célbajutottam...

II. FOGYÓ REMÉNYEK

Néhány hónapig Zagyvapálfalván ügyködtem, ahol legfőbb tevékenységem a vonatok forgalmának, valamint a távirtda- és személpénztári feladatok ellátásán kívül, a helyi síküveggyár vasúti kiszolgálása volt.

Október hó 4.-én, már Salgótarján külső pu-on jelentkeztem *Mihálka Lajos* tanácsos, állomásfőnöknél. Lakásunk csak ugrásnyi távolságra fekszik a munkahelyemtől, amelyből Éva, a feleségem szép otthonot teremtett. A világos, napfényes szobákban jól mutatnak az új bútorok, fotelok, képek és szőnyegek.

Az állomásfőnök – *Mihálka Lajos* – őszhajú, 57 éves, nagy tekintélynek örvendő, régivágású öregúr, feleségével (*Friml Blankával*) és házvezetőnőjével a lakásunkkal szemben lévő ház emeletén laktak, s mi hamar megszerettük a kedves házaspárt.

1942 január hó 1-én, *Horthy István* elnök aláírásával én is megkaptam az előléptetést, s

lilabársony parolimra a gomb helyett most már aranycsillag került. Nem sokkal később, 1942 február 19-én a Képviselőház elnökünket, kormányzóhelyettesé választotta, az eddigi elnökhelyettest, *Imrédy Kálmán* miniszteri osztályfőnököt pedig utódjának nevezték ki.

Mihálka főnök úr, az irántam eddig is tapasztalható rokonszenvének most újabb jelét mutatta azáltal, hogy állomásfőnökhelyettesnek bízott meg. Ezzel nagy hatáskört kaptam.

Családi életünk harmonikus, s boldog örömmel vesszük tudomásul, amikor első gyermekünk jelezni kezdi létezését. Évi leányom 1942 március 13-án Pesten a Rökk Szilárd utcai Bábaképző Intézetben született. Apai túlzástól mentesen mondhatom, hogy gyönyörű, egészséges leánykánk született, s hálásan csókolom meg Éva kissé meggyötört, de a boldogságtól sugárzó, halovány arcát.

Dési Jóskát, az elődömet – saját kérésére – elhelyezték Salgótarjából, s így beköltöztünk az állomásfőnökhelyettesi lakásba. Az emeleten Mihálka főnökék és *Kepenyés István* intéző lakott, a földszinten pedig – rajtunk kívül – *Molnár István* tiszt és családja.

1942 júniusában további drasztikus élelmiszerkorlátozások léptek életbe; az eddigi 20 dekás kenyérfajadagot napi 15 dekára korlátozták, és maximálták egy sereg fontos cikk árát.

Július hó elején berakodott a salgótarjáni zászlóalj és elindult a frontra. A felszerelésük, legalábbis amiket vagonokba raktak, igen gyatra. Szekerek, lovak, könnyű kézfegyverek. Síró családtagjaik körében, komor arcú honvédek, akik nem értik, hogy miért kell nekik Oroszországba menniük. A propaganda azt hirdeti, hogy Magyarországot a Donnál kell megvédeni a bolsevizmustól.

Augusztus hó 20-án megrendítő hírt közöl a rádió, hogy Horthy István kormányzóhelyettes a keleti fronton, repülőgéppel lezuhant és hősi halált halt. Suttogják, hogy a németek tették el láb alól, mert ellenezte az or-

szág kiszipolyozását, persze biztosat senki sem tud mondani. Sokunkat megdöbbentett a tragikus hír, és őszinte részvételt gondoltunk a kormányzóhelyettes özvegyére, valamint korán árvaságra jutott kisfiára.

1942 vége és 1943 első hónapjainak harc-téri eseményeiről ijesztő hírek érkeznek. Sztálingrádnál a németek totális vereséget szenvedtek, s ahogy az várható volt, a pusztulásba magukkal rántották a Voronyezs térségében harcoló 2. magyar hadsereget is. Lassan megtudjuk, hogy a magyarokat utóvéde-harcokban golyófogónak használják, s tízezerrel hullanak el, fagynak meg, mert a német "kamerádok" a fedett helyekről kizavarják őket, sőt a honvédek járműveit is elrabolják, hogy saját irhájukat mentse. Ideje volna már véget vetni ennek a számunkra teljesen értelmetlen háborúnak.

1943 május első napjaiban felkerekedtünk és ellátogattunk Imréékhez, ahol a december 18-án született *Hasznos Miklóssal* együtt már 7 gyermek fogadott bennünket a szépen berendezett ötszobás lakásban. Sőt a Nagyvárad szomszédságában lévő Félix-fürdő közelében már kis szőlőt és víkendházat is vásároltak.

Nagyokat sétálok a szép váradi utcákon, gyönyörködöm a virágos parkokban, ódon házakban. Érdekes, hogy román beszédet még elvéve sem lehet hallani, pedig a visszatért Észak-Erdélyben mindenhol, így az Imre által igazgatott leányközépiskolában is kötelező a román nyelv oktatása, sőt érettségi vizsgát is kell tenni belőle. Ezzel szemben a román felségterületen maradt Dél-Erdély egész területén megtiltották a magyar nyelv tanítását, sőt fenyegetik és üldözik, aki nyilvános helyen magyarul szólal meg.

Apósom, aki tart. százados, szintén bevonult katonai szolgálatra, s a horvátországi Virovitica állomáson lett a magyar vasútország parancsnoka. Amíg idehaza tartózkodott, gyakran ő vitte el sétálni a másfél éves Évikét, aki az állomás kedvence volt.

A keleti fronton sorozatosan vereséget szenvedő németek egyre több élelmet és katonát követelnek, amit a Kállay kormány nem hajlandó teljesíteni. Érezhető feszültség vibrál a magyar-német viszonyban, amelynek következményeként 1944 március 19-én német csapatok nyomultak be az országba és elfoglalták Budapestet. Kállay Miklós lemondott, s helyette a németbarát *Sztójay Döme* lett a miniszterelnök. Csakhamar rendeletek jelentek meg a zsidók jogainak korlátozásáról. Elbocsátották őket mindenfajta értelmiségi és tisztviselői állásból, üzleteiket, iparengedélyüket elvették, majd kötelezték a sárga csillog viselésére.

A vidéken lakó zsidók részére kijelölt városokban, így 1944 május 20-án Balassagyarmaton is, gyűjtőtáborokat állítottak fel. Salgótarjánban 1944 május 3. és 19.-e között történt meg a zsidók gettóba telepítése.

Állomásunkon egy zsidó származású kolléga, *Brünner Árpád* főtiszt szolgált, aki számadó- és áruépítő tisztté látta el. A már nem fiatal, őszhajú férfi, feleségével, valamint 13 év körüli kisfiával a felvételi épület emeletén lakott. Megdöbbenett, amikor egy áprilisi reggelen először pillantottam meg egyenruháján a sárga csillagot. Sajnálkozó tekintetemet látva keserűen jegyezte meg:

– Szomorú és felháborító; amit velünk, ártatlan emberekkel művelnek, de sajnos ez még csak a kezdet...

Próbálom megnyugtanni és rábeszélni, hogy rejtse el a csillagot, közöttünk nyugodtan meglehet nélkül is. *Brünner* kolléga azonban hajthatatlan:

– Szégyellje magát az, aki a rendeletet hozta. Én osztozni akarok hitársaim sorsában.

Az üzletvezetőség néhány nap múlva *Brünner Árpád* főtiszt munkaviszonyát megszüntette.

Mihálka állomásfőnök, velem együtt, nagyon sajnálta a jó szakembert és igazságtalan

sorsát, de az élet nem állhat meg, s a megüresedett beosztás ellátásával – javaslatomra – *Balázs János* tisztet bízta meg.

Hosszabb szünet után ismét a frontra vezényeltek több magyar hadosztályt.

1944 május végén a főtéri rakodóra 10 fedett kocsit rendeltek katonai szállítmány részére. Naponta tartandó szolgálati ellenőrzésem során dél körül értem a Főtérré, ahol nem katonai rakodás folyt, amire számítottam, hanem szemtanúja lettem olyan eseménynek, ami azóta is élénken él bennem. A rakodóvágány mellől SS katonák tereltek a vagonokba zsidó nőket, öregeket és kisgyermekket. Szívszorító látvány a síró, zokogó asszony- és gyermekcsereg, akiket állatok módjára lökdösnek befelé a minden felszerelés nélküli kocsikba. Többen is álltunk a közelben és szótartottuk a kegyetlen bánásmódot, de az SS-ek ránk se hederítettek, s látható sietséggel igyekeztek mielőbb befejezni a piszkos munkát. Egyesek tudni vélték, hogy dolgozni viszik ezeket az embereket Németországba, de azt is beszélték, hogy koncentrációs lágerben megölik őket. Először hallottam ilyesmiről, s hihetetlennek tűnt, hogy ártatlan embereket meggyilkoljanak.

A rakodóvágányhoz nem messze lévő sorompó mellett várakozott egy zsidó munkaszolgálatosokból álló század, magyar csendőrök felügyelete alatt. Egyszer csak indulatos szóváltásra lettünk figyelmesek, amely egy csendőrfőhadnagy és az SS legények parancsnoka között folyt. Mint megtudtuk a német elégedetlen a berakott szállítmány minőségével, és a munkaszolgálatosok átadását is követeli. *Kiss (Gyula?)* csendőrfőhadnagy azonban erről hallani sem akart. Szó szót követett, végül az SS tiszt előkapta revorverét... *Kiss* főhadnagy erre elkiáltotta magát:

– Csendőrök, hozzám!

A csendőrlégénység fegyvereikkel pillanatok alatt közrekapták a németeket. Parancsnokuk megszeppent a határozott fellépéstől és

egyszeriben nagyon szótlaná vált. Kiss főhadnagy dühös tekintettel még egyszer végigmérte és csendőrei kíséretében eltávozott. A zsidó munkaszolgálatosokat ez alkalommal a magyar csendőrök mentették meg az SS karraitól.

Hihetetlennek tűnik, de így történt!

Apósomat időközben Viroviticáról Erdélybe, majd onnan a Kárpátokba, az "Árpád" erődítési vonal építési munkálataihoz vezényelték.

A közelmúlt napokban Hatvan állomás is légitámadás áldozata lett. A légiriadó után átsiettünk az állomás túlsó oldalán lévő alagúthoz, amelyen át bányavasút vezet Baglyásra, de óvóhelynek is lehet használni. Nem sok idő múlva megpillantottuk a Hatvan fölé érkező angolszász bombázókat. Félelmetes látvány volt még innen 50 kilométernyi távolságból is, amint a gépek egymásután lecsapnak, majd halálhozó terheiktől megszabadulva, ismét a magasba emelkednek, nyomukban füstfellegek emelkednek. Sok száz halottat szedett ez a légitámadás. A vasutas áldozatok között volt a Turáról ismert régi kollégám, *Szűcs János* tiszt, forgalmi szolgálattelvő is.

III. IZGALMAS NAPOK

1944 június első felében, különböző napokon, három deportáltakat szállító vonattal találkoztam Salgótarján külső pu-on. Az elsőt rendőrök őrizték, s valahol a XIV. vágányon tartózkodott. Sokan tudtak érkezéséről, s ezek csomagjaikat is átadhatták. A vonat kényeszerutasai vegyesen férfiak és nők, fiatalok és idősebbek voltak. A vagonokból kiszállhattak, s mivel WC nem volt, a közelben könynyíthettek magukon. Távolabbra az örök nem engedték őket. Egy megnyerő külsejű asszony pirulva guggol le a kerék mellé:

– Nem tehetek mást, állatot csináltak belőlünk!

A férfi, akihez szólt, zavartan fordult az ellenkező irányba, pedig azoknak kellene szé-

gyenkezniük, akik ilyen helyzetbe hozták a szerencsétlen.

Ebből a szállítmányból két fiatalember megszökött, a meddőhányó oldalán az erdőben tűntek el. Az örök csak kiabálnak, de senki sem ered utánuk.

– Úgyis hurokra kerülnek! – mondja unottan a közelemben álló fegyveres.

Néhány nap múlva a II. vágányra érkezett egy zsidószállítmány Fülek irányából. Ezt már szigorúbban őrizték és kiszállni sem engedték az embereket, pedig nagyon meleg volt és vízért könyörögtek.

– Néhány méternyire van az artézi kút! – mondom az őrség pk.-ának, aki kérésemre megengedi, hogy minden vagonból 3-4 ember vizet hordjon a társainak.

A későbbi napokban még egy transzport futott be az állomásra, amelyet szuronyos csendőrök kísértek. Egyenruhában, szolgálati karszalaggal szabadon járok a vonat mellett, s a szögcsőrrel befönt ablaknyílásokon át tekintő emberektől megtudom, hogy többségük salgótarjáni lakos. Állítólag előző nap este, Balassagyarmaton zárták őket a vagonokba, s azóta vizet sem kaptak. Valahogy segíteni kell rajtuk! A peronról néhányan megkísérlik, hogy közelükbe jussanak, de a csendőrök elzavarják őket. Éva Romhányinéától, a segédhivatal vezetőjének feleségétől tudta meg, hogy *Feuerstein Arankáék* – akiknek az üzletében mi is vásároltunk – e vonaton vannak. Idesiettek mind a ketten vízesüvegekkel és ennivalóval, mert segíteni akarnak ők is.

– Várjatok! Beszéltek az őrség parancsnokával!

Hiába érvelek azonban, a törzsőrmester hallani sem akar a vagonok kinyitásáról.

– Mi vasutasok, még az állatokat is ellátjuk ivóvízzel és ennivalóval, miért tagadja meg ezt az emberektől? – kérdezem.

Valami parancsra és előfordult szökésekre hivatkozva hajthatatlan marad. Nem akadályozza meg azonban, amikor ennek ellenére

Feuersteinéknek és másoknak, a vagonajtók nyílásain keresztül vízzel teli üvegeket és élelmet nyújtok be. Sajnáltam a szerencsétleneket, akik Arankával együtt többször ismételtgették:

– Köszönjük Hasznos úr! Köszönjük Hasznos úr!

Rettenetes az a világ, amelyben a magától értetődő aprócska humánusmot is ennyire különös dolognak tartanak.

1944 július 1-én megkaptam a főtiszti ki nevezésemet, ami 5 esztendő vasúti pályafutásomat tekintve nem is rossz előrehaladás.

A harcéri események, a németek minden fogadkozása ellenére gyászosan alakulnak. Az oroszok 1944 július 22-én Kolomeánál áttörték az 1. magyar hadsereg frontját, augusztus 23-án pedig Románia fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, ami lényegében azt jelentette, hogy szabaddá vált az út délkeleti határainkhoz. Az ország nagyon nehéz helyzetbe került, amit *Lakatos Géza* kormánya azzal akart ellensúlyozni, hogy német biztatásra, hadseregünk 1944 szeptember 5-én támadást indított Dél-Erdély ellen, de ez Arad illetve Torda térségében csakhamar elakadt. A szovjet hadsereg pedig egyre közeledik, szeptember 26-án Makót, majd október 11-ig Sarkadot, Békéscsabát, Orosházát és Szegedet foglalják el. A harcok most már magyar területen tombolnak, de sokan még azt remélik, hogy az angolszászok partra szállnak a Balkánon és a Dunántúlon át, az oroszok előtt Budapestre érkeznek.

Ellenőrizhetetlen hírek terjednek el arról, hogy a szovjet katonák egyes helyeken erőszakoskodnak a magyar lakossággal és elhurcolják őket.

Létszámunkba néhány Erdélyből idehelyezett alkalmazott is tartozik. Egyikük – *Hodosán György* málházó – elbocsátását kérte tőlem azzal, hogy haza akar menni, mert valahol Nagyváradtól északkeletre, Margita községben él a családja. Hiába figyelmezte-

tem, hogy a Tiszántúlon súlyos harcok folynak, s reménytelen hogy átjut a front vonalán, másnap mégis útnak indult. Soha sem láttam többé ezt a románul is jól beszélő egyszerű embert, akinek távozásában – megítélésem szerint – nem csak az otthona iránti vágyódás, hanem az a reális felismerés is szerepet játszott, hogy itt már nem lehet kedvező fordulatban reménykedni.

Apósomat, kiújult asztmája miatt végérvényesen leszerelték és hazajött az Északi Kárpátokból. Korábban megígérték őrnagyi előléptetését, de megfélemlítettek róla. Az 56 éves obsitos hadfi most Évikeivel sétálgat és meséli katonaejményeit. Egyetlen egyszer berendelték ülnöknek hadbírószáki tárgyalásra, ahol katonaszökevény felett ítéleztek, sőt az ítélet végrehajtását is végignéztették vele. A polgári foglalkozása szerint pedagógust nagyon felkavarta a kegyetlen látvány, bár tisztában volt azzal, hogy nincs a világon olyan hadsereg, ahol háborús időkben kesztyűs kézzel bánnak a dezertőrrel.

A politikai légkör tele van ellentmondásos feszültségekkel. Sokak véleménye az, hogy véget kell vetni az öldöklésnek, mégis a szenzáció erejével hatott, amikor 1944 október 15-én déli 13 órakor a rádió megszakította adását, majd felolvasták a kormányzó kiáltványát, amelyben szó volt arról, hogy a további vérontás céltalan, a németek elveszítették a háborút, ígéreteiket megszegték és hogy hazánk fegyverszünetet kér a Szovjetuniótól. Megtudtuk azt is, hogy *Otto Skorzeny* SS különítménye elrabolta és fogva tartja a kormányzó fiát, ifj. *Horthy Miklóst*. Az öröm és a felszabadultság érzése kerít hatalmába. Megúsztuk, vége a háborúnak, s várjuk a vasúti vonatkozású rendelkezéseket. Az állomásos két német katonavonat tartózkodik, amelynek kísérői, amikor tudomást szereztek a proklamációról, azonnal tovább akartak indulni Szlovákia felé. A mozdonyokat azonban benntartattam a fűtőházban, hogy időt

nyerjük a felsőbb parancsok kikerkezéséig. Erre azonban hiába várunk. A németek, a román példán okulva, cselekedni tartanak, megrohamozzák a fűtőházat, lefoglalják az ott lévő mozdonyokat, a szerkocsik tetején gépfegyverfészket létesítenek és tüzelőállásba helyezkednek.

Feszültségteli másfél óra telik el, magyar részről azonban nyoma sincs semmiféle katonai ellenintézkedésnek. Végülis a németek cselekedtek. A mozdony személyzetét kényszerítették, hogy szerelvényükre rájárjon, s utána elindultak Fülek felé.

Érthetetlen a hatóságok tanácstalansága, amely gúzsbaköt minden tenniakarást.

Délután 15 óra körül ismét német indulókat közvetít a rádió, majd felolvassák *Vörös János* parancsát a kormányzói kiáltvány "helyes" értelmezéséről és a harc folytatásáról. Hamarosan megtudtuk azt is, hogy a kormányzót és családját a németek "védőőrizetbe" vették és Németországba szállították. Szomorúan konstatalem, hogy ezek után minden lehetséges, mert Magyarország, mint szuverén állam, nem létezik többé.

1944 október 16-án Horthy Miklóst lemondatták, s a hatalmat a németek segítségével *Szálasi Ferenc* vette át. Megkezdődött a totális nyilas mozgósítás.

Voltak Salgótarjánban is, sőt ismerőseim körében is olyanok, akik Horthy Miklóst szemérmes vén hülyének és árulónak, Szálasi pedig jó hazafinak tartották, aki majd rendet teremt a "szemétdombon". Nekem már nincsenek illúzióim. Szálasi nem reálpolitikus, hanem rögeszmés, lelkiismeretlen kalandor, aki "utánam az özönvíz" alapon, mindent egy lapra tesz fel, azért, hogy benn ülhesse az annyira áhított hatalomban. Hitlerék magyarul beszélő, rövidlátó figurája csupán, aki kritikátlanul végrehajtja gazdái parancsait és ezzel idegeneknek szolgáltatja ki az ország utolsó katonai és gazdasági tartalékait.

A nemzet vonatát, 12 millió magyar utassal vakvágányra terelték, amelynek végén szakadék tátong, s mi rohanunk a megsemmisülés felé.

Valamit tenni kellene, de a fék rosszul működik, kevés az önfeláldozásra kész hivatott vezető és sokan vannak a lakájok, a cselédek, a kibicék és a politikai spekulánsok. A cselekvést bénítja a bizonytalanság és az ismeretlen től való félelem is.

A megmaradás ösztöne mégis azt diktálja, hogy a jövő számára meg kell őrizni a menthető értékeket és valami módon túl kell élni a katasztrófát. (Folytatása következő lapszámunkban.)

Folyóiratunk 4. számában Bozó Gyulának az 1956-os salgótarjáni eseményekben résztvevő egyetemi ifjúság szerepével foglalkozó, *Október eszméinek terjesztői* című tanulmányával kapcsolatos levelezéséből:

Bozó Gyula tanár úr
Salgótarján

Kedves Gyula!

Érdeklődéssel olvastam a Palócföld 1991/2-es számában Gerelyes Bandira emlékező írásodat. Hitelesnek, emberinek látom, gratulálok hozzá.

Egy mondatod azonban vitára, korrekcióra késztet. Azt írod a 197. lapon, hogy "Gerelyes Endre nem volt kollégista, rokonoknál, vagy albérletben lakott..."

Nos, Gerelyes Endre az 1955/56-os tanévben és – talán – a következő tanév elején is (1956 szeptember, október...) kollégista volt, a Ménesi úton lakott, s talán csak később a "konszolidáló" második félévben költözött ki onnan.

Nem nagy dolog mindez, és nem is személyem okán említem...

Az én "vallomásom", személyes emlékeim; Kiss Laci és Szita Laci földijeim voltak, nagy biztosságot adtak az idegenbe szakadt, kollégiumot nem próbált "gólyának". Az ő révükön kerültem beszélő viszonyba, később – talán – barátságba is Gerelyes Bandival. Nemcsak a "vidékiesség" hozott össze bennünket, bár emberi biztatásait, tájékozódásomat, tanulásomat segítő tanácsait is őrzöm, hanem a sportbarátság is. Valóban sokoldalú atléta volt, jómagam pedig - a kosárlabda mellett - szintén atletizáltam: futottam, távolt és hármast ugrottam. Így találkoztunk igen gyakran az egyetem akkori Mező utcai pályáján, sőt mentünk nemegyszer együtt szöges cipővel a kezünkben. Nehéz volna felidézni ezeket a mindennapi saját és hazai gondokat, tanulást, terveket, sportot és politikát egyaránt érintő beszélgetéseket. S nem is arról akarok írni, mennyire állt közel hozzám Lancelot lovag, akinek könyveihez ma is elszoruló torokkal nyúlok.

Csupán ezt szerettem volna megírnival neked...

Budapest, 1991. június 7.

Baráti öleléssel:

Kelemen Elemér

(Megjegyzés: Kelemen Elemér tanár úr az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgatója.)

Kelemen Elemér
tanár úr
Budapest

Kedves Elemér!

Köszönettel vettem, és nagy érdeklődéssel olvastam hozzá írt leveledet, amelyet most a Palócföld szerkesztőinek kérésére és a Te beleegyezéseddel adok közre, terjedelmi okok miatt rövidítve. "Korrekciónak", mely szerint Gerelyes Endre egyetemista korában lakott a budapesti Eötvös Kollégiumban, elfogadom. Gerelyes egyetemi éveinek így volt egy kollégista és egy nem kollégista szakasza, melyek közül Te az elsőre emlékszel jobban, én pedig a másodikra, ami talán természetesen is mondható, hiszen más-más szálakon is futottak velünk és mellettünk az akkori, ma már joggal történelminek nevezett események.

Mégegyszer köszönöm a kiegészítést és a pontosítást!

Baráti üdvözléssel:

Bozó Gyula

* * *

Tisztelt Szerkesztőség!

A Palócföld 1991. 4. számában G. Szücs László tollából rövid ismertető jelent meg a Mátraalmási Művésztelepről. Sajnos a cikkben – talán a szerző informátlanságából eredően – két téves állítás is szerepel.

Az egyik, miszerint a "művésztelepi költségek fedezetével egyébként a megyei Önkormányzat sem könyörült meg az alkotókon". "A másik, hogy ha szinte az utolsó pillanatban a Viktória Kft-től mentőként Angyal István úr nem jelentkezik akkor az idei nyolc művész-vendég alkotásai soha meg nem születnek".

A Nógrád Megyei Közgyűlés valóban kénytelen volt a múzeumi szervezet költségvetését csökkenteni, azt azonban észébe sem jutott meghatározni, hogy hol szűkítse a kiadásait. Szakmai beszélgetéseken a közgyűlés hivatalának szakalkalmazottai éppenhogy a művésztelep fontosságát hangsúlyozták, s annak ellenére, hogy a múzeumi szervezet vezetői számtalan gondjuk közepette a Mátraalmási Művésztelepre nem találtak fedezetet – jómagam – fordultam a Viktória Ügynökség igazgatójához segítségért. Az eredmény ismert: Angyal úr bőkezűen támogatta a művésztelepet. E helyesbítés talán átszínezi kissé az Önkormányzatról G. Szücs László által festett képet.

Üdvözléssel:

Brunda Gusztáv
a Nógrád Megyei Közgyűlés Hivatalának
munkatársa

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

**Előfizethető bármely hírlapkézesítő postahivatalban,
a posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest, V. József Nádor tér 1. (1990)
közvetlenül, vagy postautalványon valamint átutalással
a HELIR 215596 162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Lap ára példányonként 25 Ft.
Előfizetési díja fél évre 75Ft, egy évre 150 Ft.**

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI POLYÓIRAT

**Public literature and art monthly of the
Culture Department of Nógrád County.**

Prepared by Publisher Mikszáth.

Chief editor: József Pál

Chief publisher: Dr. János Németh

Address of editorial office:

H-3101 Salgótarján, Pf.: 270.

Tel: (0036) 32-14-367, 32-11-760

Alapítvány

A PALÓCFÖLD Szerkesztősége

PALÓC KULTÚRA ALAPÍTVÁNYT hozott létre.

Az alapítvány célja többek között a PALÓCFÖLD folyóirat szellemi műhelymunkájának fenntartása és gazdagítása, díjak, pályázatok alapítása és kiírása, valamint a történelmi Nógrád Megye (Nagykürtös, Losonc, Rimaszomba, stb.) művelődéstörténeti hagyományainak, szlovákiai magyar nemzetiségű alkotók és a lakosság kulturális feltételeinek javítása is.

Az Alapítvány nyitott bel- vagy külföldi természetes, illetőleg jogi személyek vagyoni (pénzbeli és dologi) adományai előtt, amelyről az Alapítvány Kuratóriuma köteles nyilvánosan elszámolni.

Az Alapítvány támogatóinak nevét vagy a cég címét, kivánság szerint a PALÓCFÖLD folyóiratban megjelentetjük, valamint kedvezményes reklámlehetőséget biztosítunk számukra a Mikszáth Kiadó könyvein és más, a kiadó által szervezett fórumokon.

Az 1989.XLV. 34. paragrafus szerint csökkentheti az Ön éves adóalapját az Alapítványnak felajánlott pénzüsszeggel.

Az OTP Nógrád Megyei Igazgatóságánál vezetett bankszámlánk: 5062-7.

Pályázati felhívás

**A Nógrád Megyei Közgyűlés, valamint a PALÓCFÖLD
közéleti, irodalmi, művészeti folyóirat szerkesztősége
1991. évre is meghirdeti a hagyományos**

MADÁCH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott művekkel lehet nevezni, melyek elmélyült szakmai igényvel mutatják be valóságunk közérdekűen időszerű kérdéseit, illetőleg, amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

A jelíges pályamunkákat három gépelt példányban 1991. december 1-ig lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőségének címére. (3100 Salgótarján, Rákóczi ut 192. sz. Postafiók: 270.) Kérjük, hogy lezárt, külön borítékban mellékeljék a jelíge feloldását.

ÚJ PÁLYADÍJAK:

1. Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában

I. díj: 50 000 Ft

II. díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

2. Versek, szépprózai művek kategóriában

I. díj: 50 000 Ft

II. díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

*Balassagyarmat város különdíja
Salgótarján város különdíja*

Eredményhirdetésre 1992. januárjában, a hagyományos Madách-ünnepség keretében kerül sor, amelyre a díjnyertes szerzőket külön értesítéssel hívjuk meg. A díjazott művek első közlésének jogát a PALÓCFÖLD folyóirat magának fenntartja. (Csak a szakzsűri által közlésre javasolt kéziratok sorsáért vállalunk felelősséget.)

A Madách-pályázat eredményhirdetését a folyóirat februári számában tesszük közzé.

**NÓGRÁD MEGYEI KÖZGYŰLÉS
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE**

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT